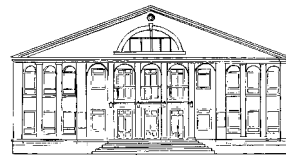

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2014 р., № 3 (45)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: А. О. Монаснко,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Головний редактор:

В. Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

Т. А. Денисова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України (заступник головного редактора)

М. О. Сергатий, кандидат юридичних наук, доцент
(заступник головного редактора)

С. К. Бостан, доктор юридичних наук, професор

О. П. Гетьманець, доктор юридичних наук, професор

В. В. Городовенко, доктор юридичних наук, Заслужений юрист
України

Н. О. Гуророва, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України

С. Ф. Денисов, доктор юридичних наук, професор

Т. А. Занфірова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

А. В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор

В. В. Коваленко, доктор юридичних наук, професор

О. М. Костенко, доктор юридичних наук, професор

О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор

Є. Д. Лук'янчиков, доктор юридичних наук, професор

В. К. Матвійчук, доктор юридичних наук, професор

В. М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор

С. В. Петков, доктор юридичних наук, професор

О. В. Покатасва, доктор юридичних наук,
доктор економічних наук, професор

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В. М. Стратонов, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В. А. Устименко, доктор юридичних наук, професор

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор

В. Д. Чернадчук, доктор юридичних наук, професор

О. А. Гавриленко, доктор юридичних наук, доцент

О. С. Саїнчин, доктор юридичних наук, доцент

О. В. Прудивус, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

Г. Ю. Бистров, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)

О. Ю. Грачова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

М. В. Сенцова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

О. Хорват-Лончаріч, доктор наук, професор (Хорватія)

Е. Д. Соколова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)

О. А. Ялбулганов, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: І. Ю. Антоненко, А. О. Бессараб,
Ю. В. Волошина

Технічний редактор: О. В. Дрига

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

виходить щоквартально

Журнал включено до переліку фахових видань
згідно з постановою президії ВАК України
від 18.11.2009 р. № 1-05/5

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення
України про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія KB № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення
суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
24 вересня 2014 р., протокол № 2

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні обов'язкове посилання на видання:
Держава та регіони. Серія: Право. – 2014. – № 3 (45).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б.
Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481
Телефон/факс: (0612) 63-99-73

Здано до набору 18.08.2014.

Підписано до друку 30.09.2014.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.

Замовлення № 4-14Ж

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

Зміст

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>З. П. Равлінко</i> ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ РІВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА ТА ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ.....	4
<i>С. М. Слабко</i> МОРАЛЬ ЯК ЦІННІСНИЙ КРИТЕРІЙ ПРАВА	8
<i>М. М. Шумило</i> РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ПРАВОВІДНОСИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ.....	13

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Д. К. Задаля</i> ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ	18
<i>О. П. Сікорський</i> ПРОФІЛАКТИКА ЯК ПРІОРИТЕТНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В НАПРЯМІ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ	23

ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

<i>А. В. Джавага</i> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ	28
<i>Р. В. Мазурик</i> ТЕОРЕТИЧНІ РОЗДУМИ ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ САНКЦІЙ У БЮДЖЕТНОМУ ПРАВІ	34
<i>І. Б. Петягіна</i> ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ	40
<i>А. Ю. Шевченко</i> ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ	45

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Є. В. Горлов</i> ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ПРОСТУПКАМ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ (АНАЛІЗ АНАЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ)	50
<i>К. С. Фомічов, Л. П. Заставська</i> ЄДИНІ ДЕРЖАВНІ РЕЄСТРИ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ПРИ РЕЙДЕРСЬКИХ ЗАХОПЛЕННЯХ.....	54

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>М. Л. Смолярова</i> СТИМУЛЮВАННЯ ЗАІНТЕРЕСОВАНOSTІ РОБОТОДАВЦІВ У СТВОРЕННІ НОВИХ РОБОЧИХ МІСЦЬ	59
--	----

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

<i>С. М. Шершун</i> УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ СЛУХАНЬ З ПИТАНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ ПРОЕКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	63
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>А. М. Бабенко</i> ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ УПОРЯДКУВАННЯ ПОНЯТЬ “РЕГІОН” І “РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИННОСТІ” У КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	68
<i>К. С. Босак</i> МІСЦЕ Й РОЛЬ ТРАДИЦІЙ ТА ЗВИЧАЇВ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ	73
<i>Н. М. Градецька</i> ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНИХ ОРГАНІВ І ГРОМАДСЬКОСТІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СІМЕЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАПОБІГАННІ МОЛОДІЖНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ	78
<i>О. П. Доробалюк</i> ЛАТЕНТНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПЕРСОНАЛОМ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ	84
<i>О. Г. Крикушенко</i> ПОНЯТТЯ СУБКУЛЬТУРИ ТА ЇЇ СУЧАСНИЙ ЗМІСТ	89
<i>Т. Є. Леоненко</i> ВПЛИВ ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	93
<i>В. Г. Павлов</i> ОСНОВНІ ВЛАСТИВОСТІ РЕЖИМУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ВИКОНАННЯ ЗАСУДЖЕНИМИ Й ПЕРСОНАЛОМ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ	97
<i>О. С. Шеремет</i> ЗМІСТ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ’ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ	102

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

<i>А. О. Клименко</i> ВИЗНАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЖЕРЕЛОМ ПРАВА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	107
<i>В. Г. Лукашевич</i> НОВИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ – ВИКЛИК ТЕОРІЯМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ	111

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>О. В. Гороховська</i> ЄДИНИЙ ТОРГОВИЙ КОДЕКС США ЯК РЕГУЛЯТОР ЦИВІЛЬНИХ І ТОРГОВИХ ПРАВОВІДНОСИН	118
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>А. О. Монаєнко</i> ЦІКАВЕ НОВЕ НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	125
<i>А. О. Монаєнко</i> НОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ	127
<i>Н. О. Рибалка</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Є. Ю. СОБОЛЯ “АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ І ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ІНВАЛІДІВ”	129
ДО УВАГИ АВТОРІВ	130

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.114

З. П. Равлінковикладач
Правничий коледж
Львівського національного університету ім. Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ РІВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА ТА ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ

У статті висвітлено деякі аспекти співвідношення принципів рівності та заборони дискримінації. Обґрунтовано, що принцип заборони дискримінації має самостійне значення і не може бути зведений до будь-якого порушення принципу рівності. Проаналізовано національне й міжнародні визначення дискримінації. Відзначено про частково релятивний оціночний характер принципів юридичної рівності та заборони дискримінації.

Ключові слова: рівність, заборона дискримінації, обґрунтованість, суб'єкт права, позитивні дії.

I. Вступ

Служіння держави людині є однією з фундаментальних засад сучасного цивілізованого суспільства. На її виконання Конституція України у ст. 3 задекларувала, що "людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави".

Втілення зазначених цінностей у соціальну практику вимагає задіяти різні елементи механізму правового регулювання, зокрема й насамперед принципи права, чільне місце з-поміж яких посідають рівність і заборона дискримінації.

Юридична рівність була предметом непоодиноких правових досліджень, зокрема з боку таких вітчизняних учених, як О. Банчук, О. Вінник, А. Довгер, О. Крупчан, О. Огоновський, П. Рабінович, Р. Сивий, М. Сібільов, Є. Харитонов та ін. Принцип заборони дискримінації теж знайшов висвітлення в науковій літературі, зокрема, безпосередньо у працях О. Андрєєва, О. Антона, О. Командирова, Н. Мітіна, П. Пилипенка, І. Твердовського та ін.

II. Постановка завдання

Наявність взаємозв'язку принципів рівності й заборони дискримінації є очевидною. Втім, характер цього взаємозв'язку залишається у науці не до кінця з'ясованим. Отже, метою статті є визначення поняття юридичної рівності та його впливу на визначення поняття

дискримінації; з'ясування вагомості визначення дискримінації на законодавчому рівні, чи, можливо, таке визначення є зайвим; виокремлення недоліків правового регулювання заборони дискримінації, що зустрічаються в національному та міжнародному праві.

III. Результати

Принцип **юридичної рівності** в сучасному вигляді є продуктом буржуазних революцій. Відомо, що частково засади юридичної рівності діяли ще за часів стародавнього Риму, однак рівними визнавали не всіх суб'єктів права з огляду на особливу стратифікацію суспільства. С. Погребняк пише: "...цілком зрозуміло, що античне й середньовічне право, поза всяким сумнівом, були глибоко диференційованими нормативними системами зі значною кількістю стратифікаційних ознак (стать, релігійні переконання, етнічне та соціальне походження, майновий стан, місце проживання тощо). Таким чином, – робить висновок дослідник, – античне й середньовічне право не знали загальної рівності" [5, с. 51].

Нині юридичну рівність розглядають у кількох площинах: як рівну повагу в межах певного процесу ухвалення рішень (вимога виявляти рівну повагу до думки кожного); як об'єктивне (неупереджене) ставлення (вимога однакового розгляду однакових ситуацій); як рівність (однаковість) розподілу благ (вимога отримання кожним рівної (однакової) частки певного блага); як рівність результату (вимога, згідно з якою індивіди після процедури розподілу повинні опинитися в однакових умовах). Крім того, як відомо, виділяють такі види рівності: рівність перед законом; рівність перед судом; рівність прав і свобод людини та громадянина; рівність обов'язків людини і громадянина.

Юридичну або формальну рівність часто протиставляють рівності матеріальній чи фактичній. Перша не гарантує другу так само, як можливість не може гарантувати результат. Перші перемоги в буржуазних революціях спромоглися запровадити рівність формальну, яка полягає в однаковості обсягу прав однойменних суб'єктів. Однак такий стан за умови неконтрольованого розподілу капіталу всередині суспільства швидко почав нівелювати сенс рівності. За відомим афоризмом А. Франса, закон однаково забороняє і багатим, і бідним спати під мостами, просити на вулицях і красти хліб. "У суспільстві стає зрозумілим, що немає більшої несправедливості, ніж поводитися однаково з тим, що фактично не однаково" [5, с. 57].

Однак, якщо рівність не можна визначати через однаковість, то як її визначити взагалі?

В одному з останніх досліджень, предметом якого була юридична рівність як метод приватного права, зазначено, що юридична рівність як передбачена законодавством загальна здатність суб'єктів однаковою (рівною) мірою володіти певними юридичними правами й обов'язками у правовідносинах між ними виявляється, зокрема, в тому, що:

- 1) учасниками приватних позитивно-правових відносин завжди виступають особи (фізичні або юридичні), обсяг правоспроможності яких є формально однаковим (рівним) за винятком деяких законодавчих обмежень. Зміст та обсяг правоспроможності учасників приватних правовідносин не залежить від таких факторів, як громадянство фізичної особи, місцезнаходження певного органу чи установи в ієрархічній структурі державного механізму тощо;
- 2) учасники приватноправових позитивних відносин є взаємно незалежними (непідпорядкованими). У приватному праві ніхто з його суб'єктів формально не може нав'язувати свою волю іншому. Ніхто не може бути формально змушений вступати чи не вступати у приватні правовідносини. Правочин, вчинений особою проти її справжньої волі, зокрема внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку третьої особи, визнається судом недійсним [6, с. 5–7].

Відтак, рівність засновується на двох підставах: однаковість обсягу прав і відсутність субординації. "Пояснення цьому, – зауважує С. Погребняк, – досить просте: всі люди володіють основними (фундаментальними) правами і володіють ними рівною мірою, тому що ці права пов'язані з ознаками людського роду, стосовно яких усі людські істоти є рівними" [5, с. 56].

Однак, рівність (однаковість) основоположних фундаментальних прав не вичерпує дії принципу рівності. Рівними повинні бути й інші права суб'єктів. Проте, в умовах сучасного суспільства і наявної у ньому стратифікації люди не можуть і не повинні мати однакового обсягу прав.

Таким чином, визначаючи рівність через однаковість, стикаємось з певною теоретичною проблемою. Для її вирішення не зайвим буде звернутись до основ гносеології (теорії пізнання).

Пізнання дійсності буває двох видів: пізнання фактів і оціночне пізнання. Якщо ми вважаємо, що рівність є соціальним фактом, який можна описати через індексикальний перелік неоцінних ознак, на виході отримаємо поняття, що позбавлене оціночного характеру. У зв'язку з тим, що однаковість є фактичною ознакою, а не оціночною, поняття юридичної рівності теж є неоцінним, а тому втрачає гнучкість і здатність адекватно відображати дійсність (адже трапляються випадки, коли забезпечення рівності учасників правовідносин вимагає вийти за межі однаковості обсягів їхніх прав). Стан справ був би набагато простіший, якби рівність, скажімо, жінки та чоловіка у трудових правовідносинах можна було би реально забезпечити через закріплення однакового обсягу їхніх прав. Однак сучасне правове регулювання вимагає більш гнучкого підходу.

Байдуже ставлення законодавця до особливих потреб людей призводить до утисків їхніх розумних і справедливих інтересів. Відтак, *для забезпечення юридичної рівності виникає потреба в законодавчому закріпленні диференціації суб'єктів права*. У такий спосіб вдається забезпечити не тільки формальну рівність, а й рівність можливостей. "Саме така природна в умовах соціальної держави *діалектика формальної і фактичної (реальної) рівності* дозволяє забезпечити *"справедливу рівність можливостей"*, яка сьогодні є провідною інтерпретацією ідеї рівності... Відштовхуючись від ідеї чесної рівності можливостей, сучасне право повинно гарантувати справедливий баланс між вимогами формальної і фактичної рівності" [5, с. 58].

Визначити поняття **дискримінації** не просто з огляду на низку обставин. По-перше, дискримінація розглядається як ставлення до людини з порушенням принципу рівності. Відтак, складність визначення дискримінації є наслідком теоретичних проблем, що супроводжують визначення рівності. По-друге, критерії дискримінації не завжди є однозначними й можуть зумовлювати сумніви в їхній обґрунтованості. Нарешті, не все, що є нерівністю, є дискримінацією, адже законодавець може надавати певним суб'єктам в окремих випадках пільги, у зв'язку із чим інші суб'єкти можуть скаржитись на дискримінацію їхніх прав і законних інтересів.

Американський дослідник П. С. Шін зазначає: "Якби ви запитали мене, чи певна дія х повинна бути розцінена як дискримінація, мені б було вкрай складно відповісти, попередньо не запитавши, за якими параметрами слід оцінювати. Говорите ви про "дискримінацією" у технічному, юридичному сенсі чи у більш загальному, моральному? Запитуєте ви, чи ... може дискримінація бути

неприпустимою? Ваше розуміння дискримінації охоплює диференційоване ставлення, засноване на будь-якому довільному ... критерію, чи тільки на таких соціально значущих, як раса і стать?" [1, с. 2].

Полісемічність терміна "дискримінація" є не єдиною проблемою, що стоїть на заваді його теоретичному осмисленню. Дискримінації як явищу, передусім, з царини моралі, бракує чітких, даних раз і назавжди ознак, що могли б бути зафіксовані в дефініції. З іншого боку, неможливо обійтися й без дефініції, котра б втілювала більш-менш однозначні ознаки цього явища.

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права встановлює, що кожна держава, яка бере участь у ньому, зобов'язується поважати й забезпечувати всім, хто перебуває у межах її території та під її юрисдикцією, права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження та інших обставин (ч. 1 ст. 2). При цьому визначення поняття дискримінації цей пакт не надає.

Спроба подати таке визначення втілена у ст. 1 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, де передбачено, що поняття "расова дискримінація" означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу, засновані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком знищення, або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя [4]. Аналогічно у ст. 1 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок передбачено, що дискримінація щодо жінок – це будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на ослаблення або зводить на рівень визнання, користування чи здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [3].

Нарешті, й український законодавець вирішив імплементувати в національне право аналогічну дефініцію. Так, ст. 1 Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" закріплює, що дискримінація – це рішення, дії або бездіяльність, спрямовані на *обмеження або привілеї* стосовно особи та/або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, якщо вони унеможливають визнання і ре-

алізацію на рівних підставах прав і свобод людини та громадянина [2].

Новелою вітчизняного правознавства став інститут позитивних дій, тобто дій, які формально не обмежують права та свободи інших осіб і не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають *необґрунтованих переваг* особам та/або групам осіб за їх певними ознаками, стосовно яких застосовуються позитивні дії.

Оцінюючи правове регулювання заборони дискримінації за національним законодавством, зауважимо, що суто технічно законодавче регулювання хвибує тим, що власне дефініція дискримінації не передбачає оціночних ознак. Законодавець пішов іншим, теоретично не обґрунтованим шляхом формулювання загального категоричного безоціночного визначення дискримінації, котре супроводжується винятками. І вже ці винятки містять вказівку на таку оціночну ознаку дискримінації, як *необґрунтованість*. Запровадження в національному праві інституту позитивних дій – це начебто "латка", яка рятує небездоганне вітчизняне визначення дискримінації.

Сам законодавець не вважає необґрунтованими такі позитивні дії: спеціальний захист з боку держави окремих категорій осіб, які потребують такого захисту; здійснення заходів, спрямованих на збереження ідентичності окремих груп осіб, якщо такі заходи є необхідними; надання пільг та компенсацій окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом; встановлення державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян; особливі вимоги, передбачені законом, щодо реалізації окремих прав осіб.

Таким чином, можна констатувати факт, що в законодавстві простежується *релятивізація понять "рівність" і "дискримінація", проявом чого є запровадження у відповідні дефініції оціночних ознак*. Так, вищезазначена необґрунтованість виявляє себе як показник і водночас як межа вирівнювання статусу суб'єктів права.

Необґрунтованість, тобто відсутність належної підстави, може виявлятися у відсутності значущого мотиву для запровадження диференційованого ставлення до суб'єктів права; наявності значущого мотиву, але відсутності легітимних засобів його забезпечення; несправедливості результатів диференційованого ставлення.

Відзначимо, що необґрунтованість як реляторна ознака зазначає дискурсивних конкретно-історичних змін у суспільстві, а відтак, одна й та сама поведінка може з часом бути і дозволеною формою дискримінації, і забороненою. При цьому дискримінація має певне нерелятивне ядро, яке передбачає погіршення становища людини за ознаками раси, кольору шкіри, соціального походження, релігійних та інших переконань тощо. Втім, виявлення такого "ядра" потребує окремого дослідження.

IV. Висновки

Зв'язок між принципами рівності та заборона дискримінації має складний характер. Дискримінація є не лише формою нерівного ставлення суб'єктів права, адже за таких умов запровадження відповідного терміна в національне та міжнародне право було б надлишковим. Відтак, заборона дискримінації є самостійним принципом права, а не лише зворотним боком принципу рівності.

Принцип заборони дискримінації містить, так би мовити, абсолютне ядро (заборона расових, релігійних та інших утисків) і рухливу (реляторну) частину, що виявляється в можливості пристосовуватись до обставин життя суспільства через визнання певного диференційованого ставлення обґрунтованим чи необґрунтованим.

Список використаної літератури

1. Shin Patrick S. Is There a Unitary Concept of Discrimination? / Patrick S. Shin // Legal Studies Research Paper Series. Research Paper. – 13–27. – 2013. – July 30. – 33 p.

2. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 76. – Ст. 65.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
4. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Заява від 21.12.1965 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
5. Погребняк С. Генезис ідеї рівності як основоположного принципу права / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 3. – С. 50–58.
6. Сивий Р. Б. Приватне право в системі права України: поняття, критерії виокремлення, структура: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Р. Б. Сивий. – Львів, 2006. – 16 с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2014.

Равлінко З. П. К вопросу о соотношении принципов равенства субъектов права и запрета дискриминации

В статье освещены некоторые аспекты соотношения принципов равенства и запрета дискриминации. Обосновано, что принцип недискриминации имеет самостоятельное значение и не может быть сведен к любому нарушению принципа равенства. Проанализированы национальное и международные определения дискриминации. Определён частично релятивный оценочный характер принципов юридического равенства и запрета дискриминации.

Ключевые слова: равенство, запрет дискриминации, обоснованность, субъект права, положительные действия.

Ravlinko Z. On the Issue of the Relationship Between the Principles of Equity of Subjects of Law and the Prohibition of Discrimination

The article is devoted to some aspects of the relationship between the principles of equity and prohibition of discrimination. It is argued that non-discrimination principle has independent value and cannot be reduced to any breach of equity. The national and international definitions of discrimination are analysed. The conclusion is made of evaluative content of the principles of legal equity and non-discrimination.

The author argues that the need for legal strengthening of the subjects of law differentiating arises to provide legal equity.

Attention is drawn to the fact that it is not easy to define the notion of discrimination due to a number of circumstances. Firstly, discrimination is seen as an attitude to the person defying a principle of equity. Thus, the complexity of determining the notion of discrimination is the result of theoretical problems which are associated with determining of equity. Secondly, the criteria of discrimination are not always straightforward and may cause doubts on their validity. Finally, not all that is inequity is discrimination, because the legislator may provide for some subjects in some cases privileges, and therefore the other subjects may complain of the discrimination in realization of the rights and legal interests.

The author analyses such institute of domestic law as affirmative actions – the actions which formally do not restrict the rights and freedoms of others, do not make obstacles for their realization, and do not provide unreasonable advantages to individuals and/or groups of individuals on their specific characteristics which cause the affirmative actions.

It is noted the relativization of the concepts of equity and discrimination in the legislation of Ukraine. Such tendency is a result of bringing the evaluative characteristics into the appropriate definitions.

The author believes that discrimination is not only a form of unequal treatment, because if this is not the case the coining such term as discrimination in national and international law would be unnecessary. Non-discrimination is regarded as an independent principle of law, not only as the reverse side of the principle of equity.

It is noted that the principle of non-discrimination includes, so to speak, the absolute core (prohibition of racial, religious and other harassment) and moving (relational) part, which is manifested in the possibility to adapt to the social circumstances, recognising certain differentiated treatment as well founded or unfounded.

Key words: equity, prohibition of discrimination, reasonability, subject of law, positive actions.

УДК 340.61

С. М. Слабкокандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**МОРАЛЬ ЯК ЦІННІСНИЙ КРИТЕРІЙ ПРАВА**

Статтю присвячено аналізу поняття та сутності моралі, її значення як ціннісного критерію права, з'ясуванню взаємодії моралі та права на різних етапах розвитку суспільства.

Ключові слова: мораль, моральні норми, право, цінності, соціальні відносини, соціальні норми, правила поведінки.

I. Вступ

Необхідність розбудови демократичної, соціальної, правової держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні є пріоритетними завданнями нашої країни. У сучасних умовах, коли відбувається модернізація суспільства й реформування правової системи, осмислення можливостей і меж реалізації універсальних принципів права в українському суспільстві відіграє особливо важливу роль. Це питання має не тільки теоретичне значення, оскільки права система, яка сьогодні перебуває на стадії реформування, з одного боку, ґрунтується на універсальній ідеї права, а з іншого – зобов'язана орієнтуватися на певні моральні норми. Особливе місце проблеми моралі в теорії права пояснюється тим, що вона є безпосереднім джерелом правопорядку, тобто правових норм, правової поведінки, тому вона, насамперед, є предметом ціннісного осмислення права [22, с. 7].

Право як серцевина ціннісних установок у його зв'язку з таким ціннісним критерієм, як мораль, найбільш повно виявляє себе в тому випадку, коли його сприймають як ціннісну систему, що впливає на поведінку всього суспільства та його окремих членів. При цьому базові моральні цінності виконують роль цільових орієнтирів у хаосі повсякденних справ і турбот, індивідуальних і групових прагнень, бажань, а також роль одного із шляхів чітко регламентованого вирішення міжособистісних і міжгрупових конфліктів у дусі чесності та справедливості.

У сучасному українському правознавстві спостерігається посилений інтерес до ціннісного підходу в дослідженні права. Це пов'язано з тим, що тривалий час вітчизняні правознавці загалом і теоретики права зокрема трактували право як явище, ціннісно нейтральне, яке байдуже навіть до моральних цінностей. Причиною такого підходу стало домінування тривалий час в українській правничій науці легістсько-позитивістського праворозуміння, просякненого ідеєю то-

жності права й закону та принципом етично-морального мінімуму в праві, що виходить з волі законодавця. Такий панівний у правознавстві принцип заперечував зв'язок права з культурними цінностями, мораллю, релігією, психологічною сферою тощо. Проте, сьогодні в нашому суспільстві відбувається переосмислення зазначених принципів праворозуміння, адже вирішити людські проблеми лише за допомогою примусу (через статті законів, писаних норм (позитивного права)), логіки, сили можна далеко не завжди. Дедалі більше наукових праць присвячено дослідженню права з позицій ціннісного підходу.

Отже, вивчення права з погляду його цінності, а саме такого ціннісного критерію, як мораль, має важливе наукове, практичне та суспільне значення.

Науковою основою для проведення дослідження стали праці учених-правознавців у галузі теорії держави й права, філософії права щодо єдності, відмінності, взаємодії, взаємовпливу права та моралі, цінностей у праві: І. А. Гетьман-Г'ятковської [4], О. В. Малька [8], М. І. Матузова [9], О. С. Мельничук [10], Н. Невовські [11], Н. М. Оніщенко [12], О. Ф. Скакун [15], Е. Ю. Соловйова [16], Ю. В. Тихонравова [19] та ін.

Слід зазначити, що більшість наукових праць стосується співвідношення права та моралі як категорій, як мають спільні й відмінні риси та певним чином впливають одне на одного, однак, комплексне дослідження категорії "мораль" як ціннісного критерію права не проводилося.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз поняття й сутності моралі, її значення як ціннісного критерію права; з'ясування взаємодії моралі та права на різних етапах розвитку суспільства.

III. Результати

У будь-якому суспільстві система правового регулювання містить у собі різноманітні цінності, оцінки, оціночні критерії, норми, соціальні інститути. Загальновизнано, що правові цінності й оцінки (у сфері правосвідомості) мають регулятивне значення. Однак, їм не можна дати точного та повного

пояснення, не вдаючись до понять теорії цінностей – аксіології. Поняття “цінності” вперше з’являється у філософії І. Канта, який протиставив сферу моральності (волі) сфері природи (необхідності). Цінності самі по собі не мають буття, у них є тільки значущість; вони суть вимоги, звернення до волі, мети, поставленої перед нею [6, с. 376].

В історії філософії ми виявляємо декілька підходів до об’єктування цінностей. Так, представники Баденської школи неокантианства стверджували, що загальні цінності породжує “чиста воля”, носієм якої є надіндивідуальна воля, а не індивідуальний суб’єкт. В. Вундт, Ф. Йодль, Ф. Пауельсон вважали почуття (і відповідно, цінності) чимось суб’єктивним. На противагу цьому Ф. Brentano і М. Шелер намагалися довести об’єктивний характер самого почуття, загальнозначущість та об’єктивність цінностей. Згідно з В. Віндельбандом, цінностями визнаються Істина, Добро, Краса, а наука, правопорядок, мистецтво й особливо релігія розглядаються як цінності – блага культури, без яких людство не може існувати. У ХХ ст. аксіологічну проблематику активно розробляли представники феноменології, герменевтики, екзистенціалізму, теорії соціальної дії. Лінія розмежування філософських шкіл проходить через проблему раціональної чи моральної (ціннісної) визначеності світу. Цінність – це те, що почуття й розум диктують визнати особливо значущим з усього, що є, заради чого проживається життя, а не заради чогось іншого. Спрямованість установки суб’єкта і його дій на певну цінність називають ціннісною орієнтацією, процедуру вибору на основі цінності – оцінкою. Тобто як філософська категорія цінність – це те, що почуття й розум людей диктують визнати особливо вагомим з усього й до чого можна прагнути, ставитися з повагою та визнанням як обов’язкового [20, с. 63].

Теорія цінностей (аксіологія) знаходить відповідне застосування також і у сфері права. Правові цінності та оцінки (у сфері правосвідомості) мають регулятивне значення. Правові норми, у свою чергу, набувають значення цінностей і стають об’єктом оцінювання. Їм не можна дати точного й повного пояснення, не звертаючись до понять аксіології. Аксіологія права (від грец. цінність і слово, вчення) – система теоретичних понять, висновків, концепцій щодо цінності права. Цінність права – це його позитивна значущість (роль) у задоволенні потреб учасників суспільного життя [13, с. 12]. Вона формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соціальних спільнот та об’єднань (групова цінність) і, зрештою, суспільства загалом (загальносоціальна цінність). Цінність права притаманна як загальносоціальному праву (воно виникає й існує незалежно від

держави), зокрема правам людини, правам нації, так і праву спеціально-соціальному (так званому юридичному праву), що є волевиявленням держави, обов’язковим для виконання. Цінність загальносоціального права полягає в його здатності задовольняти потреби суб’єктів суспільного життя. Цінність юридичного права виражається в його здатності сприяти реалізації загальносоціального права за допомогою спеціальних механізмів і процедур. Розмежовують інструментальну цінність юридичного права (зокрема, стабілізаційну, організаційну, узгоджувально-інтеграційну, орієнтаційно-координаційну, управлінську, комунікативну, охоронну, пізнавальну) та його власну цінність – здатність оптимізувати соціально прийнятні шляхи й засоби задоволення потреб суб’єктів. Загальносоціальна цінність юридичного права характеризується, передусім, значенням для розвитку (прогресу) суспільства тих відносин, які закріплюються та захищаються відповідною правовою системою. Особистісна цінність юридичного права визначається, зрештою, мірою (змістом та обсягом) тих реальних можливостей (свобод), які воно надає людині за певних історичних умов [1, с. 265].

Варто зазначити, що нормативний характер правових цінностей не виключає їхньої ненормативності. Як було зазначено, правові цінності, будучи позитивованими цінностями права, є ціннісно-нормативними регулятором. А цінності права, що існують на рівні правосвідомості, чуттєвого сприйняття права, несуть у собі ціннісно-ненормативне регулювання [10]. Водночас, якщо нормативна правова цінність збігається з уявленнями індивіда про належне право, заснованими на оціночному аспекті сприйняття правової реальності, то вона буде одночасно й цінністю права, тобто ненормативним регулятором [5, с. 12].

Одним з найважливіших ціннісних критеріїв права є мораль. Сучасне уявлення про ціннісну взаємодію моралі та права природним шляхом спирається на аналіз історичної логіки розвитку їхніх відносин. В аналізі традиції осмислення права в тісному зв’язку з категоріями моралі нас цікавить, насамперед, той факт, що зміна ціннісних пріоритетів від епохи до епохи оберталася конкретними змінами в теоретичній правовій думці й у практичному нормативному житті [20, с. 12].

Для пояснення сказаного звернемося до історичного матеріалу. Відомо, що вчення античного часу не ставили під сумнів етичну значущість права. Космологічні погляди стародавніх греків і римлян відбивали панівний у той час цілісний, нерозчленований спосіб пізнання світу. Правомірність і моральність поведінки людини оцінювали однією загальною мірою “діке” – правом-справедливістю.

Цінність права ототожнювали з його величезним моральним значенням, що виявляється в необхідності “гарних” законів, “справедливих” правителів, “правильних” форм правління. Піфагорійці, наприклад, вважали законослухняність високою чеснотою, а Сократ характеризував її як незаперечний обов’язок громадянина. Платон ставив “помірне користування волею” (тобто право) у якісну залежність від того, “чи є в душі чесноти”, а Аристотель підкреслював, що “людина, яка живе поза законом і правом, – найгірша із усіх” [2, с. 17]. Таким чином, властива античності нормативна розбіжність між правом і мораллю ще не означала їх автономності й диференційованості як різних ціннісних систем.

Середні віки стали новим етапом у відносинах моралі та права. Мораль і право в цей період уже не були синонімами, розрізнялися як внутрішня область і “надіндивідуальна сила”, тобто відбувалося становлення системи права, автономної від моральних установлень, і подальше теоретичне розмежування права та закону. Закон при цьому не втрачав свого абсолютного й тотального морального значення, а відносини права та моральності впливали з відповідності тим чи іншим релігійним цінностям середньовічного суспільства. Можна сказати, що критерій цінності закону в середні віки був єдиний і для етичних, і для правових установлень. Він у найзагальнішому вигляді містився у відповідності будь-яких земних законів вищому, Божому розуму [20, с. 13].

Інший стан справ був характерний для Нового часу. Саме в цей період відбувся кардинальний поворот як у визначенні змісту права і його самостійного ціннісного змісту, так і в підходах до моралі, що відразу ж знайшло своє відображення й у праворозумінні, і в правозастосуванні [3, с. 362–364].

Теоретичне осмислення ціннісної самостійності моралі та права як підстави для їх взаємодоповнення стало предметом дослідження в класичних концепціях просвітньої традиції, представленої такими іменами, як Т. Гоббс, Д. Юм, Ш.-Л. Монтеск’є, Ч. Беккарія, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо й ін. І хоча тема права в цих концепціях, як і раніше, залишалася темою моральної філософії, право вже осмислювали не просто як конкретизацію та деталізацію моральних обов’язків, а як феномен, що набуває свого вищого змісту та значення в сукупності з етичними категоріями. Іншими словами, ідеал і легітимність права вбачали в його зумовленості мораллю.

Філософія природного права Нового часу розмежувала нормативний і аксіологічний підходи до права, вважаючи перший проявом інструментальних функцій права, а другий – вираженням абсолютної цінності права “по поняттю”. Настільки, наскільки право мислилося в контексті свого безумовного цінні-

сного змісту, воно могло зіставлятися з мораллю в статусі різних, але взаємодоповнюваних ціннісно-нормативних систем.

В І. Канта мораль і право виступають як такі, що припускають і запитують одне одного: моральність індивіда із самого початку має сенс правоздатності (повної внутрішньої підготовленості до відповідального відправлення громадянських свобод), право ж (тією мірою, якою воно є “істинним”, чи “суворим правом”) означає, насамперед, визнання публічною владою моральної самодостатності підданих і відмову від патерналістичної опіки над ними. Мораль замкнута на свідомості, духовному житті людей і не має обов’язкового зовнішнього вираження. Право виступає як інституційний регулятор. Як писане право, що входить у життя суспільства у вигляді визначеної реальності, стійкої догми, що не залежить від примхи [16, с. 187].

Проаналізуємо сучасні визначення моралі на предмет наявності в них ціннісних критеріїв. Так, у сучасному розумінні під мораллю в юридичній літературі визначають:

- систему норм, принципів, правил поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро та зло, обов’язок, справедливість, честь і забезпечуються особистим внутрішнім переконанням, традиціями (що склалися в цьому суспільстві) та засобами громадського впливу [18, с. 274];
- систему поглядів, норм, принципів, оцінок, переконань, що виражаються у вчинках і діях людей, стосунках між людьми, ставленні індивіда до суспільства, певного класу, держави. Мораль підтримується особистим переконанням, традицією, вихованням, силою суспільної думки всього суспільства, певного класу або соціальної групи. Критеріями наших норм, оцінок, переконань виступають категорії добра, зла, чесності, шляхетності, порядності, сумління. З таких позицій визначається моральна інтерпретація й оцінка всіх громадських відносин, вчинків і дій людей. Мораль виникає із соціальної потреби в узгодженні поведінки індивіда з його інтересами соціального цілого, у подоланні протистояння між інтересами особи та суспільства. Мораль у змозі проникати в найрізноманітніші сфери громадського життя, вона не обмежується відокремленою сферою соціальних відносин [9, с. 292];
- норми, принципи, правила поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро та зло, обов’язок, справедливість, честь і забезпечуються через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу [7, с. 40];

- всі відомі в цьому суспільстві вимоги різних релігій, які спонукають до єдності та стабільності в цьому суспільстві [19, с. 401].

Своє бачення моралі має О. Ф. Скакун, розглядаючи її як систему норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла та підтримуються особистим переконанням, традиціями, вихованням, силою громадської думки [15, с. 429].

Ряд авторів вважає, що моральні норми відображають ставлення людини до людини. Якщо вони виходять за межі такого ставлення, то втрачають соціальне спрямування. Інші вчені дотримуються позиції, що моральні норми мають індивідуальну та соціальну природу й відображають відносини між суб'єктами та відносини суспільства й суб'єкта [21, с. 152].

Мабуть, немає потреби чітко розмежовувати індивідуальний та соціальний характер моральних норм, оскільки в них органічно переплетені елементи того й іншого. Такої позиції дотримується й Н. М. Оніщенко, підкреслюючи, що моральні та правові норми регулюють не внутрішній світ, а відносини між людьми. Однак, потрібно мати на увазі й індивідуальний аспект моральних вимог [12, с. 115].

Отже, моральні норми мають історичний характер виникнення, формуються під впливом таких категорій (цінностей), як добро, зло, чесність, справедливість. Вони охоплюють майже всі сфери життєдіяльності суспільства: економіку, політику, право тощо. Але в "чистому" вигляді моральне регулювання поширюється на порівняно вузьку сферу міжособистісного спілкування (дружба, кохання, взаємодопомога). Проте і в цій сфері їх не можна ізолювати від інших соціальних норм, таких як традиції, релігійні норми, звичаї. За допомогою моралі узгоджується поведінка особи з інтересами суспільства, ліквідуються суперечності між ними, регулюється міжособистісне спілкування.

У суспільстві сформувались моральні вимоги, які мають загальнолюдську значущість (турбота про людей похилого віку; надання матеріальної та моральної допомоги хворим і бідним тощо). Моральна свідомість представлена у вигляді цінностей, норм і знань. Людина призначена обрати певну цінність і в такий спосіб сформувати свою поведінку й подальшу соціальну діяльність.

Зважаючи на сказане, зазначимо, що в реальній дійсності право та мораль, функціонують у єдності, переплітаючись між собою, доповнюючи одне одного, вплив права на мораль супроводжує процес зворотного впливу моралі на право. Взаємодія права та моралі як ціннісного критерію права в суспільстві – це складний, багатогранний процес. Активно

впливаючи на мораль, право сприяє більш глибокому її вкоріненню в суспільстві, одночасно під дією моральних вимог право постійно збагачується, зростає його роль як соціального регулятора суспільних відносин.

IV. Висновки

Аксіологічне вивчення права має важливе наукове, практичне та моральне значення. Право – найдавніший геніальний винахід людства, а тому є однією з вищих загальнолюдських цінностей. Цінність відображає сутність, ціннісний рівень свідомості людини. Також головне місце в загальнолюдських цінностях посідають питання, пов'язані з моральними ідеалами особистості.

Одним з найважливіших ціннісних критеріїв права є мораль. Право та мораль як його ціннісний критерій мають спільне цільове призначення – вплив на поведінку суб'єктів; функціонування права та моралі предметно не обмежене певною сферою соціальних відносин, вони діють у єдиному полі соціальних зв'язків; право та мораль мають загальне функціональне призначення, вони формують еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства; вони характеризуються структурною єдністю, оскільки формують власні системи, до яких включають суспільні відносини, суспільну свідомість і норми; право та мораль засновані на спільності соціально-економічних інтересів, культури суспільства, прихильності людей до ідеалів свободи і справедливості, вони мають єдину духовну природу, єдиний ціннісний стрижень – справедливість.

Список використаної літератури

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – Москва : БЕК, 1995. – 320 с.
2. Аристотель. Політика / Аристотель ; пер. з давньогрецької, авт. передм. О. Кислюк. – Київ : Основи, 2000. – 239 с.
3. Воронкова В. Філософія : навч. посіб. / В. Воронкова. – Київ : Професіонал, 2004. – 460 с.
4. Гетьман-П'ятовська І. А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ірина Анатоліївна Гетьман-П'ятовська. – Київ, 2007. – 210 с.
5. Кабальський Р. О. Нормативність права як предмет філософського аналізу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Р. О. Кабальський. – Харків, 2008. – 20 с.
6. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант // Сочинения : в 4 т. – Москва, 1965. – Т. 2. – 478 с.
7. Кельман М. С. Загальна теорія права : підручник / М. С. Кельман, Г. О. Мурашин. – Київ : Кондор, 2002. – 353 с.
8. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. Теоретико-информационный аспект / А. В. Малько. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1994. – 184 с.

9. Матузов Н. И. Теория государства и права : курс лекций / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – Москва : Юрист, 1997. – 672 с.
10. Мельничук О. Аксиологічні основи права / О. Мельничук, К. Горобець // Право України. – 2010. – № 4. – С. 220–224.
11. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски ; пер. с болг. ; вступ. ст. и пер. В. М. Сафронова ; под ред. В. Д. Зорькина. – Москва : Прогресс, 1987. – 248 с.
12. Оніщенко Н. М. Моральні засади реалізації законодавства / Н. М. Оніщенко // Правова держава : зб. наук. праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 1996. – Вип. 7. – С. 114–115.
13. Парламентаризм: реєстр термінів і понять [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://issuu.com/pubkis/docs/reestr/13>.
14. Селиванов В. Правова природа регулювання суспільних відносин / В. Селиванов, Н. Діденко // Право України. – 2000. – № 10. – С. 10–20.
15. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Эспада, 2005. – 840 с.
16. Соловьев Э. Ю. Теория “общественного договора” и кантовское моральное обоснование права / Э. Ю. Соловьев // Философия Канта и современность. – Москва : Мысль, 1974. – С. 178–192.
17. Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – Москва : Норма – Инфа, 1998. – 570 с.
18. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
19. Тихонравов Ю. В. Основы философии права / Ю. В. Тихонравов. – Москва : Вестник, 1997. – 451 с.
20. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзюбань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.
21. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк. – Москва : ОМЕГА, 2008. – 384 с.
22. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / К. О. Шелестов. – Одеса, 2010. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2014.

Слабко С. Н. Мораль как ценностный критерий права

Статья посвящена анализу понятия и сущности морали как ценностного критерия права, определению взаимодействия морали и права на разных этапах развития общества.

Ключевые слова: мораль, моральные нормы, право, ценности, социальные отношения, социальные нормы, правила поведения.

Slabko S. Morality as an Axiological Criterion of Law

This article analyzes the concept and essence of morality, its importance as a valuable criterion of law, clarifying the interaction of morality and law at various stages of social development.

The theory of values (axiology) is the appropriate use also in the field of law. Legal values and evaluation (in the sense of justice) have regulatory significance. The law, in turn, are emerging as values and are subject to evaluation. One of the most important criteria of value law is morality. The current understanding of the interaction of values and moral rights naturally based on the analysis of historical logic of their relations. In the analysis to understand human tradition closely related to the categories of morality we are primarily interested in the fact that the change in value priorities from era to era revolved specific changes in the theoretical legal thought and practice in a normative lives. In the modern sense, for morality in the legal literature defining a system of norms, principles, rules of conduct prevailing in the society under the influence of public opinion in accordance with the ideas of good and evil, duty, justice, honor, and provided personal inner conviction, traditions (which prevailing in the society) and the means of social influence. In reality, law and morality, functioning in unity, interwoven together, complementing each other. Law and morality as its value criterion, have a common purpose – to influence the behavior of subjects; operation of law and moral subject is not limited to certain areas of social relations, they are in the same field of social relations; law and morality have a common functional purpose, they form patterns of behavior, values and normative orientation of society; they are characterized by structural unity as forming their own systems, which include public relations, public awareness and standards; Law and morality based on the commonality of socio-economic interests, culture, society, affection people to the ideals of freedom and justice, they have the same spiritual nature, the only core values – justice.

Key words: morality, moral norms, right, values, social relations, social norms, rules of conduct.

УДК 340.111

М. М. Шумилокандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України**РОЗВИТОК ВЧЕННЯ ПРО ПРАВОВІДНОСИНИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ**

У статті подано узагальнення наукових пошуків вивчення ключової категорії юридичної науки – правовідносини. Окреслено перспективи розвитку вчення про правовідносини.

Ключові слова: правовідносини, вчення про правовідносини, теорія правовідносин.

I. Вступ

Вчення про правовідносини сягає своїм корінням середини XIX ст. За свою понад столітню історію воно зазнавало значних змін. Сьогодні, на двадцять четвертому році незалежності України, можна говорити про те, що за цей час вчення про правовідносини зазнало позитивної модифікації, а отже, можна підбити підсумки науковим пошукам у цій сфері наукового пізнання.

II. Постановка завдання

Мета статті – аналіз думок українських вчених-теоретиків права щодо правовідносин як ключової категорії юридичної науки; розгляд основних підходів та напрямів розвитку теорії правовідносин; виявлення тенденцій та перспектив розвитку вчення про правовідносини в сучасних умовах.

III. Результати

Категорія правовідносин є центральним об'єктом досліджень у працях провідних українських учених. Із часу проголошення незалежності України українська юридична наука продовжувала вивчати та формулювати нові смисли в доктрині правовідносин.

Серед класиків української теорії права чільне місце посідає професор Львівського національного університету ім. І. Франка П. М. Рабінович. Учений ще за радянських часів розробляв проблеми законності, методології юридичної науки, які, без сумніву, зачіпали проблеми правовідносин. У своєму посібнику він дає таке визначення правових відносин: це передбачені гіпотезою юридичної норми ідеологічні суспільні відносини, які виражаються у взаємних юридичних правах і обов'язках суб'єктів права. Вчений продовжує, що соціальне призначення правовідносин – створювати суб'єктам права конкретні соціальні можливості для задоволення певних їхніх потреб або власними діями, або діями інших суб'єктів. Такі можливості й забезпечуються встановленням зв'язків у вигляді взаємних юридичних прав і обов'язків відповідних суб'єктів [10, с. 127]. Згодом учений де-що модернізує це визначення й наводить його

в іншій редакції – вже не як правові, а юридичні відносини, під якими розуміється передбачені юридичною нормою (або зумовлені конкретно-історичними загальними принципами об'єктивного права) ідеологічні суспільні відносини, які виражаються у взаємних юридичних правах і обов'язках суб'єктів права [11, с. 133]. Професор у своїй праці дає визначення конкретно-історичних принципів права як засад (ідей), які відображають специфіку об'єктивного юридичного права певної держави в реальних соціальних умовах (загальноправові, галузеві, міжгалузеві) [11, с. 105]. Наведення обох визначень необхідне для наочного прикладу зміни розуміння правовідносин з нормативістського на природно-правове розуміння, яке сьогодні природно домінує в доктрині юридичної науки.

Говорячи про українських учених-теоретиків права, не можна оминати увагою одного з його класиків, а саме професора В. В. Копейчикова (1923–2002), який під правовідносинами розумів специфічні вольові суспільні відносини, що виникають на основі відповідних норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Виходячи з того, що правовідносини – це поєднання фактичних суспільних відносин та норм права, вчений розмежовує юридичний і фактичний зміст. Під першим слід вбачати зафіксовані в нормах права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників. Під фактичним змістом правовідносин розуміються реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [3, с. 190–191].

Схоже визначення запропонувала професор О. Ф. Скакун, а саме: правовідносини – це врегульовані нормами права, вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними й зобов'язаними суб'єктами – носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності – та забезпечуються державою [12, с. 345].

Цікавим для порівняння є визначення, дане О. Р. Дашковською в підручнику, підготовлено-

му кафедрою теорії держави і права Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого. Вчена характеризує правовідносини як стосунки, в яких суб'єкти права виступають контрагентами в процесі виконання ними вимог нормативних приписів і набуття певних прав і обов'язків. Даючи дефініцію правовідносинам, О. Р. Дашковська вказує, що це відносини між людьми, які є юридичним відображенням економічних, політичних, сімейних, процесуальних та інших суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона зобов'язана виконати ці вимоги [5, с. 333, 336]. У наступному виданні кафедрального підручника О. Р. Дашковська модифікувала визначення правовідносин і виклала його в такій редакції: правовідносини – це суспільні відносини, які є юридичним виразом суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виконати ці вимоги, що охороняються державою [4, с. 584]. Видіється, що відмова у визначенні від цивілістичної термінології покращила запропоновану дефініцію, яка ґрунтується, перш а все, на змісті правовідносин.

Своє бачення правовідносин запропонував авторський колектив академічного курсу з теорії держави та права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Професор Н. М. Оніщенко підтримує загальноприйнятну концепцію правовідносин і зазначає, що правовідносини – урегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що охороняються й гарантуються державою.

Учений продовжує, що серед ознак і особливостей правовідносин варто назвати такі.

По-перше, правовідносини є особливим різновидом суспільних відносин. Опосередковуючи економічні, політичні, соціальні та інші суспільні відносини, правовідносини слугують юридичною формою взаємодії між учасниками цих відносин. При цьому врегульовані нормами права економічні, політичні та інші суспільні відносини не втрачають своєї природи та характеру, своїх якостей та особливостей. Вони лише набувають нового виду (різновиду), нової форми – форму правовідносин.

По-друге, правові відносини формуються на основі правових норм, в яких відображається й закріплюється державна воля. Багато суспільних відносин регламентується за допомогою норм, що містяться у звичаях, традиціях, актах різних громадських організацій, однак характер і форму правовідносин вони можуть набути тільки у зв'язку з їх урегулюванням нормами права. Це стосується всіх без винятку суспільних відносин:

сімейних, трудових, майнових, особистих – незалежно від їх природи, сфери виникнення та способу існування.

По-третє, правовідносини є таким видом суспільних відносин, який складається в результаті свідомих дій їх учасників. На відміну від економічних, а точніше, виробничих відносин, що становлять базис суспільства й виникають незалежно від волі та свідомості людей, правові відносини є свідомими, мають вольовий характер.

По-четверте, правові відносини є численними й різноманітними зв'язками їх учасників, що здійснюються за допомогою покладених на них обов'язків. Разом із сукупністю реальних дій, спрямованих на їх використання й здійснення, вони становлять зміст правовідносин.

По-п'яте, реалізація правовідносин гарантується можливістю державного примусу. При цьому вимоги норм права і зміст правовідносин, що виникають на їх підставі, спираються переважно на добровільну і свідому поведінку їх учасників. Однак, державний примус у випадку порушення правових приписів ніколи при цьому не виключається [2, с. 432–435].

М. С. Кельман та О. Г. Мурашин, як і попередні автори, під правовідносинами розуміють специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [6, с. 377].

Варто погодитися з думкою професора Міжнародного гуманітарного університету А. Ф. Крижановського, який наголошує на тому, що правові відносини виникають на "перетині" суспільних відносин і права, набувають правового характеру, але не втрачають при цьому свого первинного фактичного змісту: економічного, політичного, майнового, сімейного тощо [7, с. 6–10].

Іншої думки дотримується сучасна дослідниця проблем теорії права загалом та теорії правовідносин зокрема професор Л. А. Луць, яка дає лаконічне, але вичерпне визначення правовим відносинам як передбаченим нормами права зв'язкам між суб'єктами права, що виникають у процесі здійснення ними прав та обов'язків [8, с. 261]. Таким чином, можемо зробити висновок, що однозначного підходу до визначення правовідносин немає й сьогодні, оскільки для одних учених – це суспільні відносини, а для інших – зв'язки.

До спроби по-новому дослідити категорію правовідносин можна зарахувати дослідження О. І. Ющика. Учений проводить аналіз думок про правовідносини, починаючи з дореволюційного часу (М. М. Коркунова, Л. І. Петражицького), раньорадянського періоду (Є. Б. Пашуканіса, П. І. Стучки), та вчених, які працювали в другій половині ХХ ст. (А. П. Дудіна, С. Ф. Кечек'яна, Ю. Г. Ткаченко,

Р. Й. Халфіної, Л. С. Явіча та ін.). Характерною ознакою аналізу категорії правовідносин є те, що вчений до всіх наукових позицій, які були викладені попередниками, застосовує “марксистську діалектику логіки” [13, с. 100] зокрема та ідеї марксизму-ленізму загалом. Не наводячи думки жодного сучасного вченого після розпаду СРСР, О. І. Ющик робить висновок, що на початку ХХІ ст. уявлення про правовідносини залишаються на рівні панівного вчення про правовідносини початку минулого століття. Визначення правовідносин, по суті, не зазнало суттєвих змін – це регульовані (визнані) об’єктивним правом суспільні відносини [13, с. 111].

З наведеними міркуваннями можна погодитися частково, оскільки дійсно, формула “правовідносини – врегульовані правом суспільні відносини” є панівною, але це зовсім не свідчить про те, що в теорії немає інших, альтернативних думок. Зрештою, говорити про стан розробленості категорії “правових відносин” у ХХІ ст. без детального вивчення розвитку теорії права загалом та правових відносин окремо більше ніж за 20 років видається як мінімум дивним. Крім цього, у своїй праці О. І. Ющик використовує метод наукового пізнання, який втратив актуальність після 1991 р. і в сучасних гуманітарних дослідженнях не застосовується, розвиток суспільних відносин ґрунтується на новому баченні права, держави та людини. Видається, що праця вченого вийшла із запізненням у 25 років і сьогодні не є актуальною.

Заслугує на увагу позиція сучасного українського вченого Б. В. Машишева, який у своєму докторському монографічному дослідженні зазначає, що під правовідносинами некоректно розуміти реально існуючі вчинки конкретних суб’єктів і реальні суспільні відносини, оскільки право як вираз належного не може вміщувати в собі також і суще. Конкретні діяння людини в певній життєвій ситуації ніколи не є правовими явищем, вони (діяння) можуть виступати лише предметом правової оцінки з погляду їх відповідності певній нормативно закріпленій моделі належної поведінки стосовно вказаної ситуації. У реальному житті не існує якогось окремого виду “правових” відносин, вони завжди є лише конкретизацією загального зразка поведінки, закріпленого в нормі права, до рівня прав і обов’язків реально існуючих економічних, політичних, духовно-інтелектуальних, управлінських, інформаційних та інших суспільних відносин [9, с. 108].

Сьогодні відбувається трансформація підходів до розуміння правовідносин загалом та галузевих правовідносин зокрема. Радянська правова конструкція, запропонована С. Ф. Кечек’яном, “правовідносини – врегульовані нормою права суспільні відносини” підмінила поняття. Суть цієї підміни

полягає в тому, що за своєю суттю радянське право не “регулювало” суспільні відносини, а “управляло” суспільними відносинами. В умовах домінування імперативного методу не можна говорити про “регулювання”, чого не скажеш про “управління”. Радянське право в цьому випадку спотворило дореволюційні концепції й підходи до права та під загальноновизнаною термінологією (формою) приховувало зовсім інший зміст (сутність) правовідносин, тим самим створивши правові покручі, правовий суржик! Нові дослідження та погляд на право й правовідносини показують, що право має регулювати суспільні відносини, які виникли на основі природного права, потреб людини, а не потреб ідеології, панівної політичної сили чи керівника держави. Держава для людини – головний лейтмотив сучасного права, тільки за таких умов українська правова система може бути ефективною. Розвиток громадянського суспільства є невід’ємним елементом цих процесів, оскільки саме представники громадськості доносять до законотворців, які суспільні відносини потребують свого врегулювання, удосконалення чи змін.

IV. Висновки

Окресливши розвиток вчення про правовідносини, можна дійти висновку, що в теорії права тривають дискусії щодо цієї правової категорії. Незважаючи на те, що всі дослідники розглядають їх як фундаментальну, основну, головну, базову тощо частину юридичної науки, єдиного розуміння останньої немає вже понад сто років. Це й не дивно, оскільки розуміння правовідносин безпосередньо залежить від праворозуміння науковця, а також від того, що є право для держави. Як показує наведений вище аналіз, правовідносини сьогодні фактично зводяться до законодавчих. Видається, що це не зовсім так. Правовідносинам хоч і притаманна ознака нормативності та обов’язковості, але необхідно пам’ятати, що правовідносини необхідно сприймати в дещо ширшому розумінні.

Як уже наголошувалось вище, вчення про правовідносини сьогодні перебуває в кризі, фактично не розвивається. Це зумовлено кількома факторами. Перш за все, варто наголосити, що теорія “чистих” правовідносин сьогодні себе вичерпала. Головні наукові дискусії щодо “чистих” правовідносин сьогодні вже не є актуальними й можливими, оскільки рівень розробленості цієї проблематики надзвичайно високий. Наукові пошуки проблеми правовідносин сьогодні змістилися в бік галузевих правовідносин. Саме таке зміщення і є викликом часу, актуальним і перспективним. Саме вивчення правовідносин крізь призму галузі, підгалузі чи інституту може дати новий результат. У ХХІ ст. уже немає потреби залишатися в полоні теоретизування правовідносин, право – це живий організм, який змінюється,

відбувається його становлення, розвиток, розквіт, а потім занепад. Метою вивчення правовідносин має бути не “вивчення задля вивчення”, а “вивчення задля покращення”. Вивчення галузевих правовідносин дає змогу побачити початки занепаду права/правового регулювання, діагностувати причину занепаду й визначити правові інструменти, якими необхідно запобігти занепаду, вчасно його модернізувати, удосконалити. Теорія правовідносин цієї можливості позбавлена. Усунення дискусії в юридичній науці, закріплення єдиноправильної ідеології загалом та правової ідеології зокрема, призвело до виникнення “чистих” правовідносин.

У своїй класичній праці Рене Давід (*David René*; 1906–1990) серед правових систем сучасності виокремлює соціалістичне право, в основі якого лежить радянське право [11, с. 113], що сформувалось на уламках романогерманської правової системи.

Основним завданням сучасних дослідників та цієї праці є погляд на право не тільки крізь призму закону з використанням здобутків юридичної науки, а й крізь призму різноманітних гуманітарних знань, якими радянська юридична наука нехтувала. Саме за таких умов і підходів до, здавалось би, загальновідомих правових явищ можна отримати нові, більш якісні та об'єктивні результати. Такому підходу сприяє усвідомлення факту, що юридична наука не є самодостатньою, про що свідчить досить обмежений набір методів пізнання в порівнянні, наприклад, з філософією. Юридична наука – це частина гуманітарних наук, тому повинна досліджуватися й розвиватися в тісній взаємодії з іншими соціально-гуманітарними науками.

Сьогодні ми є свідками зародження нового етапу розвитку юридичної науки загалом та правовідносин зокрема, йдеться про євроінтеграційний етап. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є значним поштовхом до реформування правової системи України на якісно нових засадах, остаточна трансформація функції правовідносин з “управління” суспільними відносинами на “регулювання” суспільних відносин, утвердження в праві принципу “держава для людини”, а не навпаки. У Розділі III “Юстиція, свобода і безпека” Угоди передбачено утвердження верховенства права та зміцнення відповідних інституцій, зокрема у сфері правоохоронної діяльності та встановлення правосуддя, насамперед зміцнення судової системи, покращення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості. З метою управління міграційними потоками, Угодою передбачено запровадження всеохопного діалогу щодо ключових питань у сфері міграції, включаючи нелегальну мігра-

цію, протидію торгівлі людьми тощо. Окремі статті присвячені створенню належних умов для працівників, які на законних підставах працюють за кордоном, розвитку співпраці у сфері надання правової допомоги в цивільних та кримінальних справах тощо.

Список використаної літератури

1. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – Москва : Междунар. отношения, 1996. – 400 с.
2. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
3. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій [та ін.] ; ред. В. В. Копейчиков. – стер. вид. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 312 с.
4. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
5. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
6. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – Київ : Кондор, 2005. – 609 с.
7. Крыжановский А. Ф. Правовые отношения в контексте теории современного правопорядка / А. Ф. Крыжановский // Научный вестник Международного гуманитарного университета. – 2011. – Вип. 1. – С. 6–10.
8. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою) / Л. А. Луць. – Київ : Атіка, 2007. – 412 с.
9. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія / Б. В. Малишев. – Київ : Дакор, 2012. – 364 с.
10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – 2-ге вид. – Київ : Слов'яни, 1994. – 235 с.
11. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – 9-те вид. зі змін. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
13. Ющик А. И. Диалектика права : монография : в 2 кн. / А. И. Ющик. – Киев : Ин Юре, 2013. – Кн. 1. Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). – Ч. 1. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2014.

Шумило М. М. Развитие учения о правоотношении в современной украинской юридической науке

В статье проводится обобщение научных поисков изучения ключевой категории юридической науки – правоотношения. Обозначены перспективы развития учения о правоотношении.

Ключевые слова: правоотношения, учение о правоотношении, теория правоотношений.

Shumylo M. The Development of Legal Relations Modern Ukrainian of Legal Science

The paper summarizes the academic research of the legal relations, the key category of legal studies, after the independence of Ukraine. The views of leading academics of law on this issue are examined. The legal relations theory today is found to have different theoretical bases, and is thus different from the Soviet legal relations theory. It is concluded that the primary focus of legal relations research is its sectoral aspect.

The research of sectoral relations today is in at the forefront of the academic research. The prospects of development of the doctrine of the legal relationship are outlined. It is emphasized that signing of EU-Ukraine association agreement can significantly upgrade the existing legal system, which will be reflected in the study of legal relations issues.

Further harmonization of legislation of Ukraine and the European Union, and implementation of international law will have a significant impact on the development of legal relations theory in general and on the development of industrial relations in particular.

Key words: legal relations, doctrine of the legal theory, theory of legal relations.

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 342.924

Д. К. Задаля

аспірант
Класичний приватний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

У статті визначено теоретичні основи організації охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України. З'ясовано сутність такого соціального явища, як "громадський порядок", розкрито зміст його окремих елементів та визначено напрями розвитку. Вироблено теоретичні й практичні пропозиції у сфері охорони громадського порядку в середніх закладах освіти, які можна впровадити в практичну діяльність правоохоронних органів України.

Ключові слова: громадський порядок, громадська безпека, процес виховання, середні заклади освіти Міністерства освіти і науки України.

I. Вступ

Суспільно-політична ситуація, яка склалася на сьогодні в Україні, поширення на її території міжнародного тероризму й загроза суверенітету викликають значний резонанс. Українці різними способами намагаються захистити себе та своїх близьких. У багатьох населених пунктах створюються народні дружини, громадські об'єднання й формування самозахисту, групи охорони громадського порядку.

Процес державотворення в Україні на сучасному етапі здійснюється на засадах побудови правового, суверенного, демократичного суспільства, у якому домінують загальнолюдські цінності. Основний Закон держави визначив людину, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [8]. В основі державної політики мають перебувати людина, її інтереси. Сьогодні необхідно сформувати людиноцентристську ідеологію державної діяльності, згідно з якою держава повинна "служити" інтересам громадян [1].

В умовах докорінних соціально-економічних перетворень у державі зростає необхідність забезпечення належного громадського порядку, особистої безпеки громадян та громадської безпеки, у тому числі в навчальних закладах. Громадянам необхідна впевненість як у власній безпеці, так і в безпеці своєї сім'ї, свого майна. Міліція виступає гарантом такої безпеки, а тому має відігравати важливу роль у вирішенні однієї з найголовніших проблем сучасності – охоро-

ни громадського порядку. В умовах, що склалися, охорона громадського порядку, забезпечення реальної безпеки громадян, боротьба з різними видами злочинності – першочергове завдання сьогодення. Ігнорування проблем, пов'язаних з охороною громадського порядку як основного показника цивілізованості, може призвести лише до руйнування самої держави як суспільного утворення.

Проблема ускладнюється ще й тим, що Україна переживає зміну соціальних формаций, що внесло певний хаос і в суспільне життя, і у свідомість громадян. Міцний і стабільний громадський порядок обов'язково має стати передумовою економічного та соціального розвитку, а також політичної стабільності в державі.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення теоретичних основ охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України на підставі теоретичних здобутків у сфері правопорядку в суспільстві.

III. Результати

У 1998 р. набула чинності Концепція "Про заходи щодо впровадження адміністративної реформи в Україні". Упродовж останніх років реалізовано деякі заходи з виконання окремих положень цієї Концепції, проте її впровадження було повільним і суперечливим. Виникла потреба в науковому моніторингу адміністративної реформи в Україні, виявленні найбільш проблемних питань функціонування управління та визначенні шляхів його вдосконалення [13].

Теоретичним підґрунтям вирішення цієї проблеми стали дослідження фахівців у галузі теорії управління та адміністративного права, зокрема таких як: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, В. Г. Борисенков, О. М. Васильєв, І. П. Голосніченко, М. І. Єропкін, А. Е. Жалінський, С. М. Іншаков, О. П. Ключніченко, Ю. М. Козлов, Л. М. Колодкін, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. П. Корєнєв, М. В. Костецький, Ю. Ф. Кравченко, О. Є. Луньов, А. Ф. Майдіков, П. П. Михайленко, І. Я. Петров, С. В. Петков, В. Г. Поліщук, О. В. Тимошук, О. Н. Ярмиш та ін.

Теоретичне осмислення основ охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України має як наукове, так і практичне значення, оскільки зміст громадського порядку, ефективність його охорони певною мірою впливають на стабільність прав громадян, їх працю, всебічне задоволення їх матеріальних та духовних потреб.

Сучасний стан охорони громадського порядку в державі та чинна система органів внутрішніх справ України не є досконалими й потребують науково обґрунтованого оновлення. Діапазон проблем, які найближчим часом необхідно вирішувати, є надзвичайно широким, тому реформування діяльності міліції громадської безпеки буде тривалим і складним. Відтак, необхідно, насамперед, з'ясувати суть такого складного соціального явища, як громадський порядок, розкрити зміст його окремих елементів, визначити напрями розвитку.

Закон України "Про міліцію" від 20.12.1990 р. безпосередньо визначає одне із завдань органів внутрішніх справ, а саме охорона та забезпечення громадського порядку [14]. Термін "громадський порядок" словники тлумачать як порядок, який виникає, відбувається в суспільстві або пов'язаний з ним (суспільний) [2; 10; 12]. Термін "громадський порядок" є похідним від поняття "громадська безпека", яке розуміють як систему суспільних відносин та юридичних норм, що регулюють ці відносини для забезпечення громадського спокою, недоторканності особи, її життя та здоров'я, нормальної діяльності державних і громадських інституцій, установ, закладів, підприємств. Громадський порядок охороняється державою, громадськими формуваннями та безпосередньо громадянами. В основу державних гарантій дотримання загальнообов'язкових правил поведінки покладено кримінальну та адміністративну відповідальність [18, с. 65].

Окремі автори розглядають громадський порядок як систему суспільних відносин, яка ґрунтується на засобах виробництва та виникає внаслідок сукупного впливу на процеси суспільного життя всіх соціальних норм і принципів, що діють у суспільстві. Це положення не залишає поза увагою правові, організаційні та фінансові засади функціонування й розвитку системи загальної серед-

ньої освіти в країні, що має сприяти вільному розвитку людської особистості, формуванню цінності правового демократичного суспільства в Україні.

Злагоджену структурну систему суспільних відносин, що виникають як у загальноосвітніх навчальних закладах, так і поза ними, пропонують для визначення І. І. Веремеєнко, М. І. Єропкін, Л. Л. Попов [5]. Досліджуючи в такому аспекті громадський порядок у навчальних закладах, його важко відрізнити від інших суспільних категорій, які також регулюються нормами права й іншими соціальними нормами та виконують такі самі функції, тобто в цьому випадку громадський порядок виступає не лише як юридична, а й як соціальна категорія.

З практичного погляду громадський порядок більш доречно розглядати у вузькому розумінні. У наукових дослідженнях нашого часу його визначають як морально-правовий стан суспільства, за якого компетентні органи виконавчої влади шляхом поліцейного нагляду забезпечують безпеку та правомірну поведінку громадян у громадських місцях, вільне використання ними своїх прав і свобод, а також упорядкування громадських місць, яке сприяє трудовій діяльності, навчанню та відпочинку [17]. Це не звужене поняття, а таке, що має об'ємний зміст і виступає в різних формах. Отже, громадський порядок у вузькому розумінні обмежується визначеним простором, а також умовами, завдяки яким складаються й розвиваються суспільні відносини. Його потрібно розглядати як стан соціальної врегульованості, за якого забезпечуються життя, здоров'я громадян, їх права і свободи, громадський спокій, мораль і людська гідність.

Поняття громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України потрібно завжди чітко розуміти, а саме не можна звужувати або занадто розширювати відносини, що становлять його зміст. Так, розширене тлумачення поняття може спричинити безпідставне втручання міліції в навчально-виховний процес, який не перебуває під її охороною.

Змістом громадського порядку в закладах освіти є система суспільних відносин, які складаються внаслідок забезпечення права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти, дотримання та здійснення норм права, моралі, інших соціальних норм.

Але головними серед засобів регулювання відносин у сфері громадського порядку в навчальних закладах освіти необхідно визначити правові норми, за допомогою яких держава встановлює загальні засади забезпечення громадського порядку, обов'язкові правила поведінки, запроваджує заборони на здійснення певних дій, встановлює відповідальність за правопорушення, визначає завдання, функції, повноваження, форми та

методи діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, службових осіб, що забезпечують формування державної політики у сфері освіти. Основними нормативними документами, які містять вищезазначені норми, є Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та органів місцевого самоврядування.

Метою встановлення та додержання громадського порядку є забезпечення особистої безпеки громадян, суспільної безпеки, створення сприятливих умов для нормального функціонування підприємств, установ, організацій та об'єднань для праці, навчання й відпочинку громадян, поваги їх честі та людської гідності. На перший план тут, згідно з положенням Декларації прав і свобод людини, вимогами законодавства про міліцію, висунута мета забезпечення особистої безпеки громадян, суспільної безпеки, захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства, держави від злочинів та інших протиправних посягань [6].

Характерно, що основу змісту громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України становлять процеси виховання громадянина України, формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду, виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності. При з'ясуванні поняття громадського порядку дуже важливим є врахування просторового фактора, тобто місця виникнення та розвитку суспільних відносин. Основою громадського порядку є відносини, що складаються у громадських місцях, якими треба вважати місця постійного, періодичного або разового користування.

У ході дослідження співвідношення громадської безпеки і громадського порядку розглядали з різних позицій. Одні вважають громадську безпеку складовою громадського порядку. Так, М. І. Єропкін забезпечення громадської безпеки, яка передбачає належне дотримання правил поведінки зі зброєю, боєприпасами, вибуховими і сильнодіючими отруйними, а також радіоактивними речовинами, правил дорожнього руху, правил пожежної безпеки, правил техніки безпеки на підприємствах, будівництвах, у науково-дослідних установах, санітарних норм, вважає запорукою громадського порядку [5, с. 18]. Зазначене положення аргументоване тим, що автори в ході розгляду змісту громадського порядку використовують для підтвердження своїх тез ознаки, притаманні громадській безпеці, причому прямо вказуючи на них.

Г. А. Туманов також дотримується погляду, що зміцнення й розвиток суспільних від-

носин є формою визначення тільки громадського порядку [16, с. 5–11]. Він бере за основу громадський порядок, але виділяє й поняття громадської безпеки. М. В. Корнієнко дає таке визначення громадського порядку: це зумовлена потребами суспільства система врегульованих соціальними нормами відносин, що складаються в громадських місцях у процесі спілкування людей, яка має на меті забезпечення сприятливої обстановки для функціонування суспільного життя, нормальних умов праці, навчання та відпочинку людей, діяльності державних органів, підприємств, установ і організацій [9]. На цих самих положеннях базуються його висновки про те, що громадський порядок поєднує в собі всі суспільні зв'язки й відносини, які утворюються під впливом усіх соціальних норм, і відрізняється від правопорядку, який поєднує лише відносини, що регулюються нормами права.

Заслуговує на увагу точка зору І. І. Веремеєнка, який зазначає, що забезпечення громадської безпеки є сутністю громадського порядку: "Сутністю громадського порядку у всіх випадках є забезпечення безпеки людей, в одному випадку, від незаконних посягань інших людей, а в іншому, – від можливих негативних проявів джерел підвищеної небезпеки при неналежному поведінці з ними" [3, с. 16].

В юридичній літературі справедливо відзначено ефективність виділення відносин, що виникають у сфері громадської безпеки. Дійсно, характер і зміст суспільних відносин певною мірою можуть бути використані як класифікаційні ознаки. На наш погляд, поки що не вдається отримати досить повне визначення відносин у сфері громадської безпеки в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України, необхідно досить чітко встановити коло цих відносин. Через це й сутність громадської безпеки в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України не розкрито повною мірою.

Необхідно враховувати другий, протилежний погляд на співвідношення громадського порядку і громадської безпеки, якого дотримуються П. Ф. Гришанин, П. С. Матишевський та інші, які вважають поняття громадської безпеки ширшим, ніж громадський порядок [4; 11].

Існує й третій погляд, згідно з яким, громадський порядок і громадська безпека утворюють самостійні категорії. У дослідженнях з питань удосконалення охорони громадського порядку і громадської безпеки А. В. Серьогін звертає увагу на тісний взаємозв'язок цих двох категорій. Але цей взаємозв'язок у деяких випадках вважають одностороннім. Незважаючи на наявність тісного взаємозв'язку громадського порядку і громадської безпеки, в реальному житті вони залишаються самостійними категоріями, а в праві – самостійними правовими інститутами [15, с. 19–21].

Такої думки дотримується професор Ф. Е. Колонтаєвський. Даючи визначення "громадського порядку", він визначає забезпечення особистої безпеки громадян і громадської безпеки як мету громадського порядку та коментує, що це "...не означає, що громадський порядок є ширшим поняттям, яке включає в себе особисту безпеку громадян і громадську безпеку". Він підкреслює самостійність цих трьох взаємопов'язаних, взаємопроникних і взаємозумовлених понять. Громадський порядок, особиста безпека являють собою органічно пов'язані між собою соціальні явища, що зумовлені єдністю комплексу здійснюваних заходів з їх забезпечення й охорони [7, с. 10–13].

IV. Висновки

У статті здійснено критичний аналіз поняття "громадський порядок", що виявило проблему неоднозначного трактування терміна. У зв'язку із цим запропоновано визначити теоретичні основи охорони громадського порядку в середніх закладах освіти через його елементи. Іншими словами, поняття "громадський порядок" є категорією, яка, насамперед, складається з трьох основних елементів: зміст громадського порядку, засоби його регулювання та цілі встановлення.

Вбачається, що громадський порядок у загальноосвітніх навчальних закладах являє собою врегульовану правовими та іншими соціальними нормами певну частину суспільних відносин, які становлять режим роботи в середніх закладах освіти на основі нормативно-правових актів, прийнятих за умов здобуття громадянами повної загальної середньої освіти.

Аналіз теоретичних основ охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України дав можливість зрозуміти, що охорона громадського порядку в закладах освіти – це система суспільних відносин, які складаються внаслідок забезпечення прав громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти, дотримання та здійснення норм права, моралі, інших соціальних норм. Однак, слід відзначити, що головним засобом регулювання відносин у сфері громадського порядку в навчальних закладах освіти є правові норми, за допомогою яких держава встановлює загальні засади забезпечення громадського порядку, обов'язкові правила поведінки, запроваджує заборони на здійснення певних дій, встановлює відповідальність за правопорушення, що вчиняються у сфері освіти.

Таким чином, громадський порядок у загальноосвітніх навчальних закладах – це масштабна та всеохопна категорія, яка виступає як певна стійка система взаємопов'язаних ознак-елементів, що утворюють цілісну єдність, основу якої становлять: безпека, відповідальність перед законом за

свої дії, свідоме ставлення до обов'язків людини і громадянина.

Сьогодення вимагає прийняття єдиного законодавчого акта, який би регламентував громадський порядок у середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України. Таким законодавчим актом, на наш погляд, має бути Закон України "Про охорону громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України", який би здійснював керівний вплив на учасників навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах.

Список використаної літератури

1. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції / В. Б. Авер'янов // Право України. – 2006. – № 5. – С. 11–17.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
3. Веремеєнко І. І. Механізм адміністративно-правового регулювання в сфері охорони общественного порядка : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / І. І. Веремеєнко. – Москва : Юрид. лит., 1987. – 208 с.
4. Гришанин П. Ф. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения / П. Ф. Гришанин, В. А. Владимиров. – Москва : МООН РСФСР, 1962. – 71 с.
5. Еропкин М. И. Управление в области охраны общественного порядка / М. И. Еропкин. – Москва : Наука, 1985. – 231 с.
6. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
7. Колонтаевский Ф. Е. Организационные основы охраны общественного порядка в современных условиях : дис. ... д-ра юрид. наук / Ф. Е. Колонтаевский. – Москва : Академия МВД России, 1996. – 27 с.
8. Конституція України. – Харків : Веста : Ранок, 2006. – 64 с.
9. Корнієнко М. В. Напрямки розвитку системи управління органами внутрішніх справ в сучасних умовах / М. В. Корнієнко // Основні напрямки удосконалення управління органами внутрішніх справ при ускладненні оперативної обстановки : матер. наук.-практ. конф. 19.02.2000 р. – Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – С. 4–15.
10. Короткий тлумачний словник української мови / [укл.: Д. Г. Гринчишин, Л. П. Гумацька, В. Л. Карпова та ін.; відп. ред. Я. Л. Гулицька]. – Київ : Рад. школа, 1978. – 296 с.
11. Матышевский П. С. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения : науч. изд. / П. С. Ма-

- тышевский. – Москва : Юрид. лит., 1964. – 158 с.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; [под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой]. – 18-е изд., стереотип. – Москва, 1986. – 797 с.
 13. Петков С. В. Нормативно-правове забезпечення публічних відносин під час побудови громадянського суспільства в Україні / С. В. Петков. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 104 с.
 14. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
 15. Серегин А. В. Советский общественный порядок и административно-правовые средства его укрепления / А. В. Серегин. – Москва : Юрид. лит., 1975. – 235 с.
 16. Туманов Г. А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка / Г. А. Туманов. – Москва : Юрид. лит., 1972. – 232 с.
 17. Цикалевич В. М. Охорона громадського порядку органами внутрішніх справ України (адміністративно-правове регулювання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. М. Цикалевич. – Дніпропетровськ, 2009. – 19 с.
 18. Юридичні терміни : тлумачний словник / [В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Бозанова та ін. ; за ред. В. Г. Гончаренка]. – 2-ге вид., стереотип. – Київ : Либідь, 2004. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014.

Задаля Д. К. Теоретические основы охраны общественного порядка в средних учебных заведениях Министерства образования и науки Украины

В статье определены теоретические основы организации общественного порядка в средних учебных заведениях Министерства образования и науки Украины. Уточнен смысл такого социального явления, как "общественный порядок", раскрыто содержание его отдельных элементов и направлений развития. Разработаны теоретические и практические предложения в сфере охраны общественного порядка в средних учебных заведениях, которые возможно применить в практической деятельности правоохранительных органов Украины.

Ключевые слова: общественный порядок, общественная безопасность, процесс воспитания, средние учебные заведения Министерства образования и науки Украины.

Zadaly D. Theoretical Bases of Public Law Enforcement are in Middle Establishments of Formation of Department of Education and Science of Ukraine

In the articles certain theoretical bases of organization of public law enforcement are in middle establishments of formation of Department of education and science of Ukraine. Found out essence of such social phenomenon, as a "public peace", exposed maintenance him separate elements and certainly directions of development. Theoretical and practical suggestions are at the same time mine-out in the field of public law enforcement in middle establishments of education, which can be incarnated in practical activity of law enforcement authorities of Ukraine.

A present social and political situation is in our state, the cruel beating of students, spillover the blood and threat of sovereignty innocent people, distribution on territory of Ukraine of international terrorism, causes resonance in Ukraine. Ukrainians in a different method try to defend oneself and the children. Folk wives, public associations and formings of self-defence, group of public law enforcement, are created in many settlements.

The process of creation of the state in Ukraine on the modern stage is carried out on principles of construction of legal, sovereign, democratic society common to all mankind values prevail in which. Basic Law of the state defined a man, his life and health, honour and dignity, inviolability and safety, by the greatest social value.

In basis of public policy must be man, his interests. Today, it is necessary to form lyudino-centrist ideology of government activity, in obedience to which the state must, de bene esse speaking, "serve" interests of citizens.

In the noted terms of native socio-economic transformations the necessity of providing of the proper public peace, personal safety of citizens and public safety grows to the state, in a that number in educational establishments. To the citizens necessary confidence in safety and to own, and the siml, and the property. A militia which by created society comes forward the guarantor of such safety, and that is why must carry out a role in the decision of one of the most important problems of contemporaneity – guard public.

In these conditions, the protection of public order, the security of citizens, combating different forms of crime is a priority today. Ignoring the problems associated with the protection of public order, as the main indicator of civilization, can lead only to one thing – the destruction of the state of public education.

The problem is compounded by the fact that Ukraine is going through the change of social formations, made some chaos in public life and consciousness of citizens. Durable and stable social order will become a precondition for economic and social development, and political stability in the state.

Key words: public order, public security, the process of education, secondary education institutions of the Ministry of education and science of Ukraine.

О. П. Сікорськийкандидат юридичних наук, старший викладач
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова (Гуманітарний інститут)**ПРОФІЛАКТИКА ЯК ПРІОРИТЕТНА СКЛADOVA ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ
В НАПРЯМІ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

Статтю присвячено профілактиці адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Розкрито складові профілактики, визначено понятійний апарат у цій сфері, подано пропозиції щодо вдосконалення діяльності суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху в напрямі запобігання адміністративним правопорушенням.

Ключові слова: профілактика, адміністративне правопорушення, склад, адміністративний делікт, органи державної влади.

I. Вступ

Стан правопорядку на автошляхах України впливає на її соціально-економічний розвиток. Забезпечення безпеки дорожнього руху здійснюється шляхом виявлення винних у вчиненні протиправних дій осіб та притягнення їх до передбаченої законом відповідальності, а також запровадження форм і методів профілактики правопорушень з метою запобігання виникненню умов та усунення їх причин.

Питанням забезпечення безпеки дорожнього руху й діяльності органів публічної влади в транспортній сфері приділяє увагу багато учених-юристів, правознавців-практиків та фахівців інших галузей науки, а саме: О. В. Артеменко, А. В. Гаркуша, Т. О. Гуржій, С. М. Гусаров, О. Л. Міленін, С. В. Петков, Ю. В. Пірожков, А. М. Подоляка, В. Й. Развадовський, О. Ю. Салманова, М. М. Стоцька, Я. І. Хом'як, А. Є. Шевченко та ін. Проте, необхідно відзначити, що окремі наукові напрацювання подекуди не відповідають новим викликам, які постали перед публічним управлінням в Україні з огляду на євроінтеграційні плани нашої держави, що вимагає продовження наукових пошуків у цій сфері.

Одним з таких питань, яке потребує свого подальшого вивчення, є профілактика та боротьба з правопорушеннями у сфері безпеки дорожнього руху. Ш. Монтеск'є зазначав: "Гарний законодавець не стільки турбується про покарання, скільки про запобігання правопорушенням" [1, с. 231]. Профілактичні заходи мають значний потенціал у боротьбі з деліктністю, оскільки вони пов'язані з такими заходами з боку держави та суспільства, які здатні не тільки виявити правопорушення, а й встановити та усунути причини й умови, що їм сприяють, утримати особу від їх вчинення. Розуміння важливого значення профілактики правопорушень знаходить свій прояв на ви-

щому державному рівні. Так, ч. 1 ст. 6 КУпАП прямо вказує: "Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого дотримання законів України" [2].

Тому можна сказати, що профілактика є найефективнішим і найгуманнішим способом боротьби з правопорушеннями, який передбачає не покарання, а виховання, застереження членів суспільства від вчинення адміністративних проступків та інших правопорушень, потребуючи водночас комплексних зусиль як з боку суспільства й держави в цілому, так і з боку окремих її структур.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз позицій науковців щодо форм профілактики як пріоритетної складової в діяльності суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху.

III. Результати

Термін "профілактика" походить від грецького слова, що дослівно перекладається як "запобіжний", і застосовується переважно в медицині.

У юридичній літературі немає одностайності в поглядах щодо поняття профілактики. Однак більшість учених як у галузі кримінології, так і адміністративного права вказує при конструюванні цього поняття на певну діяльність, що передбачає проведення заходів, які мають своїм завданням недопущення, нейтралізацію чи ліквідацію причин та умов, що породжують або сприяють правопорушенням [3, с. 398; 4, с. 26; 5, с. 37; 8, с. 575].

Слід також зазначити, що профілактику правопорушень необхідно проводити не лише тоді, коли адміністративний проступок уже вчинено, але й при правомірній поведінці. У

цьому разі профілактика полягає у створенні максимально сприятливих умов для реалізації правомірних дій, підтримці й забезпеченні гарантій суспільно корисливих вчинків.

Водночас профілактика адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху має особливості. По-перше, це зумовлено тим, що профілактика адміністративних правопорушень є окремим видом профілактики [6, с. 15]. На самостійність адміністративної деліктності в системі правопорушень звертає увагу Є. В. Додін, використовуючи при цьому такі ознаки, як загальність об'єкта вчинюваних адміністративних проступків і характер їх суспільної небезпеки. При цьому, на його думку, "незважаючи на універсалізм адміністративно-правової санкції, що дає змогу передавати під її охорону найрізноманітніші об'єкти, її основне призначення полягає в охороні тих відносин, які складаються у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності держави" [7, с. 49–51].

По-друге, профілактична діяльність спрямована на конкретну групу осіб, а саме учасників дорожнього руху (водій, пішоход, пасажир тощо). Це породжує певну специфіку, що стосується суб'єктів профілактики, конкретних заходів запобігання, правової регламентації щодо запобігання деліктності, усунення причин і умов, що її породжують.

Таким чином, використовуючи загально-визнані теоретичні підходи, слід визнати профілактику адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху як діяльність держави загалом, її правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування у сфері державного управління з метою проведення загальних і спеціальних заходів, які мають своїм завданням недопущення, нейтралізацію чи ліквідацію причин та умов, що породжують адміністративні правопорушення в цій сфері або сприяють їм.

Як і будь-яка інша діяльність, профілактика адміністративних правопорушень має свої певні цілі:

- усунення або взагалі нейтралізація причин адміністративних проступків та умов, що їм сприяють;
- обмеження дії негативних соціальних явищ та процесів, котрі не лежать у сфері адміністративної деліктності, але взаємопов'язані з нею;
- нейтралізація негативного впливу мікросередовища особи (сім'ї, школи, ВНЗ, друзів, співробітників тощо), які формують антисоціальну установку особи та впливають на мотивацію її поведінки;
- вплив на особу, котра за своїми морально-психологічними якостями здатна вчинити адміністративний проступок чи продовжувати протиправну діяльність [5, с. 121–122].

Систему профілактики адміністративних правопорушень становлять: об'єкти профілактики; її основні рівні, форми та заходи (у наукових дослідженнях таку діяльність розглядають як зміст профілактики); суб'єкти, які реалізують зміст профілактики [9, с. 3–34].

До об'єктів профілактичного впливу зараховують різноманітні процеси та явища, що детермінують вчинення адміністративних правопорушень. Це, передусім, соціальні, економічні, політичні, психологічні та інші фактори, що зумовлюють стан та динаміку адміністративної деліктності. Ступінь зв'язку цих факторів з адміністративною деліктністю неоднакова, і кожен з них потребує профілактичного впливу, хоч і різної інтенсивності. По-друге, об'єктами слід вважати діяльність людей, яка або прямо порушує норми адміністративного закону, або порушує норми моралі та правила соціальної взаємодії, при цьому виявляє тенденцію до переростання в адміністративно-карне діяння. Така діяльність може мати різноманітну спрямованість: господарську, управлінську, технологічну тощо. По-третє, об'єктами профілактичного впливу є особистість правопорушника як процес формування його деліктно значущих властивостей.

Суб'єктами профілактики адміністративних правопорушень слід вважати юридичних осіб різного рівня та правового статусу (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо), фізичних осіб, які цілеспрямовано здійснюють профілактику, мають зовнішні й внутрішні зв'язки як по "вертикалі", так і по "горизонталі", мають можливість вибору власної поведінки під час проведення профілактики в межах, передбачених чинним законодавством [12, с. 63]. При цьому обов'язковою ознакою суб'єкта профілактики адміністративних правопорушень є профілактична спрямованість усіх чи частини функцій щодо запобігання адміністративним деліктами.

Таким чином, виділяють суб'єктів адміністративної профілактики:

- 1) загальнодержавного рівня: Президент, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, відомства, комітети, департаменти;
- 2) спеціально-адміністративного рівня: органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, територіальні підрозділи загальнодержавних координаційних органів, ради профілактики, громадські пункти охорони порядку, міжвідомчі координаційні ради правоохоронних органів тощо;
- 3) безпосереднього управління окремими напрямками й ділянками профілактичної діяльності: державні органи, що викону-

ють правоохоронні функції (органи внутрішніх справ, прокуратура, суди, органи юстиції, податкова міліція тощо).

Найбільш цікавою для нашого дослідження є третя група суб'єктів, а саме органи внутрішніх справ, до яких належить Департамент Державної автомобільної інспекції Міністерства внутрішніх справ України, адже головним органом, на який покладається забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, є Державна автомобільна інспекція.

Згідно з пп. 7 п. 4 Положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства внутрішніх справ України [13], Державтоінспекція здійснює профілактику правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та серед його учасників, вносить до центральних і місцевих органів виконавчої влади та організацій подання про необхідність усунення причин і умов, що сприяють вчиненню таких правопорушень.

Для усунення або взагалі нейтралізації причин адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху необхідно на належному рівні організувати роботу Державтоінспекції МВС України щодо здійснення реєстрації, перереєстрації й обліку транспортних засобів, допуск громадян до керування транспортними засобами (прийняття іспитів і видача посвідчень водія, направлення їх на медичне обстеження), а також виконання контрольно-наглядових функцій щодо дотримання вимог загальнообов'язкових правил, які діють у сфері дорожнього руху.

Державну реєстрацію транспортних засобів здійснюють органи Державтоінспекції МВС України з метою контролю за відповідністю конструкцій і технічного стану транспортних засобів чинним в Україні стандартам, правилам та нормативам, дотримання вимог законодавства, що визначає порядок сплати податків, внесення інших обов'язкових платежів, використання транспортних засобів в умовах воєнного й надзвичайного стану, а також для забезпечення обліку та запобігання протиправним діям окремих осіб щодо транспортних засобів. Не підлягають реєстрації транспортні засоби в разі встановлення фіктивності чи підробки документів, які засвідчують особу власника, підтверджують правомірність придбання транспортного засобу або права на користування чи розпорядження ним. Не реєструються також транспортні засоби зі зниженими, фальсифікованими чи підробленими ідентифікаційними номерами їх вузлів і агрегатів.

Однією з особливостей профілактики адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху є роз'яснювально-профілактична діяльність міліції серед населення щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, яка здійснюється

відповідно до Закону України "Про міліцію" [14]. Так, О. Ю. Салмонова зазначає, що пріоритетними напрямками розвитку й удосконалення роз'яснювально-профілактичної діяльності мають стати:

- організація системи правового диференційованого інформування різних соціальних і вікових груп населення про чинне законодавство, рішення органів влади щодо діяльності Державтоінспекції й загалом щодо забезпечення безпеки дорожнього руху;
- підвищення ефективності профілактики дитячого дорожньо-транспортного травматизму (підготовка методичних посібників і рекомендацій для дитячих закладів та шкіл, реалізація планового механізму здійснення профілактичних заходів у дитячих дошкільних закладах, школах, ліцєях тощо);
- проведення загальнодержавних і регіональних оглядів безпеки дорожнього руху, які можуть бути приурочені до певних загальнодержавних свят;
- регулярне вивчення із залученням спеціалізованих організацій громадської думки, розробка на основі цього вивчення управлінських рішень щодо вдосконалення діяльності ДАІ;
- створення спеціальної телепрограми на національному телебаченні для популяризації діяльності ДАІ, обговорення найбільш гострих і актуальних проблем розвитку суспільних відносин у сфері безпеки дорожнього руху;
- систематичне проведення регіональних і загальнодержавних конкурсів телепрограм та публікацій у пресі, а також тематичної друкованої продукції на краще висвітлення проблем у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху;
- активізація впровадження нових форм пропаганди безпеки дорожнього руху шляхом використання реклами на міському пасажирському транспорті, вулицях і шляхах, телебаченні;
- формування постійного активу представників засобів масової інформації, творчих колективів і організацій, що об'єдналися на основі спільності інтересів для поліпшення діяльності ДАІ, удосконалення умов і безпеки руху [15, с. 55–57].

Проте зараз роз'яснювально-профілактична робота міліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху має ряд недоліків, про що свідчить сучасний стан аварійності на автошляхах України.

Чимало керівників УДАІ УМВС в областях продовжує приділяти другорядну роль службі організації профілактики аварійності серед населення та взаємодії із засобами масової інформації. Питання організації роз'яснювальної роботи на місцях безпосередньо не

вивчаються, керівники районної ланки ДАІ персональної відповідальності за цю ділянку роботи не несуть. У ході реорганізації обласних апаратів ДАІ має місце помилкова практика скорочення штатної чисельності, насамперед, за рахунок саме цієї важливої служби.

Матеріально-технічне оснащення відділів (відділень) з організації профілактичної роботи серед населення є не в повному обсязі. У більшості обласних апаратів за службою не закріплені службові автомобілі, не в повному обсязі забезпечені вони відео-, аудіо- і фотоапаратурою, що не дає змоги належним чином використовувати можливості засобів масової інформації для профілактики дорожньо-транспортного травматизму та підвищення культури учасників дорожнього руху, оперативно висвітлювати наболілі проблеми боротьби зі злочинністю й аварійністю на транспорті.

У більшості регіонів налагоджені з редакціями газет, телебачення й радіомовлення зв'язки використовуються несистематично, відсутні тематичні плани виходу матеріалів. Керівники обласних апаратів Державтоінспекції мало уваги приділяють створенню її позитивного іміджу серед громадськості регіону, зокрема, населення рідко інформується про героїчні вчинки працівників цієї служби. У засобах масової інформації зменшилася кількість аналітичних матеріалів з тематики безпеки дорожнього руху.

У занедбаному стані перебуває організація наочної агітації в місцях масового скупчення людей (на вокзалах, в аеропортах, на стадіонах тощо). У 90% обласних і районних підрозділів не обладнані "інформаційними стендами ДАІ", а там, де вони є, на них розміщена неактуальна і застаріла інформація. Не взято на контроль виконання Закону України "Про дорожній рух" у частині оформлення в автогосподарствах, гаражних та інших організаціях і закладах освіти куточків чи класів з безпеки дорожнього руху. Не налагоджено взаємодію в цьому напрямі з адміністраціями авто- та інших підприємств, закладів освіти, трудових колективів.

Не на належному рівні здійснюється профілактика дитячого дорожньо-транспортного травматизму. Рідко практикуються спільні перевірки стану цієї роботи в школах і дошкільних закладах. Не завжди обстежуються в 10-денний термін заклади освіти у випадку виникнення дорожньо-транспортної пригоди за участю дітей. Висновки таких обстежень не узагальнюються, конкретні пропозиції щодо профілактики нещасних випадків з дітьми не розробляються. Не надається необхідна допомога педагогічним колективам закладів освіти в організації і проведенні Єдиного дня безпеки руху і Всеукраїнського рейду "Увага – діти!". Працівники служб профілактики аварійності серед насе-

лення на місцях не вносять конкретних пропозицій щодо запобігання дитячому дорожньо-транспортному травматизму на серпневих педагогічних нарадах і конференціях.

Крім того, нинішній стан мережі автомобільних доріг в Україні не відповідає європейським стандартам та вкрай незадовільний. Зі 170 тисяч кілометрів 52% доріг державного значення не відповідають стандартам за рівністю покриття і 33% – за його міцністю. Для утримання доріг у задовільному стані щорічно Державній службі автомобільних доріг України (Укравтодору) не вистачає коштів.

Із цього випливає, що причинами високої аварійності на автошляхах також є неналежний стан доріг, автодорожнього устаткування, відсутність розмітки проїзної частини, знаків на небезпечних ділянках доріг, застарілі світлофори тощо.

Таким чином, можна констатувати, що профілактика адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху – це діяльність держави загалом, її правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування у сфері державного управління з метою проведення загальних і спеціальних заходів, які мають своїм завданням недопущення, нейтралізацію чи ліквідацію причин та умов, що породжують адміністративні правопорушення в цій сфері або сприяють їм.

Профілактика адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху покликана сприяти вихованню громадян у дусі неухильного дотримання законів, позитивно позначитися на стані безпеки дорожнього руху і, зрештою, має привести до зниження кількості дорожньо-транспортних пригод та зменшення їх небезпечних наслідків.

Список використаної літератури

1. Монтеск'є Ш. О духе законов. Избранные произведения. / Ш. Монтеск'є. – Москва, 1955. – 457 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – Москва : Академия МВД СССР, 1980. – 528 с.
4. Блувштейн Ю. Д. Профилактика преступлений : учеб. пособ. / Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов. – Минск : Университетское, 1986. – 287 с.
5. Вербицька В. В. Проблемні аспекти профілактики адміністративних правопорушень в ОВС / В. В. Вербицька // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 1 (30). – С. 119–125.

6. Игошев К. Е. Введение в курс профилактики преступлений : учеб. пособ. / К. Е. Игошев, В. С. Устинов. – Горький : Горьковская высшая школа МВД СССР, 1977. – 94 с.
7. Додин Е. В. Понятие и причины административной деликтности / Е. В. Додин // Проблемы административного права и совершенствования административной деятельности органов внутренних дел : сб. науч. трудов. – Киев : КВШ МВД СССР, 1981. – С. 44–54.
8. Додин Е. В. Процессуальные формы профилактики административных проступков / Е. В. Додин // Проблемы социалистической законности : респ. межвед. науч. сб. – Харьков : Вища школа, 1982. – С. 36–41.
9. Назар Ю. С. Взаємодія територіальних органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Юрій Степанович Назар. – Львів, 2006. – 210 с.
10. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії) / П. П. Михайленко. – Київ : Генеза, 1999. – 944 с.
11. Остапенко О. І. Профілактика адміністративних правопорушень (адміністративно-правовий аспект) / О. І. Остапенко. – Львів, 2001. – 155 с.
12. Про Положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 341.
13. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20 (із змінами).
14. Салмонова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Олена Юріївна Салманова. – Харків, 2002. – 232 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014

Сикорский А. П. Профилактика как приоритетная составляющая деятельности субъектов обеспечения безопасности дорожного движения в направлении предотвращения административных правонарушений

Статья посвящена профилактике административных правонарушений в сфере обеспечения безопасности дорожного движения. Раскрываются составляющие профилактики, определяется понятийный аппарат в этой сфере, предоставляются предложения по усовершенствованию деятельности субъектов обеспечения безопасности дорожного движения в направлении предупреждения административных правонарушений.

Ключевые слова: профилактика, административное правонарушение, состав, административный деликт, органы государственной власти.

Sikorski O. Prevention as a Priority Component of the Business of Road Safety Towards Prevention of Administrative Offenses

The article is dedicated to the prevention of administrative violations in the field of road safety. The article deals with prevention components, defined conceptual apparatus in this area, provided appropriate proposals for improving the activity of road safety in the direction of preventing administrative violations.

The author emphasis on directions, principles and components of prevention of road safety. The system of administrative offenses prevention, which consists of objects of prevention; its basic level, shape and measures; entities that implement the content of prevention. Done emphasis on prevention of administrative offenses. The author conditional division of prevention into three groups: the national level, specifically the administrative level, the direct management of certain areas and areas of prevention activities.

Attention is focused on the analysis of the third group of powers, namely the internal affairs which includes State Automobile Inspectorate of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: prevention, regulatory offense, warehouse, administrative tort, public authorities.

ФІНАНСОВЕ ТА БІНКІВСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.73:351.822

А. В. Джавагааспірант
Класичний приватний університет**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ**

У статті досліджено сутність відносин у сфері валютного контролю, еволюцію систем валютного контролю в країнах із розвинутою економікою, проаналізовано українське валютне законодавство.

Ключові слова: валютний контроль, лібералізація, валютні операції, валютне бюро, запобігання, відмивання, валютне регулювання.

I. Вступ

Валютний контроль є складним соціальним явищем, яке належить як до внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Він має власні об'єктивні закономірності, які є необхідними для врахування при плануванні заходів у цій сфері.

Сьогодні окремі науковці, а також практики, які залучені до вивчення сфери валютного контролю, висловлюють думки про необхідність швидкої лібералізації валютного контролю аж до повної його відміни, що зумовлено, насамперед, процесами глобалізації, зокрема, євроінтеграцією України. Розвиток валютного контролю із часів здобуття незалежності України та побудови нею нової економіки відкритого типу зумовив появу в нашій країні праць з валютного права, зокрема Є. О. Алісова та деяких інших авторів.

У дослідженнях таких науковців, як Є. А. Алісов, А. Ю. Іоффе, С. Т. Кадькаленко, Є. В. Карманов, В. Л. Кротюк, А. О. Монаєнко, С. М. Половко, О. Є. Северин, розглянуто проблеми правового регулювання валютних відносин, зокрема у сфері валютного регулювання й валютного контролю, у галузі регулювання валютних операцій, відповідальності за порушення валютного законодавства тощо.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити фінансово-правові аспекти розвитку валютного контролю в зарубіжних країнах.

III. Результати

На наш погляд, для національної економіки, що інтегрується до світової, більш повне втілення ліберальної ідеї про валютний контроль має важливе практичне значення. Водночас не можна нехтувати етапністю переходу від менш ліберального валютного контролю до більш ліберального, щоб не

зазнати певних втрат. Як швидка лібералізація валютного контролю, так і невиправдані жорсткі його заходи можуть призводити до негативних соціально-економічних наслідків.

Для більш глибокого розуміння сутності відносин у сфері валютного контролю з метою вдосконалення національної системи валютного є доцільним вивчення практики здійснення валютного контролю у розвинутих європейських країнах.

Еволюцію ролі валютного контролю в країнах із розвинутою економікою доцільно розглянути, перш за все, на прикладі Франції, оскільки, як слушно зазначають фахівці, державне управління у сфері валютних відносин у Франції є одним із таких, що найбільш ефективно функціонує [13, с. 114].

Валютний контроль у Франції був уведений відповідно до Закону про валютне регулювання й контроль у вересні 1939 р., тобто на початку Другої світової війни, коли Франція мала значні проблеми у валютно-фінансовій сфері. Валютний контроль охоплював усі види валютних операцій [12, с. 20]. Органами валютного контролю у Франції в той період були: Міністерство фінансів, у структурі якого Казначейське управління розробляло стратегічні напрями в галузі валютного регулювання й контролю, а Головне митне управління здійснювало контроль за інвалютними операціями "комерційного" характеру, а також неторговельними операціями, пов'язаними з переміщенням через кордон валютних цінностей; Національний банк Франції, який здійснював регулювання та контроль за операціями фінансового характеру в іноземній та національній валюті (кредити, позики) [8, с. 26].

Таким чином, у Франції питаннями валютного контролю в межах своєї компетенції займалася низка уповноважених на те органів. При цьому валютний контроль за експортно-імпортними операціями включав: 1) контроль,

що здійснювався уповноваженими банками, які мали право запобігати правопорушенням на стадії попередньої перевірки операції; 2) контроль, що здійснювався митними органами, які входили до складу Міністерства фінансів, хоча їхні функції в основному зводилися до застосування заходів відповідальності до правопорушників валютного законодавства.

Така державна політика у сфері валютного контролю, що проводилася до кінця 1970-х рр., сприяла зменшенню темпів інфляції та формуванню достатнього обсягу валютних ресурсів у країні. На початку 1980-х рр. розпочався процес лібералізації зовнішньоекономічної діяльності та як наслідок – пом'якшення вимог щодо проведення валютних операцій [3, с. 45].

Так, Наказом Президента Франції від 29.12.1989 р. № 89–938 був офіційно підтверджений перехід від жорсткої регламентації валютних відносин до більш ліберального їх регулювання, де головний акцент був зроблений на зміцненні законодавства та вдосконаленні методів боротьби з легалізацією (“відмиванням”) злочинно отриманих капіталів [6, с. 15].

У 1990 р. у Франції була створена Група з розслідування незаконних фінансових операцій при Міністерстві економіки, фінансів та бюджету [6, с. 15], функції його полягали в статистичному обліку й аналізі інформації з відмивання капіталів, отриманих злочинним шляхом.

Таким чином, лібералізація валютного контролю у Франції відбувалася поступово, розпочавшись на етапі покращення динаміки руху валютних коштів та стабілізації економіки країни загалом. Крім того, тут продовжують діяти правила, які забезпечують можливість збору статистичних даних для створення платіжного балансу та дають можливість боротися з відмиванням “брудних” грошей. Так, силами органів валютного контролю до цього часу зберігається практика статистичного та аналітичного обліку відомостей про торговельні та фінансові угоди, пов'язані з валютою, про їхніх учасників. Отже, вдається зберігати правонаступність у відслідковуванні, кваліфікації та розкритті незаконних фінансових угод.

Однією з найбільш жорстких систем валютного контролю в Європі є італійська система валютного контролю. Відповідно до Декрету від 11.12.1917 р. № 1956, головним органом валютного контролю довгий час (у 1945 р. його функції були покладені на Італійське валютне бюро) був Національний інститут із валютних операцій [4, с. 67]. Він отримав виключне право на купівлю валютних цінностей, також розміщення їх за кордоном. Через цей орган здійснювалися пла-

тежі в іноземній валюті за імпорт та грошові перекази іноземних резидентів.

У 1955–1956 рр. в Італії був прийнятий так званий рамковий Закон (пакет декретів стосовно валютного регулювання та контролю), основні положення якого зберігаються й у наш час. Так, Законом від 26.09.1955 р. № 852 було скасовано норми щодо обов'язкового продажу резидентами іноземної валюти Італійському валютному бюро. В уповноважених банках-агентах для них були відкриті спеціальні валютні рахунки, на які зараховувалася вся сума валютної виручки в іноземній валюті [1, с. 4].

Згідно із Законом від 25.07.1956 р. № 786, фізичні та юридичні особи-резиденти були зобов'язані у встановлені Міністерством зовнішньої торгівлі строки надавати Банку Італії або уповноваженому банку-агенту інформацію про свої фінансові операції. Також зазначалося, що всі операції з іноземною валютою повинні здійснюватися через Банк Італії або банки, які одержали право на здійснення валютних операцій.

У 1989 р. в Італії був прийнятий Декрет про валютне регулювання, що дозволило здійснювати будь-яку валютну діяльність, яка не суперечила закону. З 1989 р. Італійське валютне бюро обслуговує обіг усіх коштів в іноземній валюті. Разом із Банком Італії цей орган також керує офіційними валютними резервами. Координація діяльності двох установ забезпечується тим, що керуючий центральним банком є одночасно головою Італійського валютного бюро. Контроль за експортно-імпортними валютними операціями також здійснюють митні служби, які подають отримані ними відомості про протиправні дії у фінансовій сфері до Італійського валютного бюро та Фінансової гвардії.

У 1995 р. в Італійському валютному бюро створено спеціальне управління з боротьби із запобігання використанню фінансових інститутів із метою відмивання злочинних доходів [8, с. 26].

Таким чином, хоча прийнято вважати, що до 1988 р. Італія завершила лібералізацію валютного контролю, окремі елементи системи валютного контролю фактично продовжують застосовуватися. Зокрема, ефективно використовуються й поповнюються інформацією про валютні операції банки даних в Італійському валютному бюро та Фінансовій гвардії за допомогою різних методів валютного контролю, у тому числі за активною участю деяких інших державних органів (митних органів під час здійснення експортно-імпортних операцій). Основною метою застосування елементів системи контролю за валютними операціями відповідними державними органами є вирішення завдань фінансового моніторингу в частині

контролю за виконанням валютного законодавства.

Доцільним також вважаємо дослідження особливостей системи валютного контролю у Великобританії.

Основи сучасної системи валютного та експортного контролю Великобританії були закладені у довоєнний період – у 1939 р., коли були прийняті Приписи про оборону (фінанси) і Закон “Про імпорт, експорт і повноваження митниці”. З 1947 р. набув чинності Закон “Про валютний контроль”, а також понад 40 нормативних документів, включаючи накази, правила та директиви, видані Казначейством і Банком Англії [2, с. 120]. Серед сучасних нормативно-правових актів, що регламентують валютний контроль, слід відзначити Закон “Про імпорт та експорт” від 1990 р., Розпорядження “Про контроль за експортом товарів” від 1979 р. [12, с. 178].

Закон “Про валютний контроль” надає владні повноваження та покладає зобов'язання й обмеження у сфері обігу валютних цінностей. До органів валютного контролю належать Казначейство, Банк Англії та уповноважені банки, які мають валютну ліцензію, а також органи митниці й акцизів. Британське казначейство є головним органом валютного контролю. Однак, більшу частину своїх повноважень воно делегувало Банку Англії, який безпосередньо здійснює валютний контроль.

Банк Англії керує діяльністю своїх філіалів та уповноважених представництв у більшості комерційних банків (як вітчизняних, так і іноземних), що знаходяться на території Великобританії та здійснюють із його дозволу широке коло операцій. Органи митниці та акцизів контролюють рух капіталів та валюти через кордон [13, с. 99].

Починаючи з кінця 1980-х рр., незважаючи на тенденцію до лібералізації валютного контролю щодо традиційних валютних і зовнішньоторговельних операцій, уряд Великобританії приділяє велику увагу боротьбі з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, як усередині країни, так і у світовому контексті. З метою координації цієї роботи створено Об'єднану робочу групу, до складу якої увійшли провідні спеціалісти фінансового сектору економіки. Оперативною роботою з припинення незаконних фінансових операцій займається Національна служба Великобританії з фінансових розслідувань, у складі якої є Бюро фінансових розслідувань.

Таким чином, у Великобританії продовжують застосовувати окремі елементи системи валютного контролю. Так, існують обмеження у сфері обігу валютних цінностей, здійснюється контроль за інвестиціями в іноземній валюті, активно проводиться боротьба з легалізацією злочинних доходів, у якій беруть участь Об'єднана робоча група та

Національна служба Великобританії з фінансових розслідувань.

Зупинимось також на системі валютного контролю в Німеччині.

Юридично система валютного контролю в цій країні існує з 1949 р., коли був прийнятий Закон “Про валютний обіг і контроль за товарообігом” (Валютний Закон). Закон містить заборону (із зобов'язанням запиту на дозвіл) на операції з майном між громадянами та іноземцями, заборону переміщення валюти, положення про валютний контроль. І до цього часу Закон є базовим документом, що визначає валютні відносини в країні. У наш час валютний контроль у Німеччині здійснюється на основі Валютного закону від 1949 р. [14, с. 12].

Одним з основних принципів економіки в Німеччині є свобода руху капіталу. Проте, незважаючи на лібералізацію руху капіталу, здійснюється суворий контроль у вигляді обліку капіталів, що перетинають державний кордон. Цим питанням займаються переважно банки, а також інші кредитні організації, які передають зібрану та узагальнену інформацію до центральних банків земель або безпосередньо до центрального банку країни. Такий збір та аналіз даних щодо руху капіталу дає змогу розробляти в разі потреби конкретні заходи з регулювання валютного ринку, а також використовується при складанні платіжного балансу ФРН спеціальним підрозділом Дойче Бундесбанку (Федерального банку) [7, с. 22].

Унаслідок лібералізації валютного законодавства у ФРН особливої актуальності набуло питання щодо організації ефективної протидії використанню фінансових систем із метою відмивання капіталів, отриманих злочинним шляхом. Тому ФРН бере активну участь у розширенні міжнародного співробітництва у сфері боротьби з відмиванням грошей, одночасно вживаючи відповідних заходів на національному рівні.

Таким чином, у системі валютного контролю Німеччини є відповідні законодавчі акти, контролюються валютні угоди, пов'язані з рухом капіталу, проводиться боротьба з легалізацією злочинних доходів. Органами валютного контролю є Німецький федеральний банк, центральні банки земель, комерційні банки та інші кредитні установи.

На підставі проведеного вище аналізу можна зробити висновок, що спільною для більшості розвинутих європейських країн є та обставина, що в період після Другої світової війни валютний контроль був досить жорстким. Із покращенням свого валютно-фінансового стану такі країни здійснювали поступову лібералізацію валютного контролю.

Однак, в окремі періоди погіршення економічної ситуації жорсткість валютного контролю могла поновлюватися. На думку вче-

них, період розвитку в мирних умовах та відсутності катаклізмів у сфері міжнародних валютно-фінансових відносин потребує не менше ніж 20 років [4, с. 76].

Відмова ж від жорсткої системи валютного контролю і його лібералізація можуть здійснюватися поступово з урахуванням змін макроекономічної ситуації в країні та її місця в міжнародному співтоваристві [1, с. 4].

Отже, на етапі економічного розвитку суспільства при вирішенні важливих економічних та соціальних проблем валютний контроль стає важливим інструментом державного управління.

Слід також зазначити, що навіть у випадку формальної відміни валютного контролю, як правило, здійснюється як мінімум статистичний нагляд за валютними операціями, що можна розглядати як застосування такого методу валютного контролю, як спостереження за проведенням валютних операцій.

Досвід розвинутих європейських країн свідчить, що головними органами валютного контролю є державні органи у сфері управління фінансами (Міністерство фінансів, Казначейство) та центральні банки. Такі органи здійснюють свої повноваження в тісній співпраці, за якої відповідні державні органи в галузі управління фінансами навіть делегують свої повноваження у сфері валютного контролю центральним банкам (Великобританія). Окремі напрями валютного контролю реалізуються через митні органи, які зазвичай є організаційно підпорядкованими державним органам управління в галузі фінансів. Агентами валютного контролю, які не є державними органами, але через які можуть реалізовуватися окремі заходи валютного контролю, виступають уповноважені банки. Лише в окремих країнах, крім органів загального валютного контролю, створені спеціальні органи, як, наприклад, в Італії – Італійське валютне бюро. Однак, навіть за наявності таких спеціалізованих органів заходи валютного контролю здійснюються через відповідні банківські установи (насамперед, центральні банки держави).

Щодо чинного українського законодавства у сфері валютного контролю, то, відповідно до ст. 13 Декрету КМ України “Про систему валютного регулювання та валютного контролю” від 19.02.1993 р., до державних органів валютного контролю віднесені такі органи: Національний банк України, Державна податкова адміністрація України, Державна митна служба України [10]. При цьому Національний банк України є головним органом валютного контролю, що здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених Декретом до компетенції інших державних органів, та забезпечує виконання уповноваженими банками

функцій щодо здійснення валютного контролю [10]. Агентами валютного контролю в Україні є уповноважені банки, які здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами й нерезидентами через ці банки [9], хоча й не є державними органами.

При раціоналізації такого підходу в Україні його недоліками є складність координації дій різних органів валютного контролю та дублювання їхніх функцій, що прослідковується, зокрема, у розподілі функцій НБУ та Державної податкової адміністрації в цій сфері. Методи валютного контролю щодо найбільш складних напрямів передбачають участь суб'єктів усіх організаційно-правових форм. Прикладом такої взаємодії є спостереження за валютними платежами при експорті та імпорту товарів. Тут беруть участь одночасно служби валютного контролю банків та митниці.

На жаль, чинне українське валютне законодавство не відносить до органу валютного контролю такий орган, як Міністерство фінансів України. Саме цей державний орган відповідно до практики здійснення валютного контролю в окремих розвинутих європейських країнах повинен бути наділений відповідними повноваженнями в цій сфері. Так, Міністерству фінансів слід надати повноваження у сфері координації діяльності окремих органів валютного контролю, зокрема, таких, як митні органи та податкові органи. Така координація, на наш погляд, сприяла би більш ефективному проведенню валютного контролю (зокрема, під час здійснення експортно-імпортних операцій резидентами та нерезидентами), оскільки завдання з організації валютного контролю повинні ставитися перед тими органами й установами, які мають об'єктивну можливість контролювати певну ділянку валютних відносин у межах своєї основної діяльності. У такому разі відповідає необхідність у створенні єдиного державного органу з відповідною розгалуженою структурою, покликаною охопити всі напрями валютного контролю, що вимагає залучення значних ресурсів. Як показує зарубіжний досвід, утворення спеціальних органів валютного контролю в розвинутих європейських державах не є типовим, а швидше винятком, зокрема, в Італії, де це було зумовлено особливостями історичного розвитку.

IV. Висновки

Вивчення зарубіжного законодавства та практики його застосування показує, що промислово розвинуті європейські країни розпочали боротьбу з відмиванням грошей на початку 1980-х рр. Це було зумовлено, перш за все, зростанням злочинності, пов'язаної з наркобізнесом, та активним інвестуванням капіталів сумнівного походження в економіку низки держав, які стабільно розвивалися, де

було відсутнє законодавство з боротьби з відмиванням злочинно отриманих доходів.

У наш час європейські стандарти співробітництва в забезпеченні контролю за відмиванням злочинних доходів широко застосовуються як складова регулювання фінансового сектору. Такі стандарти сформульовані, наприклад, у Конвенціях ООН "Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин" та "Про відмивання, виявлення, арешт та конфіскацію виявлених коштів, здобутих злочинним шляхом" від 09.12.1988 р. та від 08.01.1990 р. відповідно, Директиві Ради ЄС із запобігання використанню фінансової системи для "відмивання" грошей від 14.02.1991 р. та деяких інших міжнародних документах.

В Україні базовим нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28.11.2002 р., із прийняттям якого, незважаючи на певні проблеми як теоретичного, так і практичного характеру, запроваджений організаційно-правовий механізм протидії легалізації "брудних" грошей, який фактично можна розглядати як одну з форм реалізації валютного контролю. Спеціально уповноважений орган у цій сфері було створено в межах Міністерства фінансів України. Тому вважаємо, що цей факт є ще одним доказом на користь доцільності включення Міністерства фінансів України до системи органів валютного контролю.

Список використаної літератури

1. Валютне регулювання: зарубіжний досвід та пропозиції щодо України (Точка зору експертів Українсько-європейського консультативного центру) // Економіка, фінанси, право. – 2000. – № 10. – С. 3–7.
2. Валютный рынок и валютное регулирование / под ред. И. Н. Платоновой. – Москва, 1996. – 450 с.
3. Валютный контроль в системе финансового права / под ред. И. Н. Платоновой. – Москва, 2006. – 189 с.
4. Вишневыский А. А. Банковское право Европейского союза / А. А. Вишневыский. – Москва : Статут, 2000. – 472 с.
5. Власова М. И. Валютное регулирование и валютный контроль (зарубежный и российский опыт) / М. И. Власова. – Москва, 1998. – С. 8.
6. Власова М. И. История развития валютного регулирования и валютного контроля во Франции / М. И. Власова // Банковские операции. – 1996. – № 10. – С. 12–17.
7. Кизенков Д. Валютное регулирование и контроль / Д. Кизенков // Банковское дело в Москве. – 1997. – № 2. – С. 22.
8. Колесников В. И. Проблемы валютного регулирования в странах с рыночной экономикой / В. И. Колесников, А. И. Шмырева, А. Ю. Климов. – Новосибирск, 1999. – С. 26.
9. Про валютный контроль : Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 08.02.2000 р. № 49 // ОВУ. – 2000. – № 14. – С. 573.
10. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. // ВВР. – 1993. – № 17. – С. 184.
11. Федосеев К. А. Валютный контроль за экспортно-импортными операциями в уполномоченном коммерческом банке России : монография / К. А. Федосеев. – Москва, 1998. – 261 с.
12. Хамаганова Л. Д. Мировой опыт в организации валютного регулирования и валютного контроля / Л. Д. Хамаганова. – Иркутск, 2001. – 320 с.
13. Шмырева А. И. Валютное регулирование и контроль в системе международных экономических отношений : монография / А. И. Шмырева. – Санкт-Петербург, 1999. – 256 с.
14. Ялтинська міжбанківська конференція: запитань більше, ніж відповідей // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 6. – С. 12–13.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2014.

Джавага А. В. Иностранный опыт правового регулирования валютного контроля

В статье исследуется сущность отношений в сфере валютного контроля, эволюция систем валютного контроля в странах с развитой экономикой, анализируется украинское валютное законодательство.

Ключевые слова: валютный контроль, либерализация, валютные операции, валютное бюро, предотвращение, отмывание, валютное регулирование.

Dzhavaga A. Foreign Experience of Legal Regulation of Currency Control

Liberalization of currency control in France took place gradually, beginning on the stage to the improvement of dynamics of motion of currency assets and stabilizing of economy of country on the whole. Except that, here rules that provide possibility of capture of statistical data for creation of balance of payments and that allow to contest with washing of dirty money continue to operate. Yes, forces of organs of currency control to this time are keep practice of statistical and analytical account of information about the trade and financial agreements related to currency, about their participants.

To 1988 Italy completed liberalization of currency control, the separate elements of the currency checking system actually continue to be used. In particular, effectively used and filled up by information about currency operations banks of data in the Italian currency bureau and Financial household troops by means of different methods of currency control, including after active voice some other public organs (custom authorities during realization of export-import operations). By the primary purpose of application of elements of the checking system after currency operations corresponding public organs are decisions of tasks of the financial monitoring in part of control after implementation of currency legislation.

Bases of the modern currency and export checking of Great Britain system were stopped up in a pre-war period in 1939, when the accepted Binding overs were about a defensive (finances) and Law "On an import, export and plenary powers of custom".

Beginning from the end of 80th, without regard to a tendency to liberalization of currency control in relation to traditional currency and foreign trade operations, government of Great Britain spares large attention to the fight against legalization of the profits got a criminal way, both up country and in a world context. With the aim of co-ordination of this work the created is Incorporated working group the leading specialists of financial sector of economy entered in the complement of that. Operative work National service of Great Britain from financial investigations, in composition that there is Bureau of financial investigations, occupies from stopping of illegal financial operations.

General for the most developed European countries is a that circumstance, that in a period after Second world war currency control was hard enough. With an improvement currency-financial will become such countries gradual liberalization of currency control came true.

The study of foreign legislation and practices of his application show that industrially developed European countries began a fight against white-washing at the beginning of 80th It was predefined, foremost, by the increase of the criminality, related to the drug dealing, and active investing of capitals of doubtful origin in an economy rows of the states, that developed stably, where an absent legislation was from a fight against washing of the criminally got profits.

Key words: currency control, liberalization, currency operations, currency bureau, prevention, washing, currency regulation.

**ТЕОРЕТИЧНІ РОЗДУМИ ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ САНКЦІЙ
У БЮДЖЕТНОМУ ПРАВІ**

У статті досліджено особливості бюджетної відповідальності, ознаки, що відрізняють бюджетну відповідальність від бюджетної санкції; проаналізовано юридичну природу бюджетних санкцій, особливості бюджетно-правових санкцій як заходів державного примусу; розмежовано санкції фінансово-правової норми та фінансово-правові санкції.

Ключові слова: бюджетно-правові санкції, бюджетні правопорушення, бюджетні повноваження, державний примус, фінансово-правовий примус, юридична відповідальність, фінансово-правова відповідальність.

I. Вступ

Держава регулює бюджетні відносини за допомогою створення правових норм, що містять права і обов'язки відповідних суб'єктів. Надаючи фізичним і юридичним особам економічні свободи, дозволяючи здійснювати операції з грошовими фондами, держава зі свого боку вимагає від суб'єктів бюджетного права належної реалізації встановлених правових приписів. Невиконання бюджетно-правових приписів або ухилення від їх належного виконання спричиняє несприятливі майнові наслідки для державної діяльності. Бюджетна компетенція є суверенним правом кожної держави. Виключно державі належать права на встановлення й стягування податків, формування бюджету, здійснення запозичень і надання гарантій від імені держави.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити юридичну природу санкцій у бюджетному праві, проаналізувати особливості застосування бюджетно-правових санкцій згідно із чинним законодавством України.

III. Результати

У сучасній юридичній літературі фінансово-правову відповідальність, особливості бюджетно-правових санкцій досліджували такі вітчизняні вчені, як: Л. К. Воронова, А. Й. Іванський, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська, А. О. Монаєнко, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пришва, Л. А. Савченко, О. В. Солдатенко, В. Д. Чернадчук, Н. Я. Якимчук та ін.

Реалізація бюджетно-правових норм часто зустрічає протидію з боку учасників бюджетних відносин. Обов'язок сплачувати податки викликає в суб'єктів приватного права підсвідому готовність до приховання доходу або інших неправомірних діянь, що забезпечують використання й розпорядження отриманим майном у повному обсязі без урахування суверенного права держави на частину цього доходу. Отримання грошових коштів

з Державного бюджету України часто супроводжується бажанням використати їх не за цільовим призначенням. Багато юридичних осіб порушують кредитні зобов'язання перед державою, не ввозять на територію України отриману за кордоном валютну виручку або, навпаки, порушуючи фінансове законодавство, неправомірно вивозять український капітал. Порушенню бюджетних прав держави також сприяють високі податкові ставки й низький рівень життя населення.

Недотримання встановленого державою порядку здійснення бюджетної діяльності порушує інтереси всього суспільства, тобто набуває публічно-правового характеру. Сукупність названих факторів створює передумови для здійснення великої кількості бюджетних правопорушень і, як наслідок, реакцію держави із захисту своїх майнових інтересів.

Бажання держави зберігати та підтримувати встановлений нею правовий порядок у бюджетній діяльності зумовлює необхідність правової охорони цієї сфери суспільних відносин. Тим самим пояснюється необхідність і можливість державного примусу, однією з форм якого є бюджетно-правова відповідальність [4, с. 164].

Незважаючи на очевидний розвиток інституту відповідальності за порушення бюджетного законодавства, довільне фінансування окремих видів видатків, недофінансування й одночасно фінансування видатків, не передбачених Законом України про Державний бюджет, відсутність багатьох, особливо процедурних, норм, що регламентують застосування відповідальності, сумнівна легітимність наявних правил, зважаючи на встановлення їх підзаконними актами, систематичне невиконання актів про бюджет – усе це породжує в соціально-економічному аспекті негативні наслідки.

Актуальність вказаних проблем визначається низькою ефективністю бюджетно-правового регулювання, відсутністю чіткого механізму застосування заходів фінансової,

адміністративної та кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері бюджетних відносин.

Нині серед фахівців розгорнулася широка дискусія про природу бюджетно-правових санкцій за бюджетні правопорушення, яка не лише становить теоретичний інтерес, а й має практичне значення, оскільки дає змогу відповісти на питання про те, які санкції і в якому поєднанні можуть бути застосовані при порушеннях бюджетного законодавства.

Чинне законодавство України дає підстави виділяти фінансову відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, оскільки, по-перше, існує фінансове правопорушення, що є основою такої відповідальності; по-друге, Бюджетним кодексом України передбачено заходи впливу на порушників бюджетного законодавства (бюджетно-правові санкції).

У теорії права, а також у галузевих правових науках виділяють такі заходи державного примусу: застережні, запобіжні, правопоновлювані й юридичної відповідальності. Тобто заходи державного примусу – це ширше поняття порівняно з юридичною відповідальністю.

У науковій літературі й законодавстві майже всіх розвинутих країн термін “санкція” вживається в різних значеннях. Санкція – частина правової норми, де міститься вказівка на заходи державного примусу щодо правопорушника.

Санкція – державний захід, що застосовується до порушника встановлених норм і правил; форми й заходи відповідальності, що передбачені в правових нормах і мають каральний характер. Санкція – дозвіл, підтвердження, твердження чого-небудь вищестоящим компетентним органом. Санкція – міра примусу для забезпечення призначення і здійснення відповідальності за правопорушення [6, с. 41]. Отже, існує загальне родове поняття санкції, яке має охоплювати вказані вище значення й різновиди поняття санкції.

Санкція – частина правової норми, санкція – міра відповідальності, санкція – дозвіл, санкція – міра забезпечення виступають видовими поняттями щодо загального поняття санкції. У зв'язку з розвитком законодавства та правової теорії в юридичній літературі стали порушувати питання про санкції-заохочення, які існують практично в усіх галузях права. Таким чином, існує і п'яте значення терміна “санкція” – заохочення. Проте в усіх значеннях санкцію розглядають як щось владне, прагнення витіснити й забронити щось (несправедливе), і, навпаки, щось дозволити, заохотити.

У санкції як структурному елементі правової норми можуть закріплюватися: по-перше, заходи юридичної відповідальності, заходи державного примусу; по-друге, заходи

заохочення. Спільними ознаками для всіх різновидів санкцій є їх формальна визначеність, авторитетний, владний характер, нерозривний зв'язок з гіпотезою й диспозицією правової норми.

Державний примус – це своєрідний спільний “знаменник”, що об'єднує два різновиди санкції. Заохочення, закріплене в санкціях правових норм, відображає державне переконання, а не примус, але й воно забезпечується авторитетом держави та авторитетом права.

Виконання диспозиції більшості правових норм забезпечується санкціями, в яких закріплено заходи юридичної відповідальності. У них закріплено найбільш суворий, найбільш жорсткий вигляд державного примусу – юридична відповідальність. Сама санкція ще не виступає мірою юридичної відповідальності, але є нормативним закріпленням заходів юридичної відповідальності. Поняття санкції нетотожне поняттю юридичної відповідальності й поняттю заходів державного примусу. Відмінною ознакою санкцій, що закріплюють заходи юридичної відповідальності, виступають вказівки, що містяться в них, на несприятливий характер наслідків, які настають у разі порушення диспозиції та змінюють правовий статус правопорушника. У таких санкціях закріплено державне засудження й державний примус правопорушника.

У санкції фіксуються заходи державного примусу, а органи державної влади діють виключно в межах наданої їм правомочності, яка визначається й у санкції правової норми. Державний примус не завжди пов'язаний виключно з діяльністю компетентних органів, оскільки він можливий у вигляді психологічної дії (у вигляді загрози). Санкції, що визначають заходи державного примусу за порушення норм права, – необхідний компонент будь-якої правової системи, але їм не належить у цій системі провідна роль, оскільки загроза примусу і її застосування не вичерпують змісту права [3, с. 81].

У санкціях, що закріплюють заходи юридичної відповідальності, визначено несприятливі наслідки, що змінюють правовий статус правопорушника, приводять до появи нових обов'язків, яких не існувало до порушення диспозиції правової норми. Санкції закріплюють не саму юридичну відповідальність, а тільки її заходи. Закріплення юридичної відповідальності загалом відбувається на рівні правової норми в єдності всіх трьох елементів (гіпотези, диспозиції та санкції).

На наш погляд, визначення заходів юридичної відповідальності в санкції правової норми – це та істотна ознака, яка відрізняє санкцію від інших заходів державного примусу. Застосування багатьох заходів державного примусу не тягне за собою наслід-

ків, які можна охарактеризувати як юридичну відповідальність.

Іншою відмінною ознакою санкцій, що закріплюють заходи юридичної відповідальності, є наявність у них каральної функції. Основна мета й функція заходів захисту – відновлення порушеного права. Наявність каральної функції – це специфічна ознака, що відрізняє санкції, які закріплюють заходи юридичної відповідальності, від заходів захисту.

На думку А. О. Монаєнка, санкції, що передбачають заходи юридичної відповідальності, залежно від їх функціонального й цільового призначення класифікуються на відновлювальні або каральні [5, с. 120].

Реалізація санкцій, що закріплюють юридичну відповідальність, пов'язана із засудженням (осудом) правопорушника. Основою реалізації такої санкції виступає правопорушення (у єдності всіх його ознак). Засудження, осуд правопорушника підкреслюють нерозривний зв'язок таких санкцій з особливим порядком їх реалізації і з юридичною відповідальністю.

Відмінною рисою санкцій, що передбачають юридичну відповідальність, є визначення в них виду й загальних меж покарання (стягнення, заходів юридичної відповідальності), які, у свою чергу, конкретизуються в акті застосування права. Сам термін “міра” вживається в декількох значеннях. По-перше, міра – це межі здійснення, прояви чого-небудь. Отже, у вказаних санкціях визначаються межі реалізації відповідальності. По-друге, міра – це певні заходи, сукупність самих дій, спрямованих на досягнення певної мети. Отже, можна говорити про міру відповідальності в сенсі меж її покладання і про міру відповідальності в сенсі її здійснення в сукупності реальних дій відповідних суб'єктів. Санкції фіксують не лише межі покладання відповідальності, а й межі діяльності суб'єктів, що реалізують юридичну відповідальність.

У теорії юридичної відповідальності також виділяють санкції-заохочення. Термін “заохочення” має декілька значень. По-перше, як заохочувальна санкція, тобто структурний елемент правової норми, що передбачає позитивні наслідки в разі виконання диспозиції. Заохочення й покарання, виступаючи полярними засобами на рівні санкцій правової норми, спричиняють різні юридичні наслідки: позитивні та негативні відповідно. По-друге, як конкретний захід, що застосовується до суб'єкта за відповідні заслуги. Проте, не всі вчені згодні з існуванням заохочувальних санкцій. На наш погляд, специфіка заохочувальних норм якраз і полягає в тому, що в них відсутня санкція покарання, і впливає ця норма не методом примусу, а методом переконання та заохочення. У разі невиконання (недотримання) заохочувальної норми, коли поведінка суб'єкта є нейтральною, але од-

ночасно й правомірною, відсутні які-небудь наслідки, як позитивні, так і негативні.

Про віднесення заохочень і покарань до загальної для них категорії “санкції” свідчить наявність у них схожих ознак: вони є правовими засобами впливу на інтереси осіб; для них встановлені певні процедури застосування; вони забезпечуються заходами державного захисту, гарантуються законом; вони виступають одночасно найбільш сильними факторами інших правових засобів, що забезпечують; вони пов'язані з благом, цінностями, хоча наслідки цього зв'язку залежатимуть від того, заохочення чи покарання застосовується.

Необхідно також розглянути питання про санкції-дозволи. Термін “санкція” розуміють як дозвіл, підтвердження, твердження чого-небудь вищестоящим органом держави. “Санкціонування” – синонім цього поняття. У такому значенні санкція не є третім структурним елементом правової норми. Швидше, навпаки, неотримання санкції, здійснення дій без відповідного дозволу є порушенням диспозиції правової норми, що тягне за собою застосування заходів юридичної відповідальності або заходів захисту. Дії суб'єктів правових відносин, що полягають в отриманні відповідного владного дозволу від компетентного органу, є виконанням диспозиції правової норми. Так, фінансування яких-небудь об'єктів за рахунок грошових коштів держави має законний характер, якщо виділення коштів на вказаний об'єкт передбачене Законом України “Про Державний бюджет України на відповідний рік” [3, с. 82].

Санкціонування відповідних дій не означає несприятливих наслідків для суб'єкта, який одержує дозвіл, а ось у випадку, якщо останнім буде порушена заборона здійснювати подібні дії без відповідного дозволу, для нього можуть настати несприятливі наслідки.

Отримання відповідного дозволу (санкції), як правило, зараховують до дій, описаних у диспозиції правової норми. Саме санкціонування (дозвіл) виступає дією, яку зобов'язані вчинити компетентні органи в разі дотримання всіх необхідних умов тією особою, яка бажає отримати відповідний дозвіл. Обов'язок дати дозвіл при виконанні відповідних умов також закріплюється в диспозиції правової норми, а її недотримання може спричинити несприятливі наслідки, але вже для компетентного органу.

Санкціонування може означати дозвіл на застосування заходів державного примусу для інших осіб, щодо яких санкціонується здійснення певних дій. Причому такого характеру санкціонування набуває не завжди, а тільки в суворо передбачених випадках. Наприклад, у Бюджетному кодексі України від 08.07.2010 р. № 2456-VI регламентова-

ний порядок призначення внутрішнього аудиту [1].

Санкціонування пов'язане з процесуальною діяльністю, а також з правозастосуванням, однією із стадій якого є оцінювання компетентним органом відповідних обставин, порівняння їх з обставинами, вказаними в диспозиції й гіпотезі правової норми, прийняття на цій основі відповідного рішення. Таким чином, сам процес санкціонування можна розглядати як процедурну або як процесуальну діяльність компетентних органів, спрямовану на встановлення відповідних юридичних фактів і прийняття рішення по суті.

Санкціонування (дозвіл) можна розглядати і як юридичний факт, що породжує виникнення, зміну або припинення відповідних правовідносин. Таким чином, санкціонування можна розглядати як складову ланку застосування права, як дозвіл вчинити певну дію (діяльність), передбачену в нормативно-правових актах. Воно може виступати юридичним фактом. Обов'язок отримати санкцію є диспозицією правової норми, як і обов'язком компетентного органу дати санкцію (дозвіл). Санкціонування може бути пов'язане з дозволом застосувати заходи державного примусу, а може бути й не пов'язано із цим.

Отже, санкція як елемент правової норми – це структурна частина правової норми, що закріплює вид і міру державно-правового впливу щодо суб'єкта, який порушив або не виконав диспозицію правової норми.

У Бюджетному кодексі України від 08.07.2010 р. № 2456-VI відсутні терміни “санкція”, “покарання”, а вживається термін “заходи впливу”, що найточніше відбиває суть закріплених заходів бюджетно-правового впливу. Дотримання норм бюджетного права забезпечується можливістю держави застосовувати заходи примусу за порушення обов'язків, передбачених бюджетним законодавством.

Бюджетна відповідальність знаходить вираження у відповідній частині бюджетно-правової норми, що називається санкцією. Санкції, що застосовуються в бюджетному праві, і бюджетна відповідальність тісно взаємопов'язані, але не тотожні. Взаємозумовленість санкції й відповідальності виявляється в застосуванні бюджетної санкції, оскільки однією із стадій притягнення порушника до бюджетної відповідальності є застосування санкції. Аналіз чинного Бюджетного кодексу України дає змогу зробити висновок, що правовідновлювальна бюджетна відповідальність неможлива без стягнення з порушника бюджетної санкції, оскільки бюджетне законодавство не містить інституту повного звільнення від відповідальності на підставах малозначності правопорушення.

Ознаками, що відрізняють бюджетну відповідальність від бюджетної санкції, є юридичні факти. Бюджетна відповідальність зумовлена моментом здійснення бюджетного правопорушення, отже, юридичним фактом, що породжує охоронні бюджетні відносини, буде бюджетне правопорушення. На відміну від бюджетної відповідальності, бюджетні санкції встановлені нормативним способом, за допомогою включення їх до структури відповідних норм Бюджетного кодексу України, і, таким чином, існують незалежно від бюджетних правопорушень.

Бюджетній відповідальності властива правопоновлювальна функція, що зумовлює наявність у бюджетному праві санкцій, спрямованих на відновлення порушених прав держави. Незважаючи на відмінність у бюджетних санкціях, вони мають загальну юридичну природу й характерну особливість, що полягає в зміні права власності за допомогою примусового застосування заходів бюджетної відповідальності до порушників.

Юридична природа бюджетних санкцій визначається за допомогою аналізу фінансових санкцій, складовою яких є бюджетно-правові санкції, що застосовуються за здійснення бюджетного правопорушення.

Фінансові санкції – це заходи державного примусу, передбачені фінансово-правовими нормами, додаткові обтяження, що покладають на правопорушників, у вигляді фінансових штрафів та пені. Так, зокрема, академік НАПрН України Л. К. Воронова вважає, що фінансово-правові санкції поділяються на два види: правопоновлювані й штрафні. Правопоновлювані скеровані на усунення матеріальної шкоди, заподіяної державі або муніципальному органу. До таких санкцій, перш за все, належить пеня, яка стягується податковим органом на підставі закону з платника, який пропустив строк сплати податку [2, с. 67].

А. О. Монаєнко, порівнюючи фінансово-правову відповідальність з адміністративною, зазначає, що заходами фінансово-правової відповідальності є переважно санкції, пов'язані з позбавленнями в основному майнового характеру (штраф, пеня), а в адміністративній відповідальності істотне місце посідають стягнення особистого характеру (наприклад, позбавлення спеціального права, наданого певному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); громадські роботи; виправні роботи; адміністративний арешт), причому деякі види санкцій, що застосовуються як міра фінансово-правової відповідальності, взагалі не застосовуються при притягненні до адміністративної відповідальності (наприклад, пеня, зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань, зменшення бюджетних асигнувань) [5, с. 123].

Бюджетно-правові санкції є заходами державного примусу, передбаченими бюджетно-правовими нормами, що покладають на правопорушників обтяження у вигляді попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства; зупинення операцій з бюджетними коштами; призупинення бюджетних асигнувань; зменшення бюджетних коштів до відповідного бюджету; зупинення дії рішення про місцевий бюджет; безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів. Отже, бюджетно-правові санкції є заходами державного примусу, що зупиняють або призупиняють порушення бюджетного законодавства; запобігають бюджетним правопорушенням.

А санкції бюджетно-правової норми включають правові санкції у вигляді штрафу, що накладається на керівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування і бюджетних установ відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також у ряді випадків кримінально-правові санкції у вигляді покарання за наявності складу злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України.

Однак, треба розмежовувати санкції фінансово-правової норми та фінансово-правові санкції. Слід зазначити, що фінансово-правові санкції мають виключно майновий, каральний характер і застосовуються у вигляді штрафу та/чи пені.

Отже, фінансово-правові санкції є заходами фінансово-правової відповідальності, а от санкції фінансово-правової норми мають дещо іншу юридичну природу. Санкції фінансово-правової норми є ширшим поняттям щодо фінансово-правових санкцій. Санкція фінансово-правової норми є формою фінансово-правового примусу та містить вказівки на не вигідні для її порушника наслідки. І ці наслідки не обов'язково можуть бути у вигляді штрафу та/чи пені. Санкції фінансово-правової норми включають у себе фінансово-правові санкції. Крім того, санкція фінансово-правової норми може містити не тільки штраф та/чи пеню, а й інші заходи, які спрямовані на покарання порушника фінансового законодавства, зокрема, запобігання фінансовому правопорушенню (наприклад, попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства), а також його припинення (наприклад, зупинення операцій з бюджетними коштами; призупинення бюджетних асигнувань).

Бюджетно-правова санкція є формою реагування держави на порушення бюджетного законодавства, що регулює порядок формування, розподілу (перерозподілу) та використання публічних грошових фондів, і є зо-

внішнім матеріальним вираженням державно-владного примусу за здійснення бюджетного правопорушення. Санкції в бюджетному праві мають ряд особливостей, зумовлених специфікою механізму правового регулювання відносин, що складаються в процесі публічної бюджетної діяльності як виду фінансової діяльності.

На наш погляд, особливості бюджетно-правових санкцій як заходів державного примусу полягають у такому:

- бюджетна санкція є елементом правоохоронної норми, тому заходи бюджетної відповідальності існують незалежно від факту здійснення бюджетного правопорушення;
- єдиною законною підставою застосування санкції є здійснене особою бюджетне правопорушення;
- бюджетно-правові санкції застосовуються за бюджетні правопорушення в певному встановленому законом порядку;
- застосування бюджетних санкцій не звільняє порушника бюджетного законодавства від виконання бюджетного обов'язку, який включає такі елементи: 1) необхідність вчинити певні дії або утриматися від них; 2) необхідність для правозобов'язаної особи відреагувати на звернені до неї законні вимоги; 3) необхідність нести відповідальність за невиконання цих вимог.

Аналіз бюджетно-правових санкцій відповідно до чинного Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. № 2456-VI дав змогу виявити, що, відповідно до ст. 117 Бюджетного кодексу України, за порушення бюджетного законодавства до учасників бюджетного процесу можуть застосовуватися такі заходи впливу [1]:

1) попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства;

2) зупинення операцій з бюджетними коштами;

3) призупинення бюджетних асигнувань. Воно передбачає припинення повноважень на взяття бюджетного зобов'язання на відповідну суму на строк від одного до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду шляхом внесення змін до розпису бюджету (кошторису) у порядку, встановленому Міністерством фінансів України;

4) зменшення бюджетних асигнувань, що передбачає позбавлення повноважень на взяття бюджетного зобов'язання на відповідну суму на строк до завершення поточного бюджетного періоду шляхом внесення змін до розпису бюджету (кошторису) та у разі необхідності з подальшим внесенням змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

5) повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету;

6) зупинення дії рішення про місцевий бюджет;

7) безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів, що передбачає стягнення органами Державної казначейської служби України коштів з місцевих бюджетів до державного бюджету, у тому числі за рахунок зменшення обсягу трансфертів (дотації вирівнювання) місцевим бюджетам на відповідну суму, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

IV. Висновки

Бюджетно-правові санкції є видом санкцій фінансово-правової норми, але аж ніяк не видом фінансово-правових санкцій. Бюджетно-правові санкції виконують забезпечувальну функцію юридичної відповідальності. Так, наприклад, зупинення дії рішення про місцевий бюджет, призупинення бюджетних асигнувань не мають наслідком застосування штрафу та/чи пені, а лише можуть забезпечувати застосування інших заходів юридичної відповідальності, хоча й впливають на економічний стан правопорушника. Тому бюджетно-правові санкції не є заходами фінан-

сово-правової відповідальності, а належать до заходів фінансово-правового примусу, зокрема, заходів запобігання, припинення.

Список використаної літератури

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59. – С. 8.
2. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник / Л. К. Воронова. – Київ : Прецедент : Моя книга, 2006. – 448 с.
3. Занфіров В. М. Правова природа фінансових санкцій / В. М. Занфіров // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 81–84.
4. Крохина Ю. А. Финансовое право России : учеб. для вузов / Ю. А. Крохина. – Москва, 2004. – 267 с.
5. Монаєнко А. О. Фінансово-правова відповідальність як фундаментальний інститут фінансового права / А. О. Монаєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 9. – С. 119–123.
6. Усенко Р. А. Фінансові санкції за законодавством України : монографія / Р. А. Усенко ; відповід. ред. Д. М. Лук'янець. – Київ : Дакор : Кнт, 2007. – 168 с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2014.

Мазурик Р. В. Теоретические размышления относительно юридической природы санкций в бюджетном праве

В статье исследуются особенности бюджетной ответственности, признаки, которые отличают бюджетную ответственность от бюджетной санкции; анализируется юридическая природа бюджетных санкций, особенности бюджетно-правовых санкций как мероприятий государственного принуждения; разграничивает санкции финансово-правовой нормы и финансово-правовые санкции.

Ключевые слова: бюджетно-правовые санкции, бюджетные правонарушения, бюджетные полномочия, государственное принуждение, финансово-правовое принуждение, юридическая ответственность, финансово-правовая ответственность.

Mazurik R. Theoretical Reflections in Relation to Legal Nature of Approvals in Budgetary Law

The author examines in the article the features of budgetary responsibility, signs that distinguish budgetary responsibility from budgetary approval, analyses legal nature of budgetary approvals, feature of budgetary-legal approvals as measures of state compulsion, gives a different approvals of financially-legal norm and financially-legal approvals.

The features of budgetary-legal approvals as measures of state compulsion consist in such:

- *budgetary approval is the element of law-enforcement norm, that is why the measures of budgetary responsibility exist regardless of fact of realization budgetary offence;*
- *only legal founding of application of approval carried out by a person budgetary offence;*
- *budgetary-legal approvals are used for budgetary offences in the certain order set by a law;*
- *application of budgetary approvals does not release the violator of budgetary legislation from implementation of budgetary duties that include such elements: a 1) necessity to accomplish certain actions or restrain from them; 2) necessities for the rightoblged person to react on the legal requirements turned to him; 3) necessities to bear responsibility for non-fulfillment of these requirements.*

Budgetary-legal approvals are the type of approvals of financially-legal norm, but in no way by the type of financially-legal approvals. Budgetary-legal approvals perform the duty of legal responsibility. So, for example, stop of action of decision about a local budget, the halt of budgetary assignments is not had by the consequence of application of fine and/whether fines, and only can provide application of other measures of legal responsibility, though influence on economic position of offender. Therefore budgetary-legal approvals are not the measures of financially-legal responsibility, but belong to the measures of financially-legal compulsion, in particular, measures of prevention, stopping.

Key words: budgetary-legal approvals, budgetary offences, budgetary plenary powers, state compulsion, financially-legal compulsion, legal responsibility, financially-legal responsibility.

**ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ
В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ**

Згідно з нормами чинного законодавства України, державне соціальне пенсійне страхування є системою гарантованого забезпечення громадян трудовими пенсіями, яке відбувається за рахунок страхових платежів до Пенсійного фонду України. На сьогодні діють два види зазначених платежів – внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування і збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Зазначену статтю присвячено визначенню сутності накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як інституту фінансового права.

Ключові слова: пенсійна реформа, загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, накопичувальний фонд.

І. Вступ

На сучасному етапі одним із найважливіших завдань, що стоїть перед урядом України, є подолання проблеми пенсійного забезпечення своїх громадян. Саме гідне пенсійне забезпечення в контексті ефективного механізму соціальної захищеності людей повною мірою відображає ступінь розвитку економіки як повноцінної функціонуючої системи й сутність функціонування держави як системи управління. Розвинута державна система управління відображає забезпечення збалансованості державних інтересів та інтересів громадян.

Упродовж тривалого часу система пенсійного забезпечення є одним з найбільш обговорюваних питань у суспільстві, оскільки саме в цій галузі сконцентровані головні розбіжності в соціальній сфері між законодавчою та виконавчою владою. Реформування пенсійної системи зумовлено необхідністю збалансувати витрати на соціальну підтримку людей, що постійно зростають, з фінансовими можливостями держави.

Пенсійна реформа стартувала з 01.01.2004 р. з набранням чинності Законами України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення”. Суть реформи – введення тривірневої пенсійної системи.

Чому виникла проблема необхідності проведення пенсійної реформи? При попередній пенсійній системі, яка проіснувала з 30-х рр. XX ст. і базувалась на принципах солідарності, пенсії особам, які закінчили свою трудову діяльність, фінансувались працюючими громадянами. До того ж пенсійний вік 60 років – для чоловіків і 55 років – для жінок – майже найнижчий у Європі, тобто в

Україні проживали “наймолодші” пенсіонери. Певний проміжок часу попередня система не викликала нарікань. Але в подальшому, коли відбувалося постійне збільшення кількості пенсіонерів, а економічний і соціальний розвиток та демографічне зростання населення нашої держави пішли на спад, виникли серйозні проблеми у фінансуванні Пенсійного фонду України. Збільшення відрахувань до Пенсійного фонду до 33,2% (особливо це позначилось на самозайнятих особах – нотаріусах, адвокатах тощо) не приводило до збільшення пенсій непрацездатних осіб. Тобто фінансово-правове регулювання держави в галузі пенсійного забезпечення не в змозі було подолати негативні явища. Вихід на пенсію майже для кожної особи означав втрату в середньому приблизно 2/3 доходу! Низький рівень пенсій, які іноді менше від прожиткового мінімуму, змушував пенсіонерів продовжувати працювати після досягнення пенсійного віку, що, у свою чергу, створювало проблеми з працевлаштуванням молоді. До того ж на розмір пенсій майже не впливала тривалість трудового стажу. Усі ці об'єктивні підстави змусили державу розпочати впровадження пенсійної реформи. Проблеми реформування пенсійної системи ретельно досліджували такі вітчизняні вчені, як І. Ф. Гнибіденко, Л. Демчук, Б. О. Зайчук, О. Б. Зарудний, Б. О. Надточій, С. В. Онишко, О. М. Палій, С. М. Сивак, С. М. Синчук, В. В. Яценко та ін.

Разом з тим питання реформування системи пенсійного страхування в сучасних умовах потребує більш глибокого науково-теоретичного та прикладного опрацювання.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження окремих питань фінансово-правового регулювання від-

носин, що виникають при загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні громадян України в період проведення пенсійної реформи – переходу від пенсійного забезпечення до пенсійного страхування.

III. Результати

Будь-яка реформа – справа складна та політично ризикована, людей завжди лякають зміни в пенсійному забезпеченні. Головною метою пенсійної реформи є створення умов для зростання пенсій, забезпечення належної старості громадян України, дотримання принципів соціальної справедливості й захищеності, ліквідація суттєвих розривів між спеціальними та звичайними пенсіями. У результаті такої реформи на зміну монопольній солідарній системі державного пенсійного забезпечення створено трирівневу пенсійну систему, головною метою якої є виконання двох різних функцій. Перша – це гарантування мінімального рівня життя всім особам похилого віку за рахунок держави [1; 5]. Друга – це забезпечення надійних умов для того, щоб працююче населення мало змогу робити накопичення на старість шляхом їх акумулювання в системі недержавного пенсійного забезпечення [8]. Предметом правового регулювання стали досить складні фінансово-правові відносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. Недержавне пенсійне страхування широко впроваджено в усьому світі. Саме недержавні пенсійні фонди є великими інвесторами та власниками нерухомості. Прикладом може слугувати те, що 60% найдорожчих готелів Туреччини належить німецьким недержавним пенсійним фондам. Велику увагу розвитку недержавного пенсійного страхування на сучасному етапі приділяє Польща [3]. І саме завдяки недержавним пенсійним фондам пенсіонери в Західній Європі є майже найбільш забезпеченою й соціально захищеною частиною населення. У нашій державі люди звикли більше довіряти державним гарантіям, ніж приватному капіталу. Тому виконання умов пенсійної реформи в Україні є важливою ланкою подальшого її розвитку. І поки людям належним чином не гарантовано недоторканість і збереження грошових коштів на рахунках недержавних пенсійних фондів, а також можливість їх повернення державою, як, наприклад, у банківській системі України відбувається гарантування повернення вкладів фізичних осіб за рахунок відповідного Фонду, вони будуть дуже обережні при укладанні відповідних договорів добровільного пенсійного страхування, що, в свою чергу, негативно вплине на процес економічного зростання нашої держави. Залучати іноземні інвестиції стає все важче, а дохід від них, на жаль, іде не на покращання життя наших громадян, а за кордон.

Загалом, як підтверджує світовий досвід, безпроблемних пенсійних реформ не буває. Майже всі держави, розпочавши процес пенсійного реформування, стикалися з незадоволенням громадян, протистоянням профспілок і непростим перехідним періодом від старої системи пенсійного забезпечення до нової. На сьогодні держави, які вдало запровадили пенсійні реформи, постійно й поступово підвищують пенсійні виплати своїм громадянам.

Однією з перших на шлях пенсійних перетворень наважилась Швеція. У результаті довготривалого політичного процесу 08.08.1998 р. шведський Риксдаг прийняв рішення про впровадження нової системи пенсій за віком. Головною причиною для реформування пенсійної системи стало збільшення видатків на пенсійне забезпечення при повільному зростанні доходів населення, а також низький рівень приросту населення на фоні значного підвищення тривалості життя людей: на 100 працюючих припадало майже 40 пенсіонерів за віком [2]. За таких умов бракує накопичень пенсійного фонду для забезпечення виплат пенсіонерам. Тому Швеція наважилась на проведення пенсійної реформи, яка тривала майже 15 років. Наслідком її втілення є те, що середній рівень пенсій у Швеції становить 1500 євро. Пенсіонери з низьким рівнем пенсії можуть претендувати на дотації від держави на утримання житла, які компенсують більше ніж 90% витрат на нього – до 4500 шведських крон за місяць (майже 500 євро!). У 2002 р. близько 460 тис. осіб скористалися такими дотаціями, із них 325 тис. були пенсіонерами за віком.

Соціальне забезпечення у Швеції можна поділити на два види виплат: 1) пов'язаний з працею й залежить від рівня доходів; 2) пов'язаний з проживанням у країні, він є рівним для всіх і пов'язаний із загальним терміном проживання в державі. Право на участь у пенсійній системі Швеції мають ті, хто постійно мешкає або працює в Швеції. Якщо особа припиняє працювати або працює в іншій країні, вона зберігає право на пенсію, зароблену у Швеції.

На сьогодні фінансову основу пенсійної системи Швеції становлять щомісячні відрахування працюючих у розмірі 18,5% від заробітної плати; 16% від суми внеску згідно із системою пенсійного страхування спрямовуються на виплату пенсій у поточному році існуючим пенсіонерам. Залишок у розмірі 2,5% зараховують на персональний рахунок з метою накопичення відсотків [2].

Не менш цікавим був шлях пенсійних перетворень у Польщі. Пенсійна реформа в республіці проводилася засобами “шокової терапії” й була завершена за 2 роки! Зараз відрахування до пенсійної системи становлять 19,5% заробітної плати: при цьому і

працівник, і роботодавець проводять відрахування в рівних частинах [3].

Враховуючи світовий досвід, Україна також поступово розпочала реформування системи пенсійного забезпечення. Як відомо, пенсійна реформа в Україні полягає в наявності трьох рівнів системи страхового пенсійного забезпечення: перший рівень передбачає виплату пенсій за рахунок загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, тобто добровільне пенсійне страхування [5]. Більш детально слід зупинитись на проблемах створення та функціонування Накопичувального фонду – другого рівня страхового пенсійного забезпечення. Зазначена структура створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд, який має акумулювати страхові внески застрахованих осіб та в подальшому інвестувати з метою отримання інвестиційного доходу на користь зазначених осіб [5]. При створенні й функціонуванні такого Накопичувального фонду стають можливими серйозні інвестиції в економіку України, що сприятиме запровадженню нових робочих місць, отриманню та зростанню рівня заробітної плати, як наслідок – перерахування не абияких коштів у вигляді страхових внесків до Пенсійного фонду. Це, у свою чергу, допоможе виконати завдання пенсійної реформи й постійно та поступово підвищувати розмір пенсійних виплат. До того ж існування Накопичувального фонду й чітке регулювання з боку держави правовідносин, пов'язаних з виплатою заробітної плати й подальшими пенсійними виплатами, повинні змусити людей дійти висновку: нелегальна зарплата (“у конверті”) лишає їх можливості отримати в подальшому гідну пенсію. Держава на законодавчому рівні повинна впровадити більш жорсткі санкції при виявленні та притягненні до відповідальності суб'єктів-роботодавців, які намагаються сховати “в тінь” реальні заробітки своїх працівників.

У зв'язку з тим, що в громадян нашої держави значно знизився ступінь довіри до недержавних структур (приватні фонди, страхові компанії, кредитні спілки тощо), саме зараз дуже своєчасним стало б чітке і поступове впровадження саме другого ступеня пенсійної реформи – створення Накопичувального фонду відповідно до вимог Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”. У разі його створення та функціонування Україна зможе отримати кошти, які б майбутні пенсіонери накопичували самостійно, за рахунок добровільних внесків саме в державний Накопичувальний фонд, діяльність якого чітко врегульована й контролюється з боку держави за допомогою імперативного методу право-

вого регулювання. У теперішні непрості часи будь-яка особа, яка дбає про своє “пенсійне майбутнє”, з більшою довірою стане перераховувати кошти до державного пенсійного фонду, ніж до недержавного. У законі висвітлено всі головні умови другого етапу пенсійної реформи, а саме: учасниками обов'язкової накопичувальної системи зможуть стати особи, яким на час її впровадження виповнилося не більше ніж 35 років. Розмір страхового внеску на першому етапі втілення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування становитиме 2% від заробітної плати, у подальшому розмір внеску щорічно буде зростати на 1%, поки не досягне 7%. Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування, який сплачує страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування, у подальшому має право спрямовувати такі внески до недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення [5]. При цьому громадянин має право бути учасником будь-якого іншого недержавного пенсійного фонду, навіть декількох фондів одночасно. При цьому особа має змогу порівняти ступінь дохідності від розміщення коштів у державній та недержавній накопичувальних системах і зробити для себе вибір на користь більш вигідних умов. У разі пріоритетності недержавного фонду пенсійного страхування внески, акумульовані в Накопичувальному фонді, у подальшому за заявою власника можуть перераховуватися до обраного фонду. І державний Накопичувальний фонд, і недержавні пенсійні фонди повинні акумульовані кошти інвестувати з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Тобто існування накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування має позитивне значення і для громадян, і для держави. Але найбільш проблемним є той факт, що накопичувальна система загальнообов'язкового пенсійного страхування буде впроваджена за умови подолання дефіциту бюджету Пенсійного фонду України [6]. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України, бюджет Пенсійного фонду України має на поточний рік дефіцит коштів у розмірі майже 22 млрд грн [4]. А дієвих засобів подолання такого дефіциту, на жаль, наша держава поки не має. Покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду відбувається за рахунок державного бюджету, що, у свою чергу, не дає можливості підвищувати заробітну плату певним категоріям працівників бюджетної сфери (освіти, культури, охорони здоров'я). За відсутності зростання заробітної плати не збільшуються й внески до солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що, у свою чергу, також не сприяє підвищенню пенсійних виплат громадянам. Україна потра-

пила у замкнуте коло фінансових проблем, пов'язаних з дефіцитом грошових коштів.

Підвищення пенсійного віку, лозунги про перерозподіл існуючих так званих "великих пенсій", які були призначені певним категоріям громадян (колишнім суддям, прокурорам, народним депутатам, науковцям тощо) відповідно до спеціальних нормативно-правових актів та інших популістських засобів (кредитування Пенсійного фонду за рахунок іноземних банків), не вирішують проблеми подолання дефіциту коштів Пенсійного фонду України.

Роботодавці не менше, ніж пересічні громадяни, зацікавлені в найшвидшому впровадженні накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування: зараз їх пенсійні внески в солідарну систему за робітника становлять 33,2%, а в разі існування обов'язкової накопичувальної системи внесок роботодавців поступово знизиться до рівня 28,2%.

Також слід визначити, що на сьогодні громадяни, користуючись загальним принципом диспозитивності, самі обирають: бути чи не бути їм учасниками недержавного пенсійного фонду, чи укласти договір з відповідною страховою компанією, а також вільно обрати собі контрагента, з яким і укласти відповідний договір пенсійного страхування.

За наявності Накопичувального пенсійного фонду у відносинах пенсійного страхування буде застосовуватись метод обов'язкової мобілізації грошових ресурсів (імперативний метод): кожна особа, яка не досягла встановленого законом віку (35 років), зобов'язана бути учасником накопичувальної системи пенсійного страхування й робити встановлені нормативно-правовими актами внески.

На сьогодні серед представників законодавчої влади та уряду стали з'являтися висловлювання про крах пенсійної реформи, неможливість її подальшого запровадження й необхідність її "згортання". Якщо пенсійна реформа найближчим часом повною мірою не буде проводитися належним чином, як того вимагає чинне законодавство, Україна ризикує потрапити в економічну та соціальну кризу, вихід з якої буде дуже довгим і болючим.

IV. Висновки

Виходячи із вищезазначеного, окреслимо основні напрями подальшого впровадження пенсійної реформи України. Для цього необхідно якомога швидше створити умови для впровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування. І першим кроком до цього повинно стати створення Пенсійним фондом цільового позабюджетного фонду – Накопичувального фонду. Одночасно найважливішим завданням держави є забезпечення, підвищення й легалізація заробітної плати, а також ство-

рення робочих місць, скорочення безробіття та зменшення трудової еміграції, подолання політичної кризи. Поступове й невідкладне проведення другого етапу пенсійної реформи допоможе державі акумулювати на рахунках Накопичувального фонду певні кошти, які в подальшому можна повністю інвестувати в економіку України, її відновлення та модернізацію, що також буде сприяти закріпленню економічних досягнень нашої держави.

Список використаної літератури

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Національна пенсійна система Швеції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pensionerby.org/sweden.htm>.
3. Пенсійна реформа в Польщі (як це було) : Офіційна інформація Бюро підтримки інвестицій і технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu2009.com.ua/article226.htm>.
4. Про бюджет Пенсійного фонду України : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2013 р. № 101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 26.07.1997 р. № 400/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
11. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2014.

Петягина И. Б. Финансово-правовое регулирование общеобязательного государственного пенсионного страхования в Украине в контексте внедрения накопительной системы

Статья посвящена финансово-правовому регулированию общеобязательного пенсионного страхования в Украине с позиции создания соответствующих условий для скорейшего внедрения накопительной системы пенсионного страхования и дальнейшего проведения пенсионной реформы. Возможности усовершенствования такого регулирования рассмотрены на примере Польши и Швеции – государств, где успешно и в полной мере функционирует накопительная система пенсионного страхования.

Ключевые слова: пенсионная реформа, общеобязательное пенсионное страхование, накопительный фонд.

Petiagina I. Financial and Law Control of Required National Pensionary Insurance in Ukraine in the Introduction of Cumulative

This article is devoted to financial and law control of required national pension insurance in Ukraine looking from the position of creating the conditions for the introduction of cumulative system of pension insurance and pension reform in the next step.

Pension insurance is an effective mechanism of peoples' social protection. Also, it shows the level of economic progress of the country. Pension reform in Ukraine became necessary because of global economic, social and demographical changes during last decades.

If we'll analyze the situation, we'll see that doing operations about creating second level of cumulative system of required national pension insurance may help to solve many problems, connected with Ukraine citizens' pension insurance and to improve the investment climate of the country.

In this article contains financial analysis of financial and law control of Cumulative funds creating and functioning. Creating such fund is the next step of pension reform in Ukraine. Thanks to this fund the citizens of or country will have a real possibility of increasing pension payments in future.

The main aims of Ukraine are salary increasing and legalization, increasing the number of workplaces, decreasing the level of unemployment in the country and working emigration.

The possibilities of such modernization may be seen on the example of Poland and Sweden – the countries, which successfully use the cumulative system of pension insurance.

Key words: benefit reform, necessary benefit insurance, savings fund, funded system.

УДК 347.73

А. Ю. Шевченкоаспірант
Класичний приватний університет**ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ**

У статті досліджено поняття й особливості банківського нагляду та регулювання відповідно до чинного законодавства України, сферу наглядової діяльності Національного банку України, форми державного регулювання Національним банком України діяльності комерційних банків, а також заходи впливу, які може застосовувати Національний банк України в результаті банківського нагляду.

Ключові слова: банківський нагляд, банківське регулювання, банківська діяльність, банківське законодавство, банківська ліцензія, штраф, ліквідація банку.

I. Вступ

Окреме місце в забезпеченні стабільного функціонування банківської системи загалом посідає банківський нагляд. Він має базуватися на нормах спеціального банківського законодавства, пристосованого до ринкових умов.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити фінансово-правові основи банківського регулювання та нагляду в Україні.

Теоретичні основи банківського нагляду та регулювання досліджують такі провідні науковці, як: Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха, Т. А. Латковська, А. О. Монаєнко, О. П. Орлюк, В. Д. Чернадчук та ін.

III. Результати

Згідно з п. 8 ст. 7 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679-XIV, серед інших до функцій Національного банку віднесено банківське регулювання та нагляд. Порядок здійснення банківського регулювання та нагляду врегульовано Законом України “Про Національний банк України” – розділ X, Законом України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121-III – розділ IV, а також іншими нормативно-правовими актами Національного банку України.

У ст. 1 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679-XIV подано визначення понять банківського регулювання та нагляду. Банківське регулювання – одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [5].

Банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забез-

печення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку [5]. У цьому випадку Закон встановлює, що банківський нагляд є однією з функцій банківського регулювання. Основною метою банківського регулювання та нагляду, відповідно до ст. 55 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679-XIV, є безпека й фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Банківське регулювання в Україні здійснює Національний банк України, оскільки виключно цей державний орган наділено спеціальною компетенцією у сфері управління банківською системою. Законодавство визначає форми банківського регулювання. Відповідно до ст. 66 Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121-III, державне регулювання діяльності банків здійснює Національний банк України в таких формах [4]:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності;
- 2) встановлення вимог і обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;

- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) імпорту й експорту капіталу.

Сукупність форм банківського регулювання спрямовано на створення єдиних державних стандартів банківської діяльності в Україні, що дає змогу забезпечувати рівні умови під час здійснення діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ і стабільність банківської системи України [1, с. 120].

Сферою наглядової діяльності Національного банку України є нижній рівень банківської системи. Нагляд поширено на всі банки, їхні підрозділи, афілійовані та споріднені особи на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних і фізичних осіб у частині дотримання Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121-III щодо здійснення банківської діяльності. Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довіри таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами. У разі відкликання у банку банківської ліцензії Національний банк України повідомляє про це відповідні органи інших держав, в яких банк мав філії або кореспондентські та інші рахунки. Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній і консолідованій основі та застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності [3, с. 106].

У разі розгляду Національним банком України питань щодо застосування заходів впливу до конкретного банку для надання пояснень запрошується голова правління (ради директорів) або голова спостережної ради цього банку, за винятком випадків призначення тимчасового адміністратора або відкликання ліцензії банку і призначення ліквідатора.

При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк України спів-

працює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися тільки в таких цілях: для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності; для перевірки права на здійснення банківської діяльності.

Відповідно до ст. 73 Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121-III, у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об’єктом перевірки Національного банку України відповідно до цього Закону, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню має право застосувати заходи впливу, до яких належать [4]:

1) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невинуватених витрат банку, обмеження невинуватено високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення банку або плану реорганізації банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов’язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

4) видати розпорядження щодо:

а) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

б) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

в) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

г) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

д) заборони надавати бланкові кредити;

е) накладення штрафів на:

– керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– банки відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але у розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;

є) тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог цього Закону або нор-

мативно-правових актів Національного банку України;

ж) тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;

з) реорганізації банку;

и) призначення тимчасової адміністрації.

У разі порушення Закону чи нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів або доходів, і настанні ознак неплатоспроможності банку Національний банк України має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку згідно з положеннями цього Закону [4].

Якщо в діях керівника банку або фізичної особи чи представника юридичної особи – власника істотної участі, якій пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, не встановлено складу злочину, але має місце порушення вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України, або якщо таку особу визнано винною у вчиненні корисливого злочину із призначенням покарання без позбавлення волі, Національний банк України має право видати банку розпорядження про звільнення такої особи з посади або заборону користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв).

Особу, яку на підставі розпорядження Національного банку України було відсторонено від посади або якій тимчасово заборонено користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв), може бути поновлено на посаді або відновлено у використанні права голосу придбаних акцій (паїв) лише на підставі попереднього дозволу Національного банку України.

Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 369 (п. 1.3), передбачено, що для ведення щоденного контролю за діяльністю банків і виконанням ними вимог Національного банку України щодо усунення допущених порушень може бути встановлено особливий режим контролю за їхньою діяльністю, що є додатковим інструментом банківського нагляду, який здебільшого використовують разом із заходами впливу в разі виникнення в банк некерованої ситуації. Рішення про встановлення особливого режиму контролю приймає Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків або заступник Голови Національного банку України, або у виняткових випадках на строк до одного місяця для подальшого розв'язання питання щодо діяльності

банку – Комісія при територіальному управлінні Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків з повідомленням про це Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку України протягом трьох робочих днів.

Заходи впливу застосовує Національний банк України на підставі: а) результатів інспекційних (планових і позапланових) перевірок діяльності банків чи їхніх філій; б) результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо; в) результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, вповноваженими відповідно до чинного законодавства на їхнє здійснення [1, с. 301].

Вибір заходів впливу, які мають бути адекватними вчиненому порушенню банківського законодавства, має здійснюватися з урахуванням характеру допущених банком порушень; причин виникнення виявлених порушень; загального фінансового стану банку та рівня достатності капіталу; розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників.

Відповідно до п. 1.2 зазначеної Постанови Національного банку України, Національний банк, крім заходів, передбачених ст. 73 Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121-III, застосовує до банків також такі заходи впливу, як відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку [4].

У разі виконання банком прийнятих зобов'язань і покращення показників діяльності Національний банк України може достроково відмінити застосовані заходи впливу на визначений строк (частково або зовсім).

Відповідно до Постанови Правління Національного банку України “Про порядок накладення Національним банком України штрафів за порушення банками вимог Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 17.03.2004 р. № 108, за невиконання (неналежне виконання) банком вимог ст. 5, 6, 7 та 8 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” Національний банк України адекватно вчиненому правопорушенню може накласти на банк штраф у розмірі до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Штраф за порушення в діяльності філії банку накладається безпосередньо на банк – юридичну особу. Національний банк накладає штраф на банк на підставі результатів планових та позапланових перевірок діяльності банків чи їх філій.

Якщо матеріали перевірки містять також факти порушення банком банківського зако-

нодавства та/або нормативно-правових актів Національного банку, то рішення про накладення штрафу на банк за порушення вимог Закону "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" приймається одночасно із застосуванням заходів впливу за порушення банківського законодавства та/або нормативно-правових актів Національного банку.

Рішення про накладення штрафу на банк адекватно вчиненому правопорушенню приймає Комісія Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків або відповідна комісія Національного банку при територіальному управлінні (далі – Комісія Національного банку при територіальному управлінні). Рішення Комісії Національного банку (Комісії Національного банку при територіальному управлінні) про накладення штрафу на банк має містити перелік виявлених порушень з посиланням на норми Закону. Рішення Комісії Національного банку про накладення штрафу на банк надсилається відповідному територіальному управлінню Національного банку не пізніше наступного робочого дня після його прийняття.

Територіальне управління Національного банку (структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за банком) протягом п'яти робочих днів з дня отримання (прийняття) рішення Комісії Національного банку (Комісії Національного банку при територіальному управлінні) про накладення штрафу надсилає це рішення із супровідним листом, що містить пропозицію до банку-порушника щодо добровільної сплати суми штрафу протягом трьох робочих днів, починаючи з наступного дня після отримання ним цього рішення.

Якщо банк протягом трьох робочих днів з дня отримання рішення Комісії Національного банку (Комісії Національного банку при територіальному управлінні) про накладення штрафу не сплатить штраф, то Національний банк (відповідне територіальне управ-

ління Національного банку) звертається до суду з позовною заявою про стягнення з банку-порушника відповідної суми штрафу.

У разі неодноразового порушення банком вимог Закону "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" Національний банк (відповідне територіальне управління Національного банку) звертається до суду з позовною заявою про обмеження, тимчасове припинення дії або позбавлення ліцензії (дозволу) на здійснення банком-порушником банківської діяльності чи проведення окремих операцій.

Список використаної літератури

1. Близнюк О. Юридичні особливості діяльності Національного банку України з управління грошовим обігом / О. Близнюк // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 119–123.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Латковська Т. А. Правові ознаки, що відрізняють центральний банк від комерційного банку / Т. А. Латковська // Другі Прибузькі юридичні читання : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. / під ред. В. І. Терентьева, О. В. Козаченка. – Миколаїв, 2006. – С. 106–108.
4. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
5. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
6. Фінансове право : підручник / Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадьякаленко та ін. ; кер. авт. кол. і відп. ред. Л. К. Воронова. – Харків : Консум, 1998. – 496 с.
7. Фінансове право України : підручник / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький ; за ред. М. П. Кучерявенка. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2014.

Шевченко А. Ю. Финансово-правовые основы банковского регулирования надзора в Украине

В статье исследуются понятие и особенности банковского надзора и регулирования в соответствии с действующим законодательством Украины, сфера наблюдательной деятельности Национального банка Украины, формы государственного регулирования Национальным банком Украины деятельности коммерческих банков, а также меры влияния, которые может применять Национальный банк Украины в результате банковского надзора.

Ключевые слова: банковский надзор, банковское регулирование, банковская деятельность, банковское законодательство, банковская лицензия, штраф, ликвидация банка.

Shevchenko A. Financially-Legal Bases of Bank Regulation and Supervision in Ukraine

The article is dedicated to the concept and features of bank supervision and regulation in accordance with the current legislation of Ukraine, sphere of observant activity of the National bank of Ukraine, form of the state regulation by the National bank of Ukraine of activity of commercial banks, and also measures of influence, that the National bank of Ukraine can apply as a result of bank

supervision. Bank regulation – one of functions of the National bank of Ukraine, that consists in creation of the system of norms that regulate activity of banks, general principles of bank activity, order of realization of bank supervision, responsibility, determine for violation of bank laws.

The bank supervision is the checking and active well-organized actions of the National bank of Ukraine, sent to providing of inhibition banks and other persons in relation to that the National bank of Ukraine carries out observant activity of legislation of Ukraine and set norms, system, with the aim of providing of stability of the banking system and defence of interests of depositors and creditors of bank.

The bank regulation in Ukraine carries out the National bank of Ukraine, as exceptionally this public organ is provided with the special competence in the sphere of management the banking system. A legislation determines the forms of the bank regulation. Government control of activity of banks carries out the National bank of Ukraine in such forms: administrative regulation; indicative regulation.

During realization of bank supervision the National bank of Ukraine can use services of other establishments in separate agreements. In case of recall in the bank of bank license the National bank of Ukraine reports about it the corresponding organs of other states, in that a bank had branches or correspondent and other accounts. The national bank of Ukraine carries out a bank supervision on individual and consolidated basis and applies the measures of influence for violation of requirements of legislation in relation to bank activity.

Key words: *bank supervision, bank regulation, bank activity, bank laws, bank license, fine, liquidation of bank.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346

Є. В. Горловкандидат юридичних наук, доцент
Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського**ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ПРОСТУПКАМ
У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ (АНАЛІЗ АНАЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ)**

Стаття присвячена дослідженню інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання. Розглянуто аналітичну функцію як складову інформаційно-аналітичного забезпечення. Розроблено пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення аналітичної складової інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання.

Ключові слова: інформаційно-аналітичне забезпечення, органи державної влади, протидія проступкам у сфері господарювання, аналітична функція.

I. Вступ

Динаміка виникнення все нових і поширення сталих проступків у сфері господарювання становить небезпеку економічним інтересам держави та потребує швидкого реагування органів державної влади щодо протидії зазначеним проступкам. Слід зауважити, що невирішеність багатьох проблем в економічному секторі перешкоджає належному проведенню аналітичних досліджень, формуванню єдиного комплексного підходу до отримання необхідної інформації. Цю проблему можна вирішити шляхом удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання.

Питання інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади частково досліджено в наукових працях І. В. Арістова, А. В. Баб'яка, О. М. Бандурки, В. В. Бірюкова, В. П. Захарова, В. В. Коваленко, Б. А. Кормич, В. М. Плішкіна, В. І. Рудешка, Д. Я. Семирянова, Є. М. Яковця та ін.

Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії зазначеним проступкам потребує оновленого підходу, що, насамперед, пов'язано:

- по-перше, із входженням у новий період економічного розвитку держави та проведенням радикальних реформ у всіх сферах суспільства;
- по-друге, за умови зростання інтелектуалізації правопорушників виникає необхідність у належній підготовці та у відповідній перепідготовці кадрів для органів державної влади, які зможуть кваліфіко-

вано, своєчасно й ефективно вживати необхідних заходів щодо ефективної протидії проступкам у сфері господарювання;

- по-третє, вирішення цього завдання дасть змогу органам державної влади в повному обсязі використовувати інформаційно-аналітичні методи для належної організації ефективної протидії проступкам у сфері господарювання.

II. Постановка завдання

Мета статті – розробити пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення аналітичної складової інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання.

III. Результати

Економічне становище в Україні вимагає від органів державної влади значно більшої ефективності аналітичного забезпечення щодо протидії проступкам у сфері господарювання. За цей напрям діяльності органів державної влади відповідає аналітична функція, яка на основі отриманої інформації здійснює аналіз проступків, узагальнює причини їх виникнення, надає оцінку ефективності використаних заходів щодо протидії проступкам у сфері господарювання.

Різні аспекти проблеми аналітичного забезпечення органів державної влади досліджували такі вчені, як В. Л. Грохольський, В. В. Коряка, А. В. Мовчан, Р. В. Стойко, Є. М. Яковець та ін.

Аналітична функція набуває важливого значення в діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання та є складовою аналітичного забезпечення цих органів.

Охарактеризуємо цю функцію детальніше. Дослідження аналітичної функції, на нашу думку, слід розпочати з визначення терміна "аналітичний", який у довідковій літературі має декілька значень, а саме:

- що містить аналіз, детальний розбір чого-небудь;
- який має здатність аналізувати;
- який слугує для аналізу [1, с. 36].

У свою чергу, аналіз – це метод наукового дослідження предметів, явищ тощо шляхом уявного розчленування їх на складові [1, с. 35].

А. В. Мовчан визначає аналітичну роботу як творчу діяльність, поєднану з оцінкою наявної інформації та підготовкою на її основі оптимальних рішень [6, с. 13].

В. Л. Грохольський зазначає, що обов'язковою умовою належної організації аналітичної роботи є чітко здійснюваний облік необхідних для неї відомостей, своєчасний і повний їх збір. Ефективне управління може забезпечити тільки систематизована інформація, тобто логічно пов'язані відомості, що відображають негативні й позитивні сторони явищ. Інформація повинна бути точною та зрозумілою [3, с. 112].

Є. М. Яковець розглядає сутність аналітичної роботи як зумовлений її змістом і спрямованістю на вирішення специфічних завдань комплекс оперативно-розшукових заходів, який базується на відповідній інформаційній основі й реалізується в певних формах, з використанням спеціальних засобів і методів, спрямований на отримання достовірних даних про об'єкти аналізу [4, с. 5–6].

Необхідно зазначити, що В. В. Коряк виокремлює такі види аналізу:

- 1) аналіз стану оперативної обстановки;
- 2) аналіз стану управлінської діяльності [5, с. 8–9].

У свою чергу, Р. В. Стойко обґрунтовує необхідність запровадження розділів у кожному виді аналізу. Це, наприклад, може бути:

- соціально-економічна та демографічна характеристика регіону: територія, структура господарства, чисельність населення, рівень життя громадян, сфера суспільно-політичних відносин;
- основні фактори, які впливають на стан правопорядку, динаміку й структуру злочинності в цьому регіоні;
- загальна характеристика злочинності та її видів;
- основні результати оперативно-службової діяльності та її недоліки [7, с. 225].

На нашу думку, такий поділ дасть можливість більш ґрунтовно здійснити аналіз та визначитися із заходами щодо протидії економічним правопорушенням у цілому.

Аналіз інформації, що надходить до органів державної влади для організації діяль-

ності щодо протидії проступкам у сфері господарювання, забезпечує:

а) вивчення причин і умов, вчинення правопорушень економічної спрямованості;

б) організацію системи інформаційного взаємного обміну між органами державної влади, здійснення спільних заходів щодо запобігання та своєчасного припинення протиправних дій чи інших порушень у сфері господарської діяльності;

в) виявлення й оцінювання проблем, що виникають у практичній діяльності під час застосування відповідних заходів впливу профілактичного та запобіжного характеру;

г) визначення напрямів управлінської діяльності та вироблення оптимальних варіантів необхідних рішень з окремих проблем, а також застосування заходів щодо їх вирішення;

е) максимальне прогнозування результатів запланованих заходів.

Аналітична робота в органах державної влади є постійною пізнавальною діяльністю, спрямованою на вивчення інформації про форми, методи й результати роботи, середовище функціонування з метою оцінювання ефективності діяльності та прийняття управлінських рішень. Вона забезпечує своєчасне, оперативне і якісне отримання інформації, проведення її аналізу, здійснення належного опрацювання інформаційних потоків та ефективного використання їх у службовій діяльності.

Таким чином, аналітична функція в діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання визначається як дослідницька функція в управлінні органами державної влади, без якої науково організувати їхню діяльність неможливо.

Ми погоджуємось з думкою В. В. Коряка, який зазначає, що результат інформаційно-аналітичної роботи залежить від:

- достовірності первинної інформації;
- якості вихідної інформації;
- кваліфікації виконавця-аналітика;
- адекватності заходів, що застосовуються для протидії злочинності;
- своєчасності й ефективності прийнятих управлінських рішень [4, с. 8].

Отже, на наш погляд, основною метою інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання є отримання необхідної інформації та проведення відповідного аналізу для прийняття управлінських рішень щодо належної організації ефективного запобігання, припинення та профілактики проступків у сфері господарювання.

До основних завдань інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання можна віднести:

а) збір, обробку та узагальнення оперативно-довідкової, аналітичної, статистичної, контрольної інформації для оцінювання стану обстановки та прийняття обґрунтованих і оптимальних рішень на всіх рівнях діяльності органів державної влади, особливо правоохоронних органів;

б) забезпечення можливості оперативно-го отримання інформації в повному, систематизованому вигляді з метою належного виконання визначених завдань;

в) забезпечення динамічної та ефективної інформаційної взаємодії всіх правоохоронних органів і державних установ;

г) забезпечення належного захисту інформації.

Ці завдання нерозривно пов'язані з формуванням інфраструктури інформаційного середовища органів державної влади, яке складається з інформаційних ресурсів як відомчих, так і інших правоохоронних та державних органів, з якими здійснюється інформаційна взаємодія.

IV. Висновки

Таким чином, під інформаційно-аналітичним забезпеченням органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання слід розуміти комплексне забезпечення органів державної влади організаційними, правовими, технічними й технологічними заходами, засобами та методами, призначеними для збирання, обробки, зберігання, передачі інформації з постійним її аналізуванням щодо протидії проступкам у сфері господарювання.

Зазначено, що основною метою інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання є отримання необхідної інформації та проведення відповідного аналізу для прийняття управлінських рішень щодо належної організації ефективного запобігання, припинення та профілактики проступків у сфері господарювання [2, с. 138].

Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання виконує дві основні функції, одна з яких аналітична, що визначається як дослідницька функція в управлінні органами державної влади, без якої науково організувати їхню діяльність неможливо.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [голов. ред. В. Т. Бусел; редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василюк-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
2. Горлов Є. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів державної влади щодо протидії проступкам у сфері господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Є. В. Горлов. – Запоріжжя, 2012. – 203 с.
3. Грохольський В. Л. Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Володимир Людвігович Грохольський. – Харків, 2004. – 416 с.
4. Коряк В. В. Організація аналітичної роботи в підрозділах ДСБЕЗ МВС України / В. В. Коряк // Правове, організаційне та методичне забезпечення діяльності підрозділів ДСБЕЗ: тези доп. та повідом. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. 10 червня 2011 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 6–9.
5. Краснонос Є. Ю. Історико-правові аспекти формування спеціальних правоохоронних підрозділів боротьби з економічною злочинністю в Україні в радянську добу / Є. Ю. Краснонос // Історія міліції України: минуле і сучасне: зб. наук. праць за матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2009. – Спец. випуск. – С. 312.
6. Мовчан А. В. Актуальні проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підрозділів ДСБЕЗ / А. В. Мовчан // Правове, організаційне та методичне забезпечення діяльності підрозділів ДСБЕЗ: тези доп. та повідом. учасників всеукр. наук.-практ. конф. 10 червня 2011 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 10–13.
7. Стойко Р. В. Інформаційно-аналітична діяльність підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю / Р. В. Стойко // Правове, організаційне та методичне забезпечення діяльності підрозділів ДСБЕЗ: тези доп. та повідом. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. 10 червня 2011 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 223–225.
8. Яковец Е. Н. Проблемы аналитической работы в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: монография / Н. Е. Яковец. – Москва: Изд. дом Шумиловой И. И., 2005. – 219 с.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2014.

Горлов Е. В. Информационно-аналитическое обеспечение деятельности органов государственной власти по противодействию проступкам в сфере хозяйствования (анализ аналитической функции)

Статья посвящена исследованию информационно-аналитического обеспечения деятельности органов государственной власти по противодействию проступкам в сфере хозяйствования. Рассматривается аналитическая функция как составляющая информационно-аналитического обеспечения. Разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию аналитической составляющей информационно-аналитического обеспечения деятельности органов государственной власти по противодействию проступкам в сфере хозяйствования.

Ключевые слова: *информационно-аналитическое обеспечение, органы государственной власти, противодействие проступкам в сфере хозяйствования, аналитическая функция.*

Gorlov E. Information and Analytical Support of public Authorities in Combating Offences in the Sphere of Management (Analysis of Analytic Functions)

The article investigates the information and analytical support of the governmental authorities concerning offences in the sphere of economy.

The comprehensive analysis of the information component of the governmental authorities information and analytical support concerning offences in the economic sphere is provided in this article.

It was investigated the definition of information in the governmental authorities activity as for the countermeasures to the offences in the sphere of economy.

It has been concluded that the informational function in the governmental authorities' activity as for the countermeasures to the offences in the sphere of economy is directed at providing the comprehensive organizational, legal, technical and technological measures, means and methods intended for the collecting, processing, storing and transmission the information concerning offences in the economic sphere.

The main aim of the governmental authorities information support concerning offences in the economic sphere is getting necessary information and making the analysis for the acceptance of the decisions support concerning offences in the economic sphere.

Suggestions and recommendations as for improving the information and analytical support of the governmental authorities concerning offences in the sphere of economy were given.

Key words: *informational and analytical support, governmental authorities, countermeasures to the offences in the sphere of economy, analytical function.*

К. С. Фомічовкандидат юридичних наук
Кіровоградський інститут державного та муніципально управління "КПУ"**Л. П. Заставська**кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

ЄДИНІ ДЕРЖАВНІ РЕЄСТРИ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ПРИ РЕЙДЕРСЬКИХ ЗАХОПЛЕННЯХ

У статті розглянуто проблему недосконалості правового регулювання єдиних державних реєстрів в Україні, необхідні зміни в законодавстві України щодо боротьби з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, зокрема щодо захисту від протиправних посягань на державні реєстри, подано пропозиції щодо внесення змін до чинного Кримінального кодексу України, щодо притягнення до кримінальної відповідальності державних реєстраторів за внесення в єдині державні реєстри завідомо недостовірних відомостей. Проаналізовано ухвалений наприкінці 2013 р. Верховною Радою України урядовий закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств та указ в. о. Президента України "Про посилення протидії рейдерству" від 19.03.2014 р. № 313/2014.

Ключові слова: рейдерські схеми, рейдерство, протиправне захоплення і поглинання, єдині державні реєстри, предмет посягання, суб'єкти господарювання.

І. Вступ

На сьогодні в Україні сформувався ринок злиття та поглинання підприємств, а також відповідний вид "бізнесу", пов'язаний із перерозподілом власності. Законність чергового етапу перерозподілу власності залежатиме від твердої державної політики, наведення правового порядку та наявності відповідних державних інститутів, які б ефективно захищали права власника. Неefективність захисту права власності, відсутність умов для формування необхідного інвестиційного потенціалу в національній економіці, зокрема розвинених фінансового та фондового ринків, несприятливий макроекономічний і політико-правовий клімат для залучення іноземних інвестицій та розвитку внутрішнього інвестиційного процесу негативно впливають на стан економічної безпеки України [9].

Реалії національної економіки спричинили дві негативних тенденції серед підприємництва усіх рівнів: по-перше, великий рівень збитковості бізнесу, у кращому разі мінімальна рентабельність; по-друге, збільшення на ринку частки великого бізнесу, що цілком закономірно за наявного конкурентного середовища й методів "боротьби". Ці два фактори зумовлюють жорстку взаємодію між конкурентами та в результаті стимулюють рейдерство [3, с. 43].

Зазначені процеси викликають стурбованість громадськості й підприємців України щодо поширення протиправних схем перерозподілу та відчуження власності на ринку злиття й поглинання підприємств, яке дістало назву "рейдерство".

Актуальність даної теми зумовлена тим, що Україна через недосконалість законодавства, високий показник корумпованості та відсутність будь-якої усталеної етики у вітчизняному бізнесі переживає реальний розвиток рейдерства серед впливових власників великих грошових ресурсів, що є загрозою для багатьох підприємців і в результаті для держави. За підрахунками "Антирейдерського союзу підприємців України", кількість рейдерських атак щорічно сягає понад тисячу [10] з показником рентабельності близько 90% [1, с. 109]. Це є суттєвою загрозою для "рядових" суб'єктів малого та середнього підприємництва й завдає чималої шкоди добросовісній конкуренції на ринку.

Ми можемо прогнозувати високу латентність рейдерських захоплень, вони стають усе більш високотехнологічними, масштабними, продуманими. У рейдерських схемах почали активно брати активну участь юристи, корумповані чиновники, співробітники СБУ, МВС, прокуратури та суду.

Аналіз стану наукових розробок у вітчизняних та зарубіжних джерелах із цієї проблеми свідчить, що вона є актуальною й становить науковий інтерес для багатьох науковців. Ця тематика недостатньо вивчена науковцями, однак, її розробці приділяють увагу юристи-практики, що становить тверду основу для ґрунтовного наукового дослідження цієї проблематики (Ю. Берлач, Е. В. Біджаків, З. Варналій, Ю. Жорнокуй, О. Ю. Киреев, Ю. Г. Ковній, П. Я. Кравчук, І. І. Мазур та ін.).

Проте, на сьогодні бракує комплексних наукових праць у сфері формування ефекти-

вної цілісної державної системи протидії рейдерству як в Україні, так і у світі загалом.

II. Постановка завдання

Основною метою дослідження є розробка окремих положень щодо формування ефективних державних механізмів протидії рейдерським захопленням в Україні.

Відповідно до визначеної мети основними завданнями є: дослідження основних змін у законодавстві України щодо боротьби з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, аналіз ухваленого наприкінці 2013 р. Верховною Радою України урядового закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств і Указу в. о. Президента України “Про посилення протидії рейдерству” від 19.03.2014 р. № 313/2014, дослідження впливу цих змін на протидію корупції та насильницькому захопленню підприємств в Україні, аналіз існуючих норм законодавства й запровадження пропозицій щодо внесення змін до Кримінального кодексу України для захисту права власності шляхом захисту державних баз даних і єдиних державних реєстрів України від рейдерських захоплень, розробка рекомендацій з формування ефективних державних механізмів протидії рейдерству в Україні.

Враховуючи вищевикладене, особливу увагу хотілося б зосередити на одному з видів інформаційних злочинів – незаконному обігу єдиних державних реєстрів, який сприяє вчиненню рейдерства.

Верховною Радою України 10.10.2013 р. було прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” (далі – Закон № 642VII). Закон № 642VII був прийнятий на основі законопроекту від 12.12.2012 р. № 0887 і набув чинності 28.03.2014 р. [6].

Основною метою закону є недопущення використання схем і методів протиправного поглинання й захоплення підприємств, що створює реальну загрозу національним та економічним інтересам держави й вимагає формування ефективної системи протидії цим негативним проявам.

Цим Законом було внесено зміни до низки нормативних актів, серед яких є Кодекс про адміністративні правопорушення України, Господарський процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України “Про Господарські товариства”, Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”.

Так, зокрема, Кримінальний кодекс доповнено ст. 205-1 “Підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб

– підприємців”, 206-1 “Захоплення будівлі, споруди чи іншого об’єкта підприємства, установи, організації” та 206-2 “Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації”.

А 19.03.2014 р. в. о. Президента України було видано Указ “Про посилення протидії рейдерству” № 313/2014, в якому зазначено, що цей указ розроблено з метою посилення захисту прав суб’єктів господарювання, протидії протиправному позбавленню права власності, недопущення використання схем і методів рейдерського захоплення суб’єктів господарювання та заволодіння їх майном [8].

Усі ці зміни в законодавстві, безперечно, є позитивним зрушенням на шляху боротьби з такими негативними явищами, як корупція та рейдерство. Проте, як свідчить практика, вони є недостатньо ефективними.

Практика розслідування рейдерства показує, що майже в усіх випадках допомогу рейдерам надають чиновники органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У більшості кримінальних проваджень слідчі вбачають по своїй суті неправосудні судові рішення, в яких право власності на захоплене майно визнається за рейдерами [2, с. 129–130]. Нерідко співробітники правоохоронних органів теж надають так звану “допомогу” загарбникам – вилучають носії інформації з реєстрами акціонерів, а в них потім вносять зміни. На допомогу рейдерам вносяться в реєстр замовні кримінальні провадження. Не цураються участю в рейдерських захопленнях і представники виборних органів, зокрема депутати різних рівнів. Вони ініціюють депутатські запити, спотворюють висвітлення подій у засобах масової інформації, виконують інші замовлення рейдерів.

Як приклад незаконного втручання та захоплення єдиних державних реєстрів, вважаємо за необхідне прокоментувати ситуацію, яка виникла наприкінці 2013 р. Так, 01.10.2013 р. було закрито доступ до єдиних державних реєстрів інформаційної мережі Міністерства юстиції, ведення яких здійснюється державним підприємством ДП “Інформаційний центр” Міністерства юстиції України (надалі – Держінформ’юст). Ці реєстри забезпечують діяльність Державної реєстраційної служби, Державної виконавчої служби, органів юстиції і нотаріусів. Колектив Держінформ’юсту заявляв про рейдерське захоплення підприємства “Інформаційний центр” Міністерства юстиції. Хоча на той час у Мін’юсті повідомляли, що збій системи викликаний “технічними проблемами”. Згодом у міністерстві виявили, що відбулось несанкціоноване втручання в роботу комп’ютерного обладнання, автоматизованих систем та комп’ютерних мереж Міністерства юстиції, що призвело до блокування інформації.

Компанія-розробник програмного забезпечення держреєстрів ТОВ “Арт-Мастер” за-

являла, що Держреєстри працюють без захисту і можуть бути зламані третіми особами. Трудовий колектив Держінформ'юсту офіційно з листом звертався до керівництва держави, що відбулась не просто хакерська атака, а рейдерське захоплення державних реєстрів, тобто всієї конфіденційної інформації про громадян України, невідомими особами.

Всій цій ганебній ситуації передувало призначення 23.09.2013 р. нового керівника Держінформ'юсту Л. В. Богданова, який у перший же день роботи дав вказівку про копіювання всієї інформації баз даних, яке здійснювалося сторонніми особами, що не є працівниками Держінформ'юсту. Під час копіювання інформації вказані особи – “хакери” – зламали програмне забезпечення одного із серверів, чим і спричинили повну зупинку роботи всіх реєстрів.

У своєму зверненні співробітники Держінформ'юсту зауважили, що зміна керівництва відбулася дивним чином, що нагадувало силове захоплення (невідомі люди зі зброєю, агресивна поведінка щодо працівників, блокування приміщень). У зверненні зазначено, що можливо, поясненням таких зухвалих, але непрофесійних дій може бути те, що як керівник служби безпеки Л. В. Богданов привів на підприємство відомого рейдера, який спеціалізується на захопленні квартир громадян та злочинах у сфері нерухомості – Сергія Вікторовича Малету.

Розслідування цих злочинів відразу було під процесуальним керівництвом Генеральної прокуратури України й встановило, що внаслідок втручання в роботу комп'ютерів відбулося блокування інформації та порушення встановленого порядку її маршрутизації, що призвело до припинення функціонування 12 державних і єдиних реєстрів інформаційної мережі Міністерства юстиції.

У ході розслідування на підставі зібраних доказів складено повідомлення про підозру двом службовим особам. Враховуючи, що вказані особи ухилиються від слідства, їх було оголошено у розшук.

Генеральна прокуратура здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні за ч. 5 ст. 191 Кримінального кодексу України (далі ККУ), ч. 2 ст. 361 ККУ за фактами розтрата майна Державного підприємства “Інформаційний центр” Міністерства юстиції та несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем та комп'ютерних мереж [4]. Мін'юст 07.10.2013 р. повідомив, що роботу єдиних та державних реєстрів було повністю відновлено. Але не відомо, скільки за цей термін було скопійовано чи внесено змін у єдині державні реєстри, і які збитки цим спровоковані.

МВС України підтверджує, що співробітники ДП “Інформаційний центр” Міністерства юстиції України за хабарі дозволяють

аферистам вносити зміни в реєстри права власності на підприємства.

На сьогодні реєстр позначено як предмет посягання лише в ст. 223-2 Кримінального кодексу України, а саме: “Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів” [4], натомість у законодавстві Російської Федерації (далі – РФ) реєстр як предмет посягання визначено в трьох статтях Кримінального кодексу: Федеральним законом від 30.10.2009 р. № 241-ФЗ було введено ст. 185.2 КК РФ “Порушення порядку обліку прав на цінні папери”, Федеральним законом від 01.07.2010 № 147-ФЗ – дві статті – 170.1 КК РФ “Фальсифікація єдиного державного реєстру юридичних осіб, реєстру власників цінних паперів або системи депозитарного обліку” і ст. 285.3 КК РФ “Внесення у єдині державні реєстри завідомо недостовірних відомостей”.

Вважаємо, що для захисту від незаконного заволодіння й захоплення підприємств, установ та організацій у Кримінальний кодекс України необхідно також внести зміни щодо злочинів, які спрямовані на протидію незаконному обігу реєстрів.

Але ці законодавчі новели хоча й спрямовані на протидію незаконному обігу реєстрів, але, як свідчить практика, недостатньо ефективні на сучасному етапі.

Вважаємо, що в працівників правоохоронних органів виникли об'єктивні труднощі щодо тлумаченням ряду формулювань елементу складу злочину, передбаченого ст. 223-2 Кримінального кодексу України, а також щодо доказування наявності причинного зв'язку між діями і суспільно небезпечними наслідками, визначення розміру збитку [4].

Проблема полягає в тому, що кримінальна відповідальність за незаконне внесення змін до державних реєстрів встановлена, а їх правовий режим не визначений.

Основний закон України від у сфері інформації “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” 05.07.1994 р. № 80/94-ВР про реєстри взагалі не згадує, хоча в Україні діє достатньо велика кількість єдиних державних реєстрів, про які йдеться в інших більш ранніх законодавчих актах. Серед них слід відзначити Закон України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень” від 01.07.2004 р. № 1952-IV, який говорить про єдиний державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців” від 15.05.2003 р. № 755-IV, що згадує про єдиний державний реєстр юридичних осіб тощо.

Всі існуючі єдині державні реєстри мають різне призначення, коло регульованих питань, виписки з них тягнуть неоднакові правові наслідки. Метою створення реєстрів є встановлення єдиних банків даних, що дозволяють у масштабах держави організовувати централі-

зований облік для належної організації та контролю у відповідних сферах державного й суспільного життя, насамперед в економічній сфері та захисті права власності.

Важливе уточнення містить ст. 1 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців" від 15.05.2003 р. № 755-IV [7], де зазначено, що єдиний державний реєстр є автоматизована система збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Однак, цього недостатньо, тому багато науковців справедливо зазначають, що поняття "реєстр" за чинним законодавством – це набір інформації або система.

Хоча офіційна статистика не свідчить про масове скоєння службових підробок та інших інформаційних злочинів, проте значна кількість опрацьованих кримінальних справ дає змогу зробити висновок про наявність різновидів незаконного обігу охоронюваних державою офіційної інформації практично в кожному посадовому злочині. Невипадково раніше виділяли як проблеми у сфері інформаційного законодавства, крім загальних питань інформації, питання правового режиму інформаційних ресурсів та складності регулювання таких видів інформаційних ресурсів, як архіви, архівні фонди; бібліотечні фонди; реєстри, кадастри, класифікатори; науково-технічна інформація; правова інформація; службова інформація; офіційна інформація; масова інформація; ділова інформація тощо.

В аспекті наведених міркувань слід визнати, що з метою уніфікації обігу вказаних інформаційних ресурсів постала необхідність розробки та прийняття окремого законодавчого акта про єдині державні реєстри.

Крім цього, слід звернути увагу на те, що Кримінальний кодекс не уніфікував реєстри як предмети посягань. Так, у різних статтях Кримінального кодексу України йдеться про єдині державні реєстри, передбачені законодавством України, а в інших статтях вони значно звужені: згадуються тільки деякі з них, а саме: єдиний державний реєстр юридичних та фізичних осіб-підприємців та реєстри власників цінних паперів. Вважаємо, що такі розбіжності повинні бути усунені на законодавчому рівні.

Навряд чи можна погодитися з думкою науковців про те, що посадові особи, які з корисливої або іншої особистої зацікавленості вчинили підробку офіційних документів, які є складовою відповідного єдиного реєстру, повинні нести відповідальність за ст. 366 Кримінального кодексу України. Суб'єктом службового підроблення може бути лише службова особа. Якщо передбачені ст. 366 Кримінального кодексу України дії вчиняє приватна особа, то відповідальність може наставати залежно від конкретних обставин справи, зокрема, за ст. 358 Кримінального кодексу України [4].

По-перше, реєстри, які навіть і мають статус єдиних державних, передбачених законодавством України, не є офіційними документами. По-друге, офіційний документ не буде в цьому випадку складовою відповідного єдиного реєстру.

У зв'язку із цим не зовсім ясно, яка відповідальність має наставати в разі, якщо інший суб'єкт – не посадова особа умисно фальсифікує інший єдиний державний реєстр.

Логічніше углядіти в діяннях, наприклад, оператора ЕОМ (за наявності умислу) ознаки ст. 358 або 359 Кримінального кодексу України [6]. Однак, враховуючи реальну суспільну небезпеку такого посягання, необхідно спиратися на характеристику об'єкта, а головне – на наслідки такого посягання.

Тому вважаємо за необхідне законодавчо ввести в кримінальний закон нову статтю в такій редакції: "Стаття 358.2 Внесення в єдині державні реєстри завідомо недостовірних відомостей.

1. Умисне внесення в один з єдиних державних реєстрів, передбачених законодавством України, завідомо недостовірних відомостей, а також навмисне знищення або фальсифікація документів, на підставі яких були внесені запис або зміна в зазначені єдині державні реєстри, якщо обов'язкове зберігання цих документів передбачено законодавством України, – караються...
2. Ті самі діяння, вчинені з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, – караються...
3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, – караються..."

Визначена кримінально-правова новела вирішить ряд правозастосовних проблем і сприятиме протидії рейдерству.

IV. Висновки

Як бачимо, з боку держави зроблені певні кроки щодо протидії рейдерським захопленням, але вони є не надто ефективними та дієвими для протидії рейдерству в Україні на сучасному етапі. Разом із цим протидії рейдерським атакам здебільшого є малоефективними та витратними, що пояснюється значною корумпованістю державних службовців та недосконалістю законодавства України. Це пояснює статистику успішності рейдерства.

На наш погляд, запропоновані в цій статті зміни до законодавства допоможуть у боротьбі з незаконним заволодінням суб'єктами господарювання та зменшать прогалини в законодавстві. Однак, слід пам'ятати, що вільна конкуренція й свобода підприємницької діяльності є основою успішного бізнесу зокрема та економічного розвитку держави в цілому, у зв'язку із чим для останньої ставиться важливе завдання – ефективно захищати підприємництво від очевидної загрози – рейдерства.

Список використаної літератури

1. Берлач Ю. Організаційні заходи протидії рейдерству в Україні / Ю. Берлач // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 11. – С. 109.
2. Варналій З. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання / З. Варналій, І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2 (3). – С. 129–130.
3. Жорнокуй Ю. “Конфлікт інтересів” та “корпоративний конфлікт”: спільні та відмінні ознаки / Ю. Жорнокуй // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 11 (143). – С. 43–47.
4. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 15.10.2013 р.). – Харків : Одиссей, 2013. – 232 с.
5. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 692.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 10.10.2013 р. № 642VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 3. – С. 11. – Ст. 44.
7. Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – С. 11. – Ст. 1172.
8. Про посилення протидії рейдерству : Указ в. о. Президента України від 19.03.2014 р. № 313/2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 25. – С. 109. – Ст. 753.
9. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – С. 7. – Ст. 389.
10. Слияния и поглощения – 2013 [Электронный ресурс] // Сайт “Антирейдерський союз підприємців України”. – Київ : АРСП України, 2013. – Режим доступа: http://antiraiders.ua/ucp_mod_ucp_site_arts_show_671.html.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014.

Фомичёв К. С., Заставская Л. П. Единые государственные реестры Украины как предмет посягательства при рейдерских захватах

В статье рассматриваются проблемы несовершенства правового регулирования единых государственных реестров в Украине, необходимые изменения в законодательстве Украины по борьбе с противоправным поглощением и захватом предприятий, в частности по защите от противоправных посягательств на государственные реестры. Представляются предложения по внесению изменений в действующий Уголовный кодекс Украины, по привлечению к уголовной ответственности государственных регистраторов за внесение в единые государственные реестры заведомо недостоверных сведений. Анализируется принятый в конце 2013 г. Верховным Советом Украины правительственный закон о внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно противодействия противоправному поглощению и захвату предприятий и указ в. о. Президента Украины от “Об усилении противодействия рейдерству” 19.03.2014 г. № 313/2014.

Ключевые слова: рейдерские схемы, рейдерство, противоправный захват и поглощение, единые государственные реестры, предмет посягательства, субъекты хозяйствования.

Fomichov K., Zastavskaya L. Unified State Register of Ukraine as an Object of Attack in a Raider Capture

This paper analyzes the main problems connected with a legal regulation of Unified State Register of Ukraine. It is described some necessary changes in Ukrainian legislation intended to eliminate illegal acquisition and capture of companies, including the protection against unlawful encroachments on public registers.

The author makes proposals for amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding the criminal prosecution of state registrars for recording in the Unified State Register of deliberately false information.

The article also examines the government's law on amendments to some legislative acts of Ukraine aimed to eliminate some illegal acquisition and capture, which was approved in the end of 2013 by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The author analyzes the impact of these changes on counteracting corruption and the violent takeover of enterprises in Ukraine. It is defined the state's role and its importance in preventing some illegal encroachment on businesses and in the protection of property rights by protecting public databases and the Unified State Register of Ukraine hostile.

Key words: raider schemes, raiding, illegal capture and sequestration, the Unified State Register, the subject of attacks, economic entities.

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

М. Л. Смолярова

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

СТИМУЛЮВАННЯ ЗАІНТЕРЕСОВАНOSTІ РОБОТОДАВЦІВ У СТВОРЕННІ НОВИХ РОБОЧИХ МІСЦЬ

У статті розглянуто правові проблеми щодо стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць. Обґрунтовано бачення подальшого розвитку механізму стимулювання з урахуванням удосконалення законодавства в цій сфері.

Ключові слова: стимулювання, працевлаштування, безробітний, нове робоче місце, компенсація, штатна чисельність працівників.

I. Вступ

Проблеми масового безробіття, поширення нелегальної трудової діяльності, зниження національного інтелектуального та освітнього потенціалу вимагають від держави проведення активної соціальної політики у сфері зайнятості населення за допомогою комплексу правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації права особи на працю. Основним завданням державної політики у сфері зайнятості повинно стати розширення сфери застосування праці та стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць. Це надасть змогу знизити рівень безробіття в Україні та поліпшити умови для працевлаштування працездатного населення.

Учені-правознавці зробили вагомий внесок у вирішення методологічних і теоретичних проблем у сфері зайнятості населення. Різні проблеми, пов'язані із захистом прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття, висвітлено в працях О. В. Басай, Т. Г. Маркіної, В. П. Пастухова, В. І. Прокопенка, О. І. Процевського, Р. І. Шабанова та ін.

Незважаючи на ряд напрацювань зазначених науковців, сьогодні бракує досліджень у цій сфері.

II. Постановка завдання

Метою статті є виявлення перспективних напрямів досліджень правового регулювання зайнятості населення на основі аналізу правових проблем стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць, обґрунтування бачення подальшого розвитку механізму стимулювання та внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері.

III. Результати

Прагнення законодавця нашої держави вдосконалити механізми державного регулювання у сфері зайнятості населення відповід-

но до сучасних вимог соціально-економічного розвитку країни, гармонізації законодавства про зайнятість населення з міжнародними правовими нормами призвели до прийняття нового Закону України "Про зайнятість населення" від 05.07.2012 р., який набув чинності з 01.01.2013 р. Його положення спрямовані як на вирішення питань підвищення рівня конкурентоспроможності громадян на ринку праці, розвиток підприємницької ініціативи, так і на легалізацію трудових відносин та стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць.

За даними Державної служби статистики, на одне вакантне робоче місце в Україні припадає шість офіційно зареєстрованих безробітних [2]. Рівень безробіття осіб віком 15–24 років становив у 2012 р. 17,3%, що вдвічі вище, ніж загалом серед населення працездатного віку. Така ситуація пов'язана, насамперед, з недостатньою мотивацією заінтересованості молоді в оволодінні робітничими професіями, незадовільними умовами праці та низьким рівнем професійної адаптації молоді на виробництві. Актуальною проблемою ринку праці є працевлаштування осіб, що мають додаткові гарантії у сприянні їх зайнятості, для розв'язання якої необхідно вдосконалити механізм стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні робочих місць для таких осіб.

Дійсно, держава здійснює соціальну політику щодо сприяння зайнятості населення України. Так, згідно зі ст. 24 Закону України "Про зайнятість населення", визначено заходи, спрямовані на:

1) забезпечення відповідності рівня професійної кваліфікації працездатних осіб потребам ринку праці;

2) створення умов для активного пошуку роботи безробітними;

3) підвищення конкурентоспроможності осіб на ринку праці [7].

Також заходи й шляхи розв'язання проблем у сфері зайнятості населення передба-

чені Програмою сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 р., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 15.10.2012 р. № 1008. Виконання пріоритетних завдань у сфері зайнятості можливе при розширенні сфери застосування праці та стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць шляхом:

- надання державної підтримки розвитку та модернізації пріоритетних галузей (секторів) національної економіки і соціальної сфери на інноваційно-інвестиційній основі, виробничої та соціальної інфраструктури малих монофункціональних міст і сільських населених пунктів;
- стимулювання заінтересованості роботодавців у модернізації виробництва, розвитку сфер енергозбереження, будівництва, туристичної та рекреаційно-курортної інфраструктури;
- залучення інвестицій з метою забезпечення розвитку пріоритетних видів економічної діяльності та інфраструктури;
- розбудови мережі індустріальних (промислових) парків;
- активізації співпраці виконавців державних цільових програм і державної служби зайнятості з метою укомплектування безробітними створених робочих місць;
- запровадження інноваційних технологій, забезпечення підвищення продуктивності праці;
- запровадження стимулів заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць, у тому числі для осіб з інвалідністю [8].

Проте, заходи й шляхи розв'язання проблем у сфері зайнятості населення не можуть бути реалізовані без консолідації зусиль усіх сторін соціального діалогу, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню рівня економічної активності населення, продуктивності зайнятості та посиленню соціального захисту від безробіття. Сторони соціального діалогу розробляють проекти генеральної, галузевих (міжгалузевих) і територіальних (регіональних) угод та колективних договорів, програми економічного і соціального розвитку областей, районів, міст, відповідні програми розвитку окремих галузей (секторів) економіки, територіальні та місцеві програми зайнятості населення, що впливає на реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення. Тільки у злагодженій співпраці всіх соціальних партнерів можливе спільне вирішення всіх існуючих питань щодо розширення сфери застосування праці шляхом:

- створення нових робочих місць, а отже, збільшення чисельності осіб, зайнятих економічною діяльністю;
- зменшення обсягу безробіття, у тому числі серед молоді та сільського населення;
- підвищення мобільності робочої сили на ринку праці, її якості та конкурентоспроможності;

- підвищення якості робочих місць за умовами та оплатою праці в результаті реалізації інноваційно-інвестиційної політики держави;
- зменшення обсягів нелегальної (тіньової) зайнятості;
- підвищення престижності праці за робітничими професіями;
- ліквідування абсолютної бідності серед працездатних осіб;
- забезпечення зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- зменшення відтоку економічно активного населення за кордон.

Звичайно, Закон України “Про зайнятість населення” відрізняється комплексним підходом щодо підвищення рівня сприяння працевлаштуванню громадян України. Закон передбачає реальні правові стимули для роботодавців щодо отримання економічного ефекту від створення нових робочих місць та працевлаштування безробітних. Згідно зі ст. 1 Закону, новим робочим місцем вважається таке, що створене у зв'язку із створенням нового суб'єкта господарювання (крім того, що створений шляхом припинення) або збільшення штатної чисельності працівників за умови відсутності скорочення (зменшення) середньомісячної чисельності за попередні 12 місяців, а також створене шляхом модернізації або зміни технології виробництва, що потребують нових знань, навичок та вмінь працівника.

Згідно зі ст. 24 Закону України “Про зайнятість населення”, передбачено заходи, до яких належить стимулювання діяльності роботодавців, спрямованої на створення нових робочих місць та працевлаштування безробітних, а саме: роботодавцю, який протягом 12 календарних місяців забезпечував створення нових робочих місць, працевлаштовував на них працівників і упродовж цього періоду щомісяця здійснював їм виплату заробітної плати в розмірі не менше ніж три мінімальні заробітні плати за кожну особу, протягом наступних 12 календарних місяців за умови збереження рівня заробітної плати в розмірі не менше ніж три мінімальні заробітні плати за кожну таку особу щомісяця за рахунок коштів Державного бюджету України, передбачених у бюджеті Пенсійного фонду України, компенсуються фактичні витрати у розмірі 50% суми нарахованого єдиного внеску за відповідну особу за місяць, за який він сплачений, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Крім цього, постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р. № 153 був затверджений Порядок компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних із сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (надалі – Порядок) та Перелік пріоритетних видів економічної діяльності для створення нових робочих місць суб'єктами малого під-

приємництва [9]. Порядок визначає механізм стимулювання діяльності роботодавців, спрямованої на створення нових робочих місць та працевлаштування безробітних.

Право на компенсацію має роботодавець, який працевлаштовує на нове робоче місце строком не менше ніж на два роки за направленням центру зайнятості державної служби зайнятості зареєстрованих безробітних з таких категорій громадян:

- 1) один з батьків або особа, яка їх замінює і:
 - має на утриманні дітей віком до шести років;
 - виховує без одного з подружжя дитину віком до 14 років або дитину-інваліда;
 - утримує без одного з подружжя інваліда з дитинства (незалежно від віку) та/або інваліда І групи (незалежно від причини інвалідності);
- 2) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу;
- 3) особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування;
- 4) молодь, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу;
- 5) особи, яким до настання права на пенсію за віком відповідно до ст. 26 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” залишилося 10 і менше років;
- 6) особи, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу [3].

На жаль, не набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15.04.2013 р. № 347” від 10.09.2014 р. № 437, до якої вноситься доповнення щодо непоширення встановленого порядку про стимулювання на роботодавців, які є бюджетними установами [6].

Нововведенням є також стимулювання суб’єктів малого підприємництва до створення нових робочих місць у пріоритетних галузях економіки. Право на компенсацію має роботодавець, який є суб’єктом малого підприємництва та працевлаштовує зареєстрованих безробітних на нові робочі місця в пріоритетних видах економічної діяльності строком не менше ніж на два роки за направленням центру зайнятості. Пріоритетний вид економічної діяльності визначається за основним видом економічної діяльності роботодавця, за яким здійснюється віднесення роботодавця до класу професійного ризику вироб-

ництва, відповідно до якого встановлюється розмір єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування [3]. Компенсація роботодавцю виплачується щомісяця протягом одного року з дня працевлаштування особи за умови збереження його зайнятості протягом 2 років. При цьому працівники, які були прийняті на роботу з виплатою компенсації, не можуть бути звільнені з ініціативи роботодавця та за згодою сторін.

Для запровадження новітніх та енергозбережних технологій та розвитку регіонів був прийнятий Закон України “Про стимулювання інвестиційної діяльності в пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць”, який визначає основи державної політики в інвестиційній сфері протягом 2013–2032 рр. щодо стимулювання залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки [10]. Закон встановлює особливості оподаткування суб’єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки відповідно до Податкового кодексу України [5]. Особливості оподаткування ввізним митом суб’єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проекти у пріоритетних галузях економіки, визначаються Митним кодексом України [4]. Обсяги коштів, що спрямовуються на державну підтримку, щороку визначаються законом про Державний бюджет України, а також відповідними місцевими бюджетами, у тому числі з урахуванням ст. 105 Бюджетного кодексу України [1]. У ст. 4 Закону України “Про стимулювання інвестиційної діяльності в пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць” передбачено, що держава підтримує тих, хто створює нове виробництво і працевлаштовує мінімум 25 осіб у малому бізнесі та 150 осіб – у великому (при заробітній платі найманих працівників більше, ніж 2,5 законодавчо встановленого мінімуму). Лише за таких умов інвестор звільняється від сплати частини податків та митних зборів і матиме пряме бюджетне фінансування та компенсації відсотків за користування банківськими кредитами та ряду інших.

IV. Висновки

Зважаючи на викладене вище, норми Закону України “Про зайнятість населення” хоча й опосередковано, але також регулюють широкий спектр суспільних відносин, які становлять предмет інших галузей права (фінансового, податкового тощо). Суспільні відносини у сфері зайнятості, які потребують правового регулювання, тісно взаємопов’язані та є взаємозалежними, а тому при визначенні їх галузевої належності нерідко виникають значні труднощі. Стимулювання у сфері праці можна розглядати як явище, що має міжгалузевий характер.

Отже, розв’язання проблем у розширенні сфери застосування праці та стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць неможливо без реалі-

зації державної політики у сфері зайнятості населення шляхом проведення податкової, кредитно-грошової, інвестиційної, бюджетної, соціальної, зовнішньоекономічної та інноваційної політики.

Для ефективного стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць необхідно реформувати інститут зайнятості населення в системі трудового права, що сприятиме вдосконаленню законодавства про працю України. Акцентувати увагу треба й на необхідність підвищення ефективності колективно-договірного регулювання у сфері зайнятості населення.

Список використаної літератури

1. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59. – Ст. 2047.
2. В Україні на одне робоче місце претендує 6 осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/536282-v-ukrajini-na-odne-roboche-mistse-pretenduyut-6-osib.html>.
3. Деякі питання реалізації ст. 26 та ч. 2 ст. 27 Закону України "Про зайнятість населення" : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2013 р. № 347 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 39. – Ст. 10.
4. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 32. – Ст. 1175.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ст. 3248.
6. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15.04.2013 р. № 347 : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 437 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/437-2014>.
7. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 63. – Ст. 17.
8. Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2012 р. № 1008 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 83. – Ст. 3363.
9. Порядок компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних із сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2013 р. № 153 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 21. – Ст. 706.
10. Про стимулювання інвестиційної діяльності в пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць : Закон України від 06.09.2012 р. № 5205-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 76. – Ст. 3069.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014.

Смолярова М. Л. Стимулирование заинтересованности работодателей в создании новых рабочих мест

В статье рассматриваются правовые проблемы по поводу стимулирования заинтересованности работодателей в создании новых рабочих мест. Обосновывается видение дальнейшего развития механизма стимулирования с учетом совершенствования законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: стимулирование, трудоустройство, безработный, новое рабочее место, компенсация, штатная численность работников.

Smoliarova M. Stimulate Interest of Employers to Create New Jobs

This article analyzes the legal, economic and organizational measures of social policy aimed at increasing the competitiveness of citizens in the labor market, the development of entrepreneurship, and the legalization of labor relations and stimulates interest of employers to create new jobs.

The modern labor market in Ukraine is considered: mass unemployment, the spread of illegal employment, reduction of the national intellectual and educational potential. Promising areas for further research of the legal regulation of population employment on the basis of analysis of legal issues to stimulate interest of employers to create new jobs are identified.

The correlation of labor law with other branches of law (financial and tax) on the mechanism of stimulating interest of employers to create new jobs is revealed. It's proved in the article that problems solving in expanding the scope of work and stimulate the interest of employers to create new jobs is impossible without the implementation of state policy in the field of employment through fiscal, monetary, investment, fiscal, social, foreign policy and innovation.

It is proved that the coordinated cooperation of all social partners can solve all existing common questions about improving the work through the following: job creation; increasing labor mobility in the labor market, quality and competitiveness; improve the quality of working conditions and wages as a result of innovation and investment policy; software revenue growth in all budgets and funds of obligatory state social insurance.

The legal framework in the field of employment of the population is analyzed. Suggestions and recommendations for improving the existing instruments of national labor legislation and the legislation of other areas of law are presented.

Key words: stimulation, employment, unemployed, new work place, compensation, staffing level employees.

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

С. М. Шершун

кандидат юридичних наук
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ СЛУХАНЬ З ПИТАНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ ПРОЕКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто правові питання організації та проведення громадських слухань з питань реалізації проектів господарської діяльності, що є екологічно небезпечною. Зроблено наголос на оцінювальному характері цих слухань, котрі дають змогу напряду довести ставлення населення певної місцевості щодо запланованих рішень з реалізації відповідних проектів. Проаналізовано правове регулювання цієї форми участі громадян в охороні довкілля, визначено правові проблеми, що потребують вирішення, аргументовано пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення громадських слухань з питань, що зачіпають екологічні інтереси громадян.

Ключові слова: громадські слухання, екологічна оцінка, охорона навколишнього середовища, екологічне законодавство.

I. Вступ

У механізмі прийняття рішень з питань розміщення, будівництва господарських об'єктів, що є потенційно екологічно небезпечними, проведення громадських слухань є важливою стадією. За їх допомогою громадськість отримує можливість висловити свою оцінку з приводу відповідних проектів, а органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування – врахувати думку громадськості при вирішенні подальшої долі цих проектів. Організація громадських слухань дає змогу запобігти соціальним конфліктам навколо проектів господарської діяльності, що зачіпають екологічні інтереси населення відповідних територій. Досвід проведення громадських слухань в Україні свідчить, що в їх організації є певні вади, які негативно позначаються на можливостях громадськості впливати на прийняття екологічно значущих рішень, доводити до уповноважених органів власну екологічну оцінку щодо відповідних проектів. На необхідність удосконалення правового регулювання цієї форми участі громадськості в охороні довкілля вказують міжнародні та вітчизняні експерти [6]. Автор цієї статті також вважає за потребу висловити з приводу цієї проблеми свою думку.

Науковим підґрунтям та теоретичною основою для виконання дослідження стали наукові праці провідних фахівців у галузі екологічного права, а саме: В. І. Андрейцева, А. Г. Бобкової, М. М. Бринчука, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, Б. В. Єрофєєва, І. І. Каракаша, Н. Р. Кобецької, О. С. Колбасова, В. В. Костицького, С. М. Кравченко, Н. Р. Ма-

лишевої, В. Л. Мунтяна, О. О. Погрібного, В. К. Попова, М. О. Фролова, Ю. С. Шемшученка, В. З. Янчука та ін. Науковий доробок цих авторів містить розробку теоретичних основ сучасної концепції правової охорони навколишнього природного середовища, створення правових механізмів забезпечення сталого розвитку суспільства, висвітлює поняття та зміст екологічної функції держави, обґрунтовує напрями розвитку правових засад охорони екологічних прав людини. Однак, на сьогодні відсутнє комплексне дослідження правового інституту громадських слухань з питань екологічної оцінки проектів господарської діяльності в межах екологічного права України.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз стану правового регулювання громадських слухань з питань екологічної оцінки проектів господарської діяльності та перспектив його вдосконалення.

III. Результати

В Україні організація та здійснення громадських слухань з питання реалізації проектів розташування, будівництва, модернізації господарських об'єктів, що є екологічно ризиковими, отримала законодавче впровадження з початку 90-х рр. XX ст. За взірць тут було взято зарубіжну практику залучення громадськості до процедури оцінювання впливів на стан довкілля шляхом проведення громадських консультацій, слухань [4]. Загальна схема проведення таких слухань складається з: публікації заяви про впливи проекту на стан довкілля, об'яви про проведення громадських слухань; організації зустрічі з громадськістю, як правило, у районі, визначеному для реалізації проекту; збору

відгуків, пропозицій, які були висловлені на цій зустрічі; розгляду та врахування відповідних пропозицій.

Законодавче закріплення процедури громадських слухань з екологічних питань в Україні почалося з Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" [2], в котрому вперше була згадана ця форма участі громадськості в управлінні в галузі охорони довкілля. Згідно зі ст. 9 цього Закону, кожний громадянин України має право на участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва й реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних та господарських органів, установ та організацій з цих питань. Це положення мало стати вихідним, базовим для появи таких само в інших законах, що регулюють відносини у сфері взаємодії людини і природи. І такі положення з'явилися, зокрема, в Законі України "Про поводження з радіоактивними відходами" (ст. 8) від 30.06.1995 р., згідно з яким місцеві органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування мають організовувати громадські слухання з питань захисту проектів щодо розміщення, будівництва, зняття з експлуатації об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, та закриття сховищ для захоронення. У Законі України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" (ст. 11) від 08.02.1995 р. наголошено на тому, що громадяни та їх об'єднання мають право на участь в обговоренні проектів законодавчих актів і програм у сфері використання ядерної енергії, а також на участь в обговоренні питань, пов'язаних з розміщенням, проектуванням, спорудженням, експлуатацією та зняттям з експлуатації ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання.

Встановлено, що з метою залучення громадян та їх об'єднань до участі в розгляді питань, пов'язаних з використанням ядерної енергії, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть організувати громадські слухання з питань захисту проектів, пов'язаних з розміщенням, спорудженням, зняттям з експлуатації ядерних установок та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами. На громадські слухання мають виноситися як матеріали, подані заявником, так і результати державних та громадських експертиз.

Як обов'язковий елемент прийняття відповідних рішень громадські слухання визначені в Законі України "Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержав-

не значення" від 08.09.2005 р. Він встановив, що рішення з розміщення на територіях адміністративно-територіальних одиниць ядерних установок та об'єктів приймають місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування з урахуванням думки територіальної громади, висловленої під час проведення громадських слухань [5].

Впадає в око, що в наведених прикладах переважають закони з питань ядерної енергетики, радіаційної безпеки. Це не випадково. Підвищена увага громадськості до розвитку ядерної енергетики, радіаційної безпеки виникла в Україні до формування в ній на початку 90-х рр. XX ст. нового ядерного законодавства. Призвела до цього катастрофа на Чорнобильській АЕС, наслідки якої були приголомшливі й позначилися прямо чи опосередковано на здоров'ї та екологічних умовах життєдіяльності мільйонів людей. Критична оцінка того, що сталося, розуміння, що сучасні технології не усувають ризику виникнення небезпечних техногенних інцидентів, призвело до негативного ставлення населення до будівництва атомних енергетичних об'єктів. У період після Чорнобильської катастрофи під тиском громадської думки були припинені, законсервовані, намічені до перепрофілювання багато пускових будов атомних електростанцій (Кримська АЕС, енергоблоки Хмельницької, Запорізької АЕС тощо).

Безумовно важливу роль у зазначених процесах відіграло виникнення в Україні наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. нової суспільно-політичної обстановки та нових суспільних процесів, серед яких розширення сфери екологічної інформованості населення, зростання ролі громадської думки при прийнятті екологічно важливих рішень, повсюдне поширення ідеї екологічного пріоритету при вирішенні економічних завдань [1].

У цій ситуації стали переглядати підходи щодо побудови діалогу між державою в особі відповідних органів виконавчої влади, їх посадових осіб та громадянами, їх громадськими об'єднаннями. Ключовим тут стало розуміння, що люди завжди відкидають примусовий ризик. Інша справа, коли людині дозволяють зробити вільний вибір. Тоді вона може погодитися на ризик, якщо вбачає в цьому особисту користь та інтерес. Відповідні ідеї, що були сформовані на той час у суспільстві, були трансформовані в правові приписи законів та інших нормативно-правових актів, що регулювали відносини із забезпечення ядерної безпеки в Україні. У цьому законодавстві було не тільки задекларовано здійснення громадських слухань (обговорень) з питань реалізації проектів ядерних об'єктів, а й визначено порядок організації їх проведення. Це було здійснено постановою Кабінету Міністрів України

від 18.07.1998 р. № 1122, якою затверджено Порядок проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки [6]. Згідно із цим Порядком, громадські слухання мають організовувати місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Вони повинні забезпечити можливість ознайомлення населення з матеріалами, які висвітлюють питання, винесені на громадські слухання, оприлюднити інформацію про тематику, час, місце проведення громадських слухань. Особливістю цього документа є те, що в ньому дуже широко визначено предмет громадських слухань. Це, зокрема, проекти законодавчих актів програм у сфері використання ядерної енергії; питання, пов'язані з впливом ядерних установок, підприємств та об'єктів на довкілля й здоров'я людей; інформація про несанкціоноване переміщення джерел іонізуючого випромінювання; матеріали державної та громадської експертизи ядерних і радіаційно небезпечних об'єктів; інформаційно-роз'яснювальна робота з населенням щодо функціонування ядерних установок, підприємств з видобутку і переробки уранових руд і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, та здійснення заходів із забезпечення екологічної безпеки, життєдіяльності на територіях, прилеглих до зазначених установок, підприємств, об'єктів, у тому числі із забезпечення інформацією про чинні державні та міжнародні нормативні акти в галузі використання ядерної енергії та радіаційної безпеки.

До предмета громадських слухань віднесено й проекти будівництва нових, розширення та зняття з експлуатації ядерних установок, а також матеріалів з обґрунтування безпеки продовження терміну їх експлуатації, спорудження та виведення з експлуатації підприємств з видобутку і переробки уранових руд та об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами. У порядку наголошено, що із зазначеного питання громадські слухання мають здійснюватися в обов'язковому порядку.

Широкий підхід до визначення громадських слухань у цій сфері дає змогу охопити практично увесь спектр проблем питань, які можуть викликати стурбованість у населення, а отже, створює передумови для своєчасного реагування на таку стурбованість, здійснити необхідну роз'яснювальну роботу серед населення, врахувати його пропозиції при подальшому опрацюванні відповідних проектів програм чи будівництва, реконструкції ядерних об'єктів.

Розглянутий приклад свідчить про те, як ідеї із залучення населення до прийняття рішень, що стосуються безпеки їх життєдіяльності, сприймаються державою та трансформуються у правові вимоги й процедури,

що дають змогу громадянам висловити свої оцінки з певного питання, а органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування врахувати їх та звітувати про це. Проте, цей приклад стосується лише одного аспекту участі громадян у реалізації екологічної політики в державі. Якщо ж проаналізувати загальні вимоги щодо здійснення громадських слухань у сфері охорони навколишнього природного середовища, які сформульовані в Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища", то можна констатувати, що тут має місце той випадок, коли закон декларує, але не регулює (не передбачає механізмів реалізації відповідної вимоги). Припис, за яким кожному громадянину України надається право на участь в обговоренні матеріалів розміщення, будівництва й реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, лишився по суті декларацією. Ця ситуація зумовила те, що ініціатива у вирішенні відповідного питання перейшла до іншого закону, для якого екологія не є головним предметом регулювання. Йдеться про Закон України "Про регулювання містобудівної діяльності" (ст. 21) від 17.02.2011 р. № 3038-VI [3], який передбачив проведення громадських слухань, предметом яких є розгляд проектів містобудівної документації. Згідно із цим Законом постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555 було затверджено Порядок проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні [7].

Особливістю цього документа є те, що він має виключно технічний характер не визначає, кола питань, які є предметом громадських слухань, за винятком того, що таким слуханням підлягають розроблені в установленому порядку проекти містобудівної документації на місцевому рівні: генеральні плани населених пунктів, плани зонування територій, детальні плани територій. Зокрема, зазначений Порядок покладає організацію громадських слухань на сільські, селищні, міські ради, їх виконавчі комітети й розписує заходи, які вони мають для цього здійснити: оприлюднити проект містобудівної документації, забезпечити реєстрацію, розгляд та узагальнення пропозицій громадськості до містобудівної документації, узгодити спірні питання між громадськістю та замовниками містобудівної документації, оприлюднити результати розгляду пропозицій громадськості до проектів містобудівної документації. Також у Порядку визначено коло суб'єктів, котрі можуть надавати пропозиції до проектів містобудівної документації: повнолітні дієздатні фізичні особи, які проживають на території, щодо якої розроблено

відповідний проект містобудівної документації на місцевому рівні; юридичні особи, об'єкти нерухомого майна яких розташовані на території, для якої розроблено відповідний проект містобудівної документації; власники та користувачі земельних ділянок, розташованих на території, щодо якої розробляється документація, та на суміжній з нею; представники органів самоорганізації населення, діяльність яких поширюється на відповідну територію; народні депутати України, депутати відповідних місцевих рад. Для розгляду спірних питань, що виникають у процесі громадських слухань, може утворюватися погоджувальна комісія.

Порівнюючи два Порядки, що розглянуті, котрі стосуються, відповідно, питань розвитку ядерної енергетики і радіаційної безпеки та проектів містобудівної документації, слід відзначити різні засади, на яких вони визначалися. В одному акцент зроблено на визначенні кола питань, з приводу яких організовуються громадські слухання, а в другому – на технічних питаннях організації громадських слухань. Процедур проведення громадських слухань у ядерній сфері повною мірою можна розглядати як складову загального процесу оцінювання впливів на стан навколишнього середовища (ОВНС), яка здійснюється за законодавством України та вимогами міжнародно-правових документів. Вона (процедура громадських слухань) повністю вирішує завдання щодо залучення громадськості до оцінювання об'єктів підвищеної екологічної небезпеки, включення населення в процес прийняття рішень з реалізації проектів цих об'єктів. Інший характер має процедура громадських слухань проектів містобудівної документації. У цій процедурі відсутні чітко визначені орієнтири їх здійснення. Унаслідок цього екологічний чинник розчиняється серед інших, на які мають звернути увагу громадяни, що бажають взяти участь в оцінюванні відповідних проектів, вирішенні їх долі. Ці громадські слухання не мають спеціалізованого екологічного характеру, а тому не можуть призвести до поглиблених екологічних оцінок з боку громадськості. Більше того, у процесі таких слухань можливо переключення уваги з важливих для цієї місцевості екологічних проблем на економічні та інші, котрі є нагальними для населення й можуть бути вирішені за рахунок послаблення уваги охорони довкілля.

IV. Висновки

Розглянуте дає змогу зробити висновок, що в Україні на сьогодні відсутня належна законодавча база для організації повноцінних громадських слухань з екологічних питань. Останні торкаються питань розвитку ядерної енергетики та радіаційної безпеки або ж розчинені в складі інших громадських слухань. Є нагальна потреба задекларовані

в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” приписи з проведення громадських слухань з питань розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть впливати на стан навколишнього природного середовища, активізувати, наповнити реальним змістом та встановити механізми їх реалізації. Для цього доцільно перформатувати розділ II “Екологічні права та обов'язки громадян” зазначеного Закону. За своїм призначенням він мав би визначити увесь комплекс прав та обов'язків громадян у цій сфері. Реально ж ці права та обов'язки розпорошені по всьому Закону, що ускладнює їх сприйняття приписів, котрі їх встановлюють, не дає змоги системно підійти до їх регулювання, у тому числі з питань проведення громадських слухань. Є сенс саме в цьому розділі зібрати всі приписи щодо участі громадян у формуванні та реалізації екологічної політики в державі й визначити основні, принципові положення основних форм природоохоронної діяльності громадян. Йдеться про громадський контроль, громадську експертизу, подання позовів до державних органів, фізичних та юридичних осіб про відшкодування екологічної шкоди тощо, у тому числі громадські слухання з екологічних питань. У зазначеному Законі слід передбачити повноваження Кабінету Міністрів України про розробку та затвердження порядку проведення громадських слухань з екологічних питань. У перспективному періоді положення з проведення громадських слухань з екологічних питань, включаючи оцінку проектів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть впливати на стан довкілля, мають бути включені до закону про оцінку впливів на стан довкілля, розробка якого назріла й має забезпечити систематизацію норм з екологічної оцінки в Україні.

Список використаної літератури

1. Єрофеев М. І. Плата за екологічний ризик / М. І. Єрофеев // Рідна природа. – 1992. – № 2–3. – С. 51–52.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.
4. Малишва Н. Р. Эколого-правовые вопросы научно-технического прогресса / Н. Р. Малишва, Н. И. Ерофеев, В. П. Петрина. – Киев: Наукова думка, 1993. – С. 31–33.
5. Оцінка впливу на довкілля та участь громадськості: аналітичний порівняльний огляд європейського й українського законодавства та рекомендації щодо впровадження європейських стандартів в Украї-

- ні [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/>.
6. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.1998 р. № 1122 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 29. – Ст. 57.
7. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 99.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2014.

Шершун С. Н. Совершенствование правового регулирования общественных слушаний по вопросам экологической оценки проектов хозяйственной деятельности

В статье рассматриваются правовые вопросы организации и проведения общественных слушаний по вопросам реализации проектов хозяйственной деятельности, которая является экологически опасной. Делается акцент на оценивающем характере этих слушаний, которые позволяют напрямую довести мнение населения определенной местности относительно запланированных решений по реализации соответствующих проектов. Анализируется правовое регулирование этой формы участия граждан в охране окружающей среды, определяются правовые проблемы, требующие своего решения. Аргументируются предложения по совершенствованию правового обеспечения общественных слушаний по вопросам, затрагивающим экологические интересы граждан.

Ключевые слова: общественные слушания, экологическая оценка, охрана окружающей среды, экологическое законодательство.

Shershun S. Improvement of Legal Regulation of Public Hearings on Environmental Assessment of the Project Entities

This paper deals with legal issues of organizing and conducting of public hearings on project implementation of economic activities that are environmentally hazardous. It has been determined that an appropriate legal framework for the organization of full public hearings on environmental issues is absent in Ukraine today. Emphasis is placed on the evaluation nature of these hearings, which allow direction to prove attitude of population of a certain area on the planned solutions for the implementation of relevant projects. Legal regulation of this form of public participation in environmental protection has been analyzed, legal issues to be solved have been determined, suggestions for improvement of the legal provision of public hearings on issues affecting the environmental interests of citizens have been argued. It has been suggested to reformat the part II "Environmental rights and responsibilities of citizens" of the mentioned Act. According to the purpose it is intended to define the entire set of rights and responsibilities of citizens in this area. In the far future the provision with public hearings on environmental issues, including the projects on location, construction and reconstruction of objects, which can impact on the environment, should be included in the law on the assessment of impacts on the environment, the development of which is overdue and should ensure systematization of standards with environmental assessment in Ukraine.

Key words: public hearings, environmental assessment, environment protection, environmental legislation.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.92

А. М. Бабенкокандидат юридичних наук, доцент, підполковник міліції
Одеський державний університет внутрішніх справ

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ УПОРЯДКУВАННЯ ПОНЯТЬ “РЕГІОН” І “РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИННОСТІ” У КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті досліджено поняття “регіон” і “регіональні особливості злочинності”. Проаналізовано сучасні підходи різних наукових галузей до тлумачення терміна “регіон”. Проаналізовано зміст терміна “регіональні особливості злочинності” в сучасній кримінологічній літературі. Здійснено термінологічне упорядкування досліджуваних термінів. Запропоновано авторське бачення кримінологічного змісту понять “регіон” і “регіональні особливості злочинності”.

Ключові слова: регіон, територія, область, злочинність, регіональні особливості злочинності.

I. Вступ

Як загальновідомо, завжди в будь-якому кримінологічному дослідженні злочинність вивчається у конкретних умовах міста й часу, а саме у певних просторово-часових межах. Сучасний рівень розвитку кримінологічної науки дає змогу розглядати злочинність як складне соціально-детерміноване явище. Вивчення та аналіз стану злочинності завжди базується на узагальненні специфічних ознак злочинності та злочинців у межах кордонів, обмежених певним територіально-часовим простором. Тому не випадково останнім часом одним із перспективних напрямів сучасних кримінологічних досліджень є вивчення регіональних особливостей злочинності.

Отримана таким чином інформація, по-перше, відкриває широкі можливості для виявлення найбільш характерних тотожних і відмінних ознак злочинності в регіонах країни; по-друге, надає інструментарій для групування та класифікації регіонів за рівнем кримінальної враженості; по-третє, дає змогу встановити закономірності розподілу та існування злочинності в регіонах; по-четверте, дає змогу виявити найвпливовіші фактори економічного, соціального, демографічного, культурологічного, екологічного, географічного характеру, що зумовлюють певний стан кримінальної враженості конкретних територіально-просторових систем; по-п'яте, надає змогу запровадити диференційований підхід до прогнозування, планування, програмування та організації запобігання злочинності. Наведене зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Саме в регіональному підході до вивчення злочинності, на нашу думку, містяться

потенційні можливості для нового наукового “прориву” у кримінології. Цей напрям досліджень містить у собі великий науковий потенціал, має невичерпні можливості для вдосконалення практики протидії злочинності. Висловимо сподівання, що з часом він набуватиме все більшого розвитку в Україні.

У кримінологічній науці, як і в будь-якій іншій, одним із найскладніших завдань є надання чіткого трактування вихідних положень і понять.

У сучасній науковій літературі відсутнє однозначне визначення поняття “регіон”. Так само відсутній єдиний підхід до використання такого терміна, як “регіональні особливості злочинності”. У працях, присвячених цій темі, зустрічаються різні за обсягом та тлумаченням визначення названих термінів. Між тим точне їх розуміння має важливе наукове й методичне значення, оскільки зумовлює об'єкт, предмет, мету, межі та обсяг дослідження.

II. Постановка завдання

Мета статті – термінологічне упорядкування понять “регіон” і “регіональні особливості злочинності”.

III. Результати

Одним із важливих завдань у науці є точне термінологічне визначення в понятійному апараті. Зміст поняття “регіон” намагалися розкрити вчені різних наукових галузей. Цьому питанню приділяли увагу І. В. Ардженовський, Я. В. Верменич, А. П. Голіков, В. Г. Ігнатів, В. І. Немчина та ін. У кримінології ці питання висвітлювали у межах дослідження регіональних особливостей злочинності Н. А. Беляєв, А. І. Долгова, Г. Й. Забрянський, К. Т. Ростов, Г. Ф. Хохряков, В. М. Цалієв, С. А. Шоткінов та ін.

Одним із базових понять у регіональних дослідженнях є термін “регіон”. При цьому в

наукових джерелах відсутнє його загально-визнане тлумачення.

Наприклад, у довідковій літературі “методологічно” під “регіоном” (від лат. regio (regionis) – область, країна) розуміється область, район; частина країни, що відрізняється від інших областей сукупністю природних та (або) історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних та інших особливостей, нерідко поєднаних із особливостями національного складу населення [15, с. 422]. Таке визначення звужує об’єкт дослідження до частини країни, частково змішує з поняттям “район”, вносить певну ієрархічну плутанину, оскільки загальновідомо, що часто термін “район” використовується, наприклад, як адміністративно-територіальна одиниця міста.

У *географії* “регіон” – це певний територіальний комплекс, що складається із землі, повітря, флори, фауни та населення, що перебувають в особливих відносинах (стосунках) одне з одним і становлять разом особливу ділянку поверхні землі [13, с. 23]. В *історії* “регіон” – це історично сформований ареал, більш-менш однорідний за економіко-географічними умовами, суспільно-політичними уподобаннями населення, національно-культурною ауру [4, с. 8]. В *економіці* “регіон” визначається як відокремлена в процесі суспільного (територіального) поділу праці частина території країни, що характеризується спеціалізацією тих чи інших товарів і послуг, спільністю та специфічністю щодо інших територій, характером відтворювального процесу; комплексністю та цілісністю господарства; наявністю органів управління [2, с. 20]. У *культурології* “регіон” розуміють як специфічне культурне утворення, інтегроване в загальний “пейзаж”, основу якого становить однорідне фізичне середовище й більш-менш однорідна економіка, яка є каркасом суспільного життя і загальним фоном історико-культурного розвитку [13, с. 23]. У *регіональній економіці* – це територія, яка за сукупністю явищ або ознак відрізняється від інших територій і вирізняється єдністю, взаємозв’язком її елементів, і цілісністю, що є закономірним результатом її розвитку [7, с. 6]. У *політології* “регіон” – частина території однієї або декількох сусідніх країн з більш-менш однорідними природними, економічними, соціально-політичними та культурними умовами [8, с. 20]. У *кримінологічній літературі* під “регіоном” часто розуміють певну частину території країни з однорідними соціально-економічними, соціально-психологічними й демографічними ознаками, що зумовлюють особливості злочинності в конкретному територіально-просторовому формуванні [3, с. 59]. Всі наведені визначення мають ті або інші незручності. Привертає увагу той факт, що

різні вчені наводять різні за обсягом та змістом тлумачення цього терміна. Залежно від наукової галузі та специфіки об’єкта дослідження вчені вносять до його розуміння географічні, історичні, культурологічні, економічні та інші ознаки.

Втім, злочинність (і її структурний елемент злочинність у регіонах) – це негативне соціальне явище, що зумовлюється великою кількістю факторів соціального, економічного, історичного та іншого характеру, тобто процесів, що є об’єктами дослідження інших наук. Для точного розуміння терміна “регіон”, у контексті дослідження злочинності, його зміст потребує і вищезазначеного суто кримінологічного наповнення.

Узагальнюючи вищенаведені формулювання, зазначимо, що у кримінологічному сенсі поняття “регіон” повинно мати міждисциплінарне тлумачення. По-перше, його зміст має охоплювати комплекс усіх зазначених ознак. По-друге, у ньому потрібно чітко виокремлювати специфічну ознаку – злочинність. По-третє, враховуючи, що кримінологія – це наука, пов’язана з правом (наприклад, злочин визначається виключно законодавством), крім перелічених, у кримінологічних дослідженнях у поняття терміна “регіон” варто внести і юридичний зміст.

Отже, зробимо спробу проаналізувати визначення поняття “регіон”, що міститься в окремих законодавчих актах нашої країни, зокремо, у деяких Законах України та у Конституції. Так, у ст. 1 Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” чітко визначено поняття “регіон”, яке вживається в такому формулюванні: “регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя” [9]. У свою чергу, у ст. 132 Конституції України визначено засади й ознаки територіального устрою України, який ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості й соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій [9]. Відповідно до змісту ст. 132 та ст. 133 Конституції України, статусом самостійного регіону наділені: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь [9]. Узагальнюючи наведені визначення та враховуючи завдання й об’єкт нашого дослідження, специфічність крими-

нологічної науки, пропонуємо таке кримінологічне поняття: **регіон** – це таке законодавчо визначене більш-менш однорідне територіально-просторове утворення, що відрізняється від інших сукупністю природних, географічних та історично сформованих, відносно стійких економічних, екологічних, соціальних, демографічних і національно-культурних складових, що зумовлюють особливості злочинності в конкретному територіально-просторовому формуванні.

Згідно із законодавством України, в нашій країні регіонами вважаються вищезазначені області, Автономна Республіка Крим, міста Київ та Севастополь. Отже, саме в такому розумінні ми й будемо використовувати поняття досліджуваного терміна.

Зазначимо, що в юридичній літературі термін “регіон” справедливо вживають як характеристику групи близько розташованих країн, що становлять окремий економіко-географічний, близький за національним устроєм та культурою або однотипний за суспільно-політичним устроєм район світу [10, с. 90]. Отже, визначимося, що, коли ми говоримо про злочинність у нашій країні, йдеться про регіон як складову України – її області, АР Крим, міста Київ та Севастополь. У разі, коли питання торкатиметься України як суб’єкта колективної безпеки у межах запобігання злочинності у світових відносинах, вживатимемо термін “регіон” як визначення групи близько розташованих країн.

Проаналізуємо термін “регіональні особливості злочинності”. У кримінологічній літературі поряд із цим терміном часто використовують синоніми: “територіальні відмінності злочинності”, “територіальні особливості злочинності”, “географія злочинності” тощо. Між тим, вони не є рівнозначними. Обираючи останні як об’єкт дослідження, вчені під час аналізу використовують різні сполуки кількісно-якісних показників – індикаторів для характеристики та порівняння регіональної злочинності, які часто обмежуються певними термінологічними кордонами – відмінностями, географією тощо. Це, на нашу думку, позбавляє можливості отримання цілісної комплексної інформації про регіональну злочинність як багатофункціональну, різноманітну систему, що об’єктивно існує в територіально-часовому просторі й зумовлюється певними суспільними процесами. Адже регіональна злочинність має не лише відмінне, а й спільне. А географія злочинності – це лише одна з її якісних ознак. У кримінологічній теорії та в практичній діяльності цілісну й усебічну інформацію про злочинність можна отримати лише на основі вивчення всіх її кількісно-якісних ознак. Отже, злочинність у регіонах не може бути винятком. Між тим у кримінологічних працях часто звужують об’єкт дослідження, обмежуючись характеристикою

однієї або декількох ознак злочинності. Наприклад, у підручнику з кримінології Г. Й. Шнайдера наведено дані злочинності в німецьких регіонах на основі інтенсивності, структурного розподілу та динаміки загальної злочинності й окремих її видів у Німеччині та деяких сусідніх з нею країнах [16, с. 161–179]. Водночас А. А. Габіані, Р. Г. Гачечиладзе, М. І. Дідебулідзе вивчали питання **географії злочинності** та фактори, що зумовлюють її відмінності на прикладі міст і сільської місцевості [5, с. 12–141]. Більш об’ємними виявилися результати, отримані колективом авторів під керівництвом А. І. Долгової, які досліджували **територіальні відмінності злочинності** та їх причини на прикладі кількісних і якісних показників злочинності та окремих соціально-економічних і демографічних характеристик регіонів [11, с. 6–139]. Неможливо оминати увагою праці Є. Г. Юзіханової, яка комплексно вивчала **тенденції й закономірності злочинності** в суб’єктах Російської Федерації на основі коефіцієнтів та динаміки злочинності. Вчена приділила увагу й територіальному розподілу (географії) злочинності [17, с. 5–273]. В. І. Гладких вивчав **регіональні особливості злочинності** на основі аналізу коефіцієнтів, базисного темпу приросту та питомої ваги окремих видів злочинності в структурі злочинності на прикладі окремих великих міст Російської Федерації [16, с. 3–157]. К. Р. Абизов досліджував **регіональні особливості злочинності** за статистичними даними про абсолютну кількість злочинів в окремих регіонах, їх інтенсивність та відмінності в базисному темпі приросту [1, с. 57–62]. К. Т. Ростов провів дослідження **регіональних особливостей злочинності** на основі типів соціально-кримінологічної обстановки. У роботі відображено результати аналізу не тільки узагальнених показників злочинності, а й соціально-економічного становища регіонів [14, с. 152–180].

Таким чином, у регіональних кримінологічних дослідженнях, що є різновидом порівняльного кримінологічного дослідження, по суті, в різних сполуках, розглядаються кількісні або якісні ознаки злочинності. Інколи ступінь впливу економічних, соціальних, демографічних та інших факторів на територіальні схожості й відмінності злочинності. Оскільки етимологічно термін “особливості” узагальнює зміст таких категорій, як “схожості” й “відмінності”, “загальне”, “спеціальне” та “індивідуальне”, доцільним є використання в регіональних кримінологічних дослідженнях саме терміна “регіональні особливості злочинності”. Як специфічний об’єкт кримінологічних досліджень термін “регіональні особливості злочинності” є узагальнювальним для вищезазначених і може слугувати відображенням системи показників злочинності в регіонах та факторів, що її зумовлю-

ють. Ця кримінологічна категорія перебуває на вищому, узагальнювальному ієрархічному рівні щодо вищенаведених термінів. Він охоплює вивчення спільного та відмінного кількісних і якісних показників злочинності (стан, структура, коефіцієнти, географія тощо) у регіонах. Дослідження саме "регіональних особливостей злочинності" розширює можливості для вивчення існуючих не лише окремих закономірностей існування цих якостей, а і їх функціонування на класифікаційному та типологічному рівнях; забезпечує комплексність у висвітленні впливу специфічних факторів на територіальні (регіональні) особливості злочинності. Отже, дослідження "регіональних особливостей злочинності" передбачає: 1) вивчення її спільних і відмінних територіальних ознак за станом, регіональною структурою розподілу, динамікою, інтенсивністю, географією поширеності тощо; 2) класифікацію регіонів за рівнем кримінальної враженості територій; 3) виявлення закономірностей функціонування регіональної системи злочинності – ступінь нерівномірності територіального розподілу злочинності, її диференційованості, динамічності, збалансованості структурного територіального розподілу злочинності, стабільності груп регіонів за рівнем кримінальної враженості.

IV. Висновки

Підсумовуючи, пропонуємо в регіональних кримінологічних дослідженнях злочинності, з урахуванням їх специфічного об'єкта, предмета та завдань, терміни "регіон" і "регіональні особливості злочинності" розуміти таким чином:

1. **Регіон** – це таке законодавчо визначене більш-менш однорідне територіально-просторове утворення, що відрізняється від інших сукупністю природних, географічних та історично сформованих, відносно стійких економічних, екологічних, соціальних, демографічних і національно-культурних складових, що зумовлюють особливості злочинності в конкретному територіально-просторовому формуванні.

2. **"Регіональні особливості злочинності"** – 1) спільні та відмінні територіальні злочинності ознаки за станом, регіональною структурою розподілу, динамікою, інтенсивністю, географією поширеності тощо; 2) класифікація регіонів за рівнем кримінальної враженості територій; 3) закономірності функціонування регіональної системи злочинності – ступінь нерівномірності територіального розподілу злочинності, її диференційованості, динамічності, збалансованості структурного територіального розподілу злочинності, стабільності або мінливості груп регіонів за рівнем кримінальної враженості.

Список використаної літератури

1. Абызов К. Р. Криминологическое прогнозирование и предупреждение региональной преступности : монография / К. Р. Абызов. – 2-е изд. – Барнаул : Барнаульский юридический институт МВД России, 2010. – 152 с.
2. Ардженовський І. В. Регіональний рынок: воспроизводственный процесс / І. В. Ардженовський. – Нижний Новгород, 1997. – 321 с.
3. Беляев Н. А. Вопросы методологии регионального подхода к исследованию преступности / Н. А. Беляев, В. М. Цалиев // Вестник Ленинградского ун-та. – 1986. – Вып. 3. – С. 58–64.
4. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – № 2. – С. 3–27.
5. Габиани А. А. Преступность в городах и сельской местности (конкретно-криминологическое и социально-географическое исследование по материалам Грузинской ССР) : монография / А. А. Габиани, Р. Г. Гачечиладзе, М. И. Дидебулидзе. – Тбилиси : Сабчота Сакартвело, 1985. – 142 с.
6. Гладких В. И. Региональные особенности преступности в крупных и сверхкрупных городах и ее предупреждение органами внутренних дел : монография / В. И. Гладких. – Москва : ИЭП, 1999. – 157 с.
7. Голіков А. П. Регіональна економіка та природокористування : навч. посіб. / А. П. Голіков, О. Г. Дейнеко, Л. О. Позднякова, П. О. Черномаз ; [за ред. А. П. Голікова]. – Київ : Центр навчальної літератури, 2009. – 352 с.
8. Игнатов В. Г. Регионоведение (экономика и управление) : учеб. пособ. / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва ; Ростов-на-Дону : МарТ, 2004. – 528 с.
9. Конституція України [зі змінами, внесеними відповідно до Закону від 01.02.2011 р. № 2952-VI] [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – 2011. – № 10. – Ст. 68. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/uploads/documents/27396.pdf>.
10. Кременовська І. В. Геополітичні аспекти національної безпеки й оборони України : монографія / І. В. Кременовська, М. В. Коваль, М. І. Мичко. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2010. – 184 с.
11. Методика изучения территориальных различий преступности и их причин : метод. пособ. / А. И. Долгова, Н. В. Кривошекова, Ю. Г. Козлов, В. А. Серебрякова и др. ; отв. ред. А. И. Долгова. – Москва : Всесоюзный научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка, 1989. – 140 с.

12. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
13. Регионоведение : учеб. пособ. / Е. Ю. Баженова, В. И. Немчина, В. М. Белоусов и др.; отв. ред. проф. Ю. Г. Волков. – 2-е изд., испр. и доп. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 448 с.
14. Ростов К. Т. Методология регионального анализа преступности в России : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / Константин Тимофеевич Ростов. – Санкт-Петербург, 1998. – 422 с.
15. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. и доп. – Москва : Рус. яз., 1987. – 608 с.
16. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер; пер. с нем.; под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – Москва : Прогресс : Универс, 1994. – 504 с.
17. Юзиханова Э. Г. Тенденции и закономерности преступности в субъектах Российской Федерации : монография / Э. Г. Юзиханова. – Тюмень : Тюменский юридический институт МВД России, 2007. – 275 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2014.

Бабенко А. Н. Терминологическое упорядочивание понятий “регион” и “региональные особенности преступности” в криминологических исследованиях

В статье исследованы понятия “регион” и “региональные особенности преступности”. Проанализированы современные подходы разных научных отраслей в толковании термина “регион”. Проанализировано содержание термина “региональные особенности преступности” в современной криминологической литературе. Предложено авторское видение содержания понятий “регион” и “региональные особенности преступности”.

Ключевые слова: регион, территория, область, преступность, региональные особенности преступности.

Babenko A. Terminology Ordering Concept of “Region” and “Regional Crime Features” in Criminological Research

This article explores the concept of “region” and “regional characteristics of crime.” Analysis of current approaches different scientific fields to the interpretation of the term “region”. Analyzed the meaning of the term “regional peculiarities crime” in contemporary criminological literature. Done terminology ordering researched terms. The author vision criminological concepts content “region” and “regional characteristics of crime.”

The author concludes that in modern scientific literature no unambiguous definition of “region”. Similarly, there is no single approach to the use of such terms as “regional peculiarities crime.” In papers devoted to this topic are different in terms of definition and interpretation of the terms listed above. Meanwhile accurate understanding is of great scientific and methodological significance as causes object, subject, purpose, scope and volume of research.

It is alleged that in criminological sense the concept of “region” should be interdisciplinary interpretation. Given the task and the object of study of crime in the region, the specificity of criminological science, offered a criminological concept: region – it is legally defined more or less uniform spatial composition that is different from the other set of natural, geographical and historical, relatively strong economic ecological, social, demographic and ethno-cultural components that contribute to specific features of crime in spatial formation.

The author believes that the term crime covered by regional features: 1) territorial similarities and differences in crime in the state, regional distribution structure, dynamics, intensity, prevalence and geography etc.; 2) classification of regions in terms of affect by criminal areas; 3) patterns of functioning regional system of crime – the degree of non-uniformity of spatial distribution of crime, its differentiation, agility, balance structural spatial distribution of crime, stability or variability of groups of regions in terms of affect by the criminal.

Key words: region, territory, region, crime, regional differences in crime.

МІСЦЕ Й РОЛЬ ТРАДИЦІЙ ТА ЗВИЧАЇВ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

Стаття присвячена визначенню місця й ролі традицій та звичаїв у системі загальносоціальних заходів запобігання злочинам. Виокремлено види традицій та звичаїв, які є цінними для формування загальносоціальних заходів. Запропоновано визначення системи загальносоціальних заходів запобігання злочинам та показано місце традицій і звичаїв у цій системі.

Ключові слова: традиції, звичаї, запобігання злочинності, релігійні, духовно-сімейні, професійні, морально-етичні, народні, загальносоціальні заходи.

I. Вступ

Проблема запобігання злочинам у сучасному світі турбує не лише науковців, практичних працівників, а й громадськість. Злочинність є однією із центральних проблем сучасної України, на протидію якій витрачаються ресурси держави та в процесі боротьби з якою привертається увага суспільства. Серед традиційних каральних заходів запобігання злочинності виділяються й профілактичні, що відіграють не менш важливу роль у процесі запобігання злочинам.

Багато вітчизняних і російських науковців присвячували та присвячують свої праці проблемі запобігання злочинності. Серед них Г. А. Аванесов, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, Я. І. Гілінський, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Гришук, Н. О. Гуророва, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, С. Я. Лебедев, В. В. Лунев, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, В. І. Шакур та ін.

Вчені класифікують систему заходів запобігання злочинності за різними критеріями, серед яких за рівнем запобіжної діяльності виділяють запобігання злочинності на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

II. Постановка завдання

Аналіз наукових праць у сфері запобігання злочинності дає змогу зробити висновок, що науковці окремо не розглядали місце й роль традицій та звичаїв у системі загальносоціальних запобіжних заходів. З огляду на це, спираючись на фундаментальні здобутки вітчизняних та зарубіжних кримінологів, а також філософів і теоретиків права, у статті розглядається місце й роль традицій та звичаїв у системі загальносоціальних заходів запобігання злочинам в Україні.

III. Результати

Загальновизнано, що подальший прогресивний розвиток суспільства неможливий

без активної боротьби зі злочинністю. У підручнику з кримінології за редакцією професора І. М. Даньшина під загальносоціальною профілактикою злочинності розуміється комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію водночас причин та умов злочинності [6, с. 26]. В академічному курсі з кримінології за редакцією академіка А. П. Закалюка зазначено, що заходи загальносоціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричинювальний чи обумовлювальний, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів [4, с. 328].

Російський кримінолог В. М. Кудрявцев визначив соціальну профілактику як сукупність заходів, спрямованих на оздоровлення суспільних відносин, ліквідацію соціальних пороків, підвищення добробуту суспільства [7]. М. В. Щедрін зазначає, що до заходів, які базуються на принципі "дозволено все, що не заборонено", належать, насамперед, заходи соціальної профілактики, які не пов'язані з примусом. Сюди, як зазначає вчений, можна зарахувати заходи компенсації, покарання й безпеки, які не являють собою відчутних обмежень для особистості та регламентуються нормами гігієни, моралі, педагогіки, звичаями, традиціями, організаційними, технічними нормами [11, с. 17]. Інші вчені наголошують, що заходи кримінологічної профілактики на загальносоціальному рівні реалізують антикриміногенний потенціал суспільства в цілому та всіх його інститутів [1, с. 26].

Особливість загальносоціальної профілактики полягає в тому, що її заходи не спрямовані безпосередньо на протидію злочинності та її детермінант. Загальносоціальна профілактика включає систему заходів економічного, політичного, правового, культурно-виховного характеру, що спрямовані

на подолання кризових процесів у суспільстві, зокрема, таких як безробіття, соціальна нерівність, політичне напруження, правовий нігілізм, моральний занепад та духовна криза. У процесі впровадження таких заходів здійснюється вплив й на чинники, які породжують злочинність, що дає змогу зменшити рівень останньої. Варто зауважити, що загальносоціальна профілактика має важливий кримінологічний аспект, адже вона є фундаментом, основою спеціально-кримінологічної профілактики.

Аналізуючи систему загальносоціальних заходів, слід наголосити, що одне із центральних місць у ній посідають економічні заходи. Так, виконання Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 рр. в Україні передбачає вирішення таких завдань, як: забезпечення збалансованості державних фінансів з реальними можливостями національної економіки; забезпечення фінансової стабільності; детінізація економіки; зниження адміністративних бар'єрів для розвитку підприємництва; зменшення втручання контролюючих органів у господарську діяльність; створення умов для збільшення обсягу виробництва підприємств легкої промисловості; проведення приватизації державного майна з урахуванням принципів відкритості і прозорості, створення умов для ефективного розвитку підприємств після приватизації; будівництво, реконструкція та ремонт 7 584,5 км автомобільних доріг загального користування державного та місцевого значення, у тому числі з використанням механізму державно-приватного партнерства тощо [3].

У соціальній сфері реалізуються заходи, спрямовані на вирішення завдань державного регулювання у сфері соціального захисту та соціальної підтримки сімей, дітей, молоді, бездомних осіб; поліпшення якості освіти та вільного доступу до неї окремих категорій населення (діти, які проживають у сільській місцевості, діти з особливими освітніми потребами, обдарована учнівська молодь, діти мігрантів); удосконалення системи надання соціальних послуг; розроблення заходів, спрямованих на усунення значного соціального розшарування населення; зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод громадян; надання психологічної допомоги громадянам у разі потреби тощо.

Заходи, спрямовані на вдосконалення законодавства з метою усунення прогалин, що сприяють вчиненню протиправних дій, стосуються правової сфери.

У культурно-виховній сфері важливе значення мають заходи, спрямовані на підвищення правосвідомості, правової культури громадян, виховання дітей у дусі любові до Батьківщини та поваги до дорослих тощо.

Як зазначено в літературі, загальносоціальні заходи в політичній сфері спрямовані на становлення та розвиток нової української державності, зміцнення демократії; зміцнення всіх галузей влади, реалізацію політичної волі в протистоянні соціально негативним явищам і процесам в умовах багатопартійності [8, с. 89].

Зазначений перелік заходів не є вичерпним і являє собою цілісну систему.

Щоб з'ясувати місце та роль у цій системі традицій і звичаїв, необхідно визначитися з поняттям системи загальносоціальних заходів запобігання злочинам. У філософській енциклопедії вказано, що система – це сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність [10]. Погоджуючись з висловленою в наукових колах думкою, що система запобігання злочинності має бути побудована на власній ідеології, вважаємо, що ця ідеологія має базуватися на вихованні ціннісних орієнтацій молодого покоління. Оскільки система запобігання злочинності, а особливо загальносоціальні заходи, не обмежені лише правовими заходами, варто зазначити, що серед них використовуються й неправові норми, зокрема, норми моралі, традиції, звичаїв. Враховуючи вищесказане, пропонуємо під системою загальносоціальних заходів запобігання злочинам розуміти передбачену правовими та неправовими нормами цілісну сукупність видів діяльності суб'єктів запобігання злочинності, що перебувають у зв'язках один з одним, безпосередньо не спрямовані на запобігання злочинам, але відіграють провідну профілактичну роль на стадії предкримінальної поведінки.

Дійсно, традиції та звичаї здебільшого відіграють вирішальну роль саме на етапі профілактики злочинів. Моральні й духовні основи нашого суспільства, культурні традиції, релігійні устої тощо допомагають знайти відповідні запобіжні заходи та застерегти особу від вчинення злочину. Таким чином, серед традицій та звичаїв, що мають значення в системі заходів запобігання злочинам та є цінними для формування таких заходів, ми виділяємо релігійні, духовно-сімейні, професійні й морально-етичні, народні.

Досліджуючи роль релігійних традицій та звичаїв у системі загальносоціальних заходів запобігання злочинам, слід наголосити, що релігія завжди відігравала вагомий роль у житті українського народу. За даними релігійно-інформаційної служби України, станом на 01.01.2011 р. в Україні було зареєстровано 33 977 церков і релігійних організацій. На сьогодні більше ніж 97% зареєстрованих релігійних громад в Україні є християнськими [2].

Релігійні традиції та звичаї мають ґрунтовне значення не лише для системи заходів запобігання злочинам, а й для інших традицій і звичаїв. Усі вони взаємопов'язані між собою та ідентифікують ментальність та культуру нації, що виражається у прийнятті чи відторгненні спроб законодавця нав'язати ті чи інші цінності, оминаючи національну ідею. Цікавим є питання, що стосується акумулювання в поведінці українців традицій та звичаїв як дохристиянського, так і християнського періоду, але ця тема потребує подальшого дослідження, що нами буде проведено.

На сьогодні в Україні домінує християнська релігія, яка відтворює християнські традиції, що виступають основою формування духовних цінностей народу. Заходи запобігання злочинам мають, насамперед, відповідати духовним цінностям та інтересам народу. Так, на події, що сталися у 2013 р. на Миколаївщині, де правоохоронців звинувачено у зґвалтуванні та намаганні приховати свій злочин, Українська православна церква Київського Патріархату заявила, що це є виявом духовної кризи та застерегла, що в разі коли охоронець закону та порядку стає злочинцем, руйнується довіра до закону, до держави, руйнується суспільство в самих його основах [9].

У процесі впровадження релігійної політики в державі важливо дотримуватися інтересів конфесій національних меншин, підтвердженням цього є встановлення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Духовно-сімейні традиції й звичаї, спираючись на релігію, запроваджують любов до батьків, близьких та оточення. На їх основі приймають законодавчі акти та втілюють у життя заходи спрямовані в Україні на охорону дитинства й материнства, створення оптимальних умов життя, захист прав та інтересів дітей і молоді, запобігання бездоглядності тощо.

Професійні та морально-етичні традиції та звичаї знаходять прояв, зокрема, у політичній, соціальній, культурно-виховній сферах.

Враховуючи морально-етичні традиції народу, система запобіжних заходів має відповідати принципу справедливості. Наприклад, в Україні склалася морально-етична традиція засудження прагнення до надмірного багатства, при цьому засуджуються не ті особи, які чесно працюють, адже праця завжди була притаманна культурі українського народу, а незаконне збагачення. Підтвердження цієї традиції знаходимо у п'єсі І. Карпенка-Карого "Хазяїн". Заради вигоди головний герой іде на злочин, експлуатує наймитів, прагне видати заміж дочку за багатого поміщика-нелюба. Жадоба за християнською традицією є одним з семи гріхів.

У законодавчих нормах відтворюються й інші традиції та звичаї, зокрема, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України, законодавець серед обставин, що пом'якшують покарання, передбачає вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин. Припускаючи, що крадіжка могла бути вчинена для врятування життя іншої людини, вбачається уособлення в нормах права моральних традицій та звичаїв, а саме благородна мета, хоча якщо йтиметься про вбивство, то питання набуває іншого значення.

Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності за порушення моральних традицій, норм та звичаїв. Отже, загальносоціальні заходи, що приймаються в різних сферах життєдіяльності суспільства, мають базуватися на врахуванні принципу справедливості, щоб особа мала змогу чесно вести бізнес чи задовольняти свої життєві потреби, не зазіхаючи на відносини, за посягання на які законодавець передбачив кримінальну відповідальність.

Аналізуючи місце й роль традицій та звичаїв у системі загальносоціальних заходів запобігання злочинам, наголосимо, що вони мають як формальну, так і змістовну складову. Наприклад, формально морально-етична традиція може бути виражена через такий соціальний захід, як відвідування дитячих будинків волонтерами, громадськими та благодійними організаціями. Змістовно така традиція уособлює в собі ідеї гуманності, добра й милосердя. Часто вибір поведінки особистості зумовлений попереднім досвідом, ціннісними орієнтаціями та переконаннями.

Отже, традиції й звичаї є здебільшого фундаментом для впровадження культурно-виховних заходів, адже саме вони спрямовані на виховання цілісної законослухняної особистості.

Не оминають увагою й заходи, спрямовані на патріотичне виховання дітей та молоді, одне зі центральних місць серед яких посідають народні традиції та звичаї, оскільки допомагають відродити національну спадщину, духовні якості й патріотичні почуття народу.

IV. Висновки

Враховуючи зазначене, слід наголосити, що більшість заходів, які держава застосовує для запобігання злочинності, будуються на основі певних правил, принципів, стереотипів, традицій та звичаїв, серед таких заходів виділяються й загальносоціальні заходи запобігання злочинам. Хоча вони безпосередньо не спрямовані на протидію злочинам, все ж мають не менш важливе значення в запобіжній діяльності, адже сприяють вихованню молодого, здорового, мора-

льного покоління, а також допомагають мінімізувати вплив чинників, що детермінують злочинність. Загальносоціальні заходи стосуються різних сфер життя суспільства, зокрема, економічної, політичної, правової, культурно-виховної. Традиції та звичаї посідають базове, фундаментальне місце в системі загальносоціальних запобіжних заходів, адже на їх основі формуються ціннісні орієнтації громадян, ставлення до норм моралі та права. Вони виступають змістом передання міжпоколінного досвіду й міжособистісних відносин, на основі яких відбувається виховання громадян, становлення культури, національного характеру народу та втілюються в життя профілактичні заходи.

Список використаної літератури

1. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – Москва : НОРМА, 2001. – 496 с.
2. Довідник релігій [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/reference>.
3. Додаток до Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 рр. : Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.02.2013 р. № 187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF>.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 424 с.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Криминологія: Загальна та Особлива частини : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. К. Кальман, О. В. Лисоєд ; за ред. проф. І. М. Даньшина. – Харків : Право, 2003. – 352 с.
7. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Наука, 2005. – 366 с.
8. Профилактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужи. – Київ : Атіка, 2011. – 720 с.
9. Резонансний злочин у Врадіївці в УПЦ КП назвали викликом цілому суспільству [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/scandals/52866/.
10. Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – Москва : Советская энциклопедия, 1983. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3310/%D0%A1%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%90
11. Щедрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности : учеб. пособ. / Н. В. Щедрин. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. – 58 с.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2014.

Босак Е. С. Место и роль традиций и обычаев в системе общесоциальных мер предупреждения преступлений

Статья посвящена определению места и роли традиций и обычаев в системе общесоциальных мер предупреждения преступлений. Выделяются виды традиций и обычаев, которые являются ценными для формирования общесоциальных мер. Предлагается определение системы общесоциальных мер предупреждения преступлений и выделяется место традиций и обычаев в этой системе.

Ключевые слова: традиции, обычаи, предупреждение преступности, религиозные, духовно-семейные, профессиональные, морально-этические, народные, общесоциальные меры.

Bosak K. Place and Role of Traditions and Customs in a System of National Measures in the Prevention of Crime

The problem of crime prevention in the world today is concerned not only by researchers, practitioners and but also by the general public. Crime is one of the central problems of modern Ukraine, where the opposition and government resources are spent in the fight which draws public attention. Among the traditional punitive measures to prevent crime are highlighted the prevention measures that play an important role in the prevention of crime.

Scientists classify a system of crime prevention measures by various criteria, including the level of preventive activity which is based on social crime prevention, criminology and individual levels.

Analysis of scientific works in the field of crime prevention allows to conclude that scientists did not specifically consider the role and place of traditions and customs in the system of general precautions. In view of this, based on the fundamental achievements of domestic and foreign criminologists and

philosophers and theorists of law the place and role of customs and traditions in the system of general measures preventing crime in Ukraine is examined in the article.

Most of the activities that the state uses to prevent crime are based on certain rules, principles, attitudes, traditions and customs, among such measures stand out societal measures to prevent crime. Although they are not directly aimed at combating crime, yet are equally important in the safety activities as contributing to the education of the young, healthy, moral generation and help minimize the impact of the factors that determine the crime. Societal measures concern different spheres of society, including economic, political, legal, cultural and educational. Traditions and customs occupy the basic, fundamental role in the system of general preventive measures, as their basis, the value orientation of public attitude to morality and law. They transfer the experience between the generations and interpersonal relationships due to which is done education of citizens, formation of culture, national character of people and are put into practice the preventive measures.

Key words: *traditions, customs, crime prevention, religious, spiritual, family, professional, ethical, national, social measures.*

ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНИХ ОРГАНІВ І ГРОМАДСЬКОСТІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СІМЕЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАПОБІГАННІ МОЛОДІЖНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглянуто питання щодо ролі соціальних органів та громадськості в забезпеченні належного сімейного розвитку та виховання, а також функцій, форми взаємодії й принципи діяльності зазначених суб'єктів у системі запобігання молодіжній злочинності.

Ключові слова: неповнолітні, молодь, злочинність, запобігання, громадськість, кримінальна міліція у справах неповнолітніх, соціальні органи.

I. Вступ

Складна криміногенна ситуація постійно стимулює дослідників різних галузей науки вивчати причини злочинної поведінки молоді та шукати ефективні заходи щодо запобігання правопорушенням і злочинам серед неповнолітніх.

І хоча методологічні, загальнотеоретичні та прикладні аспекти зазначеної проблеми вже досліджені, в існуючих працях проаналізовано переважно систему соціальної профілактики правопорушень, у тому числі злочинів, яка склалася в минулому, а в наш час практично припинила своє існування. Тому сьогодні в Україні відчувається нагальна потреба відтворення такої запобіжної системи на нових засадах, створення із цією метою відповідної законодавчої бази та якнайширшого залучення громадськості до цієї діяльності. За таких умов запобіжна діяльність спеціальних органів та установ має набути нового змісту, потрібні нові форми й методи запобігання злочинам неповнолітніх та молоді, які потребують нового наукового осмислення. Адже стан і тенденції молодіжної злочинності дають достатні підстави для висновку про те, що одним з найважливіших завдань боротьби зі злочинністю є запобігання їй органами внутрішніх справ у тісній взаємодії з громадськістю.

Питання щодо ролі соціальних органів та громадськості в запобіганні молодіжної злочинності досліджено в працях О. М. Бандурки, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, А. П. Зелінського, Т. Л. Кальченко, О. Г. Кальмана, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, П. П. Михайленко, В. М. Оржеховської, Т. А. Третьякової, Н. В. Яницької та ін.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз заходів та діяльності соціальних органів і громадськості в забезпеченні сімейного розвитку та запобіганні молодіжній злочинності.

III. Результати

Отже, серед суб'єктів запобігання молодіжній злочинності особливе місце належить органам внутрішніх справ, які не тільки самі здійснюють спеціальні запобіжні заходи, а й забезпечують проведення таких заходів іншими спеціальними органами та установами, створюють для цієї діяльності сприятливі умови та використовують їх можливості. Водночас для того, щоб запобіжна діяльність спеціальних органів та установ була максимально ефективною, її здійснення має бути чітко врегульоване нормативними актами, насамперед законодавчими. На сьогоднішнє правове регулювання повноважень спеціальних органів та установ щодо запобігання злочинності неповнолітніх та молоді, форм і методів їх діяльності в цій сфері багато в чому не відповідає вимогам часу й потребує певного вдосконалення.

Загальновідомо, що подолання молодіжної злочинності – це комплексна проблема. В її вирішенні повинні брати участь не тільки державні органи, спеціальні органи та установи. Практика незмінно доводить, що важливою запорукою ефективної боротьби зі злочинністю неповнолітніх є участь у цій справі широких верств громадськості. Практичне значення комплексного використання сил, засобів, форм і методів державних органів, громадських організацій, органів внутрішніх справ та спеціальних органів і установ для неповнолітніх, служб у справах неповнолітніх у вирішенні завдань запобігання злочинності впродовж тривалого часу викликає заслужений інтерес з боку вчених, практичних працівників, усієї громадськості до питань взаємодії цих суб'єктів. Від її стану здебільшого залежить активізація й удосконалення діяльності з протидії правопорушенням, їх профілактики, розкриття злочинів, запобігання їм, забезпечення відшкодування збитків, заподіяних злочинами та іншими неправомірними діями.

Зазначене дає змогу зробити висновок про те, що під взаємодією органів внутрі-

шніх справ, спеціальних органів та установ для неповнолітніх, служб у справах неповнолітніх з державними органами, громадськими формуваннями, організаціями, товариствами треба розуміти наявність між ними стійких контактів (зв'язків), що виникають і розвиваються на підставі спільних інтересів з метою протидії злочинності, зміцнення громадського порядку, а також громадської безпеки.

Отже, відповідальність за стан запобіжної роботи з молоддю не повинна лежати тільки на правоохоронних органах. Громадськість у жодному разі не мусить залишатися осторонь від цієї важливої справи. У багатьох зарубіжних країнах важливі функції запобігання правопорушенням неповнолітніх, захисту їх прав бере на себе громадськість. Про необхідність залучення добровольців, громадських об'єднань до виховання дітей та молоді йдеться в Мінімальних стандартних правилах ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).

Світовий досвід у сфері боротьби зі злочинністю доводить, що без участі громадськості не може йтися про успішне запобігання злочинності. Україна в цьому питанні не є винятком, тому на законодавчому рівні закріпила можливість залучення громадськості до запобігання окремим злочинним проявам. Серед таких законодавчих актів слід назвати Закон України "Про засади запобігання протидії корупції" від 04.04.2011 р. № 3206-VI, Закон України "Про протидію торгівлі людьми" від 20.09.2011 р. № 3739-VI, Закон України "Про боротьбу з тероризмом" від 20.03.2003 р. № 638-IV, Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" від 15.11.2001 р. № 2789-III тощо. Центральне місце в системі законодавства, яке визначає правові засади діяльності громадських формувань правоохоронної спрямованості, посідає Закон України "Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону" від 22.06.2000 р. № 1835-III. Відповідно до цього Закону, громадські формування з охорони громадського порядку створюються на добровільних засадах з метою сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам та органам виконавчої влади у запобіганні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, профілактиці негативних явищ серед неповнолітніх тощо.

Вимога комплексного підходу, єдності дій усіх учасників боротьби з правопорушеннями та злочинами є вихідною для ефективного вирішення завдань запобігання злочинності. Щоб цього досягти, необхідна взаємодія суб'єктів запобіжної діяльності. Безумовно, взаємодія всіх суб'єктів запобігання

правопорушенням та злочинам серед неповнолітніх та молоді здійснюється в межах установленної компетенції й має на меті найбільш повне використання можливостей кожного суб'єкта профілактичного впливу. Вся запобіжна робота вищезгаданих суб'єктів спрямована, зрештою, на досягнення головної мети – боротьби з правопорушеннями та злочинами – протидії їм. Їй підпорядкована мета усунення причин злочинів, умов та обставин, що сприяють їх вчиненню. Також цілями й завданнями взаємодії є сприяння громадським формуванням, організаціям, адміністраціям підприємств у вихованні у громадян почуття поваги й неухильного дотримання законів, дбайливого ставлення до державної та суспільної власності. Основними принципами взаємодії між органами внутрішніх справ, спеціальними органами й установами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами протидії злочинності є законність, науковість, плановість, гласність.

Принцип законності полягає в безумовному виконанні суб'єктами, які взаємодіють у процесі реалізації своїх повноважень, законів і підзаконних нормативних актів. Він виявляється, по-перше, в тому, що всі взаємозв'язки суб'єктів, які взаємодіють, наприклад, спільна розробка планів, здійснення запобіжних заходів, повинні відповідати правовим розпорядженням; по-друге, у єдності нормативних установлень як для спеціальних органів та установ, так і для державних органів, громадських організацій і всіх інших суб'єктів протидії злочинності неповнолітніх. Принцип науковості відображається в прагненні сторін, що взаємодіють, виробляти найбільш правильні рішення на підставі осмислення набутого досвіду взаємодії у справі боротьби зі злочинністю з позицій сучасних наукових поглядів. Робота з боротьби з правопорушеннями та злочинами серед неповнолітніх не може проводитися абияк, у відриві від розуміння природи, причин і умов виникнення та існування негативних вчинків, а також взаємозв'язків, що існують між ними та іншими характерними для нашого суспільства явищами. Науковий підхід – нагальна необхідність, що впливає з об'єктивних передумов розвитку суспільства, закріплена у відповідних нормативних документах, принципова настанова, спрямована на забезпечення прогресу в усіх сферах життя. Отже, використання суб'єктами запобіжної діяльності у своїй роботі, у тому числі в спільній з державними органами, з громадськістю, досягнень сучасної науки – важлива запорука правильної організації боротьби зі злочинністю. Обов'язком кожного працівника спеціальних органів та установ для неповнолітніх, служб у справах неповнолітніх є застосування наукових методів і технічних засобів за профілем своєї роботи; вибір на цій підставі найбільш ефе-

ктивних шляхів досягнення поставленої мети, впровадження передового досвіду, концентрації сил та засобів на ключових напрямках професійної діяльності [2, с. 40–54]. Реалізація цього принципу багато в чому залежить від правильної постановки роботи з вивчення та впровадження в практику позитивного досвіду взаємодії між суб'єктами запобігання злочинності. Його втілення надасть взаємодії активного, наступального характеру. Саме тому, на нашу думку, особливо в сучасних умовах, необхідно всіма організаційними й виховними заходами створювати в кожному колективі, на всіх напрямках і ділянках діяльності обстановку творчої зацікавленості, пошуку та впровадження нових форм і методів роботи, постійно розвивати творчу ініціативу, збирати різнопланові приклади позитивного досвіду, ставитися до нього як до найціннішого надбання, розкривати сутність цього досвіду, використовувати й приумножувати його, зацікавлювати ним кожного співробітника, щоб усі корисні починання знаходили своєчасну активну підтримку та поширення.

Таким чином, у поєднанні чіткості й організованості з умілим застосуванням накопиченого досвіду, активним пошуком нового та прогресивного вбачаються підстави якісного покращення роботи спеціальних органів та установ для неповнолітніх у напрямі запобігання злочинності неповнолітніх, у тому числі у сфері їх взаємодії з іншими суб'єктами запобіжної діяльності.

Не менш важливим принципом, на якому будується взаємодія з громадськістю, є принцип плановості. Він дає змогу суб'єктам, які взаємодіють, враховувати у своїй роботі різні обставини, ефективно використовувати функціональні можливості. Планування запобіжних заходів – одна з найбільш характерних ознак цілеспрямованості зусиль усіх суб'єктів, що взаємодіють, запобігання злочинності, управління ними. Без науково обґрунтованого планування, орієнтованого на досягнення позитивних результатів, неможливе створення й функціонування у сфері боротьби з правопорушеннями та злочинами гнучкої системи управління, яка забезпечить ефективне використання всіх запобіжних заходів, адже саме в планах спільних дій, як зауважують у своїх працях В. Ф. Годовакець [6, с. 39] та В. К. Колпаков [4, с. 67], визначаються шляхи й засоби вирішення конкретних питань протидії злочинності, охорони прав і законних інтересів, а також здійснення соціально-го захисту громадян.

Плани, за якими здійснюється взаємодія, за своєю суттю є програмою їх спільної роботи із запобігання правопорушенням та злочинам серед неповнолітніх і молоді на сучасному етапі. Тому вони повинні базуватись на об'єктивній оцінці результатів такої діяльності в попередні періоди, якісному

аналізі криміногенної обстановки, прогнозі її змін, законах та інших нормативних документах, планах і програмах вищих інстанцій, завданнях, які стоять перед усіма суб'єктами запобігання злочинності серед осіб молодіжного віку.

Треба також сказати, що в сучасних умовах діяльності спеціальних органів та установ, а також служб у справах неповнолітніх, важливим напрямом роботи яких є встановлення тісних зв'язків з державними організаціями, колективами громадськості та населенням, як підстава для запобігання правопорушенням та злочинам принципового значення набуває гласність.

Гласність як принцип взаємодії передбачає, по-перше, відкритий характер відносин між суб'єктами запобіжної діяльності; по-друге, створення й функціонування надійної системи інформаційного забезпечення суб'єктів, які взаємодіють; по-третє, наявність умов для розповсюдження інформації про результати взаємодії, про цілі їх спільної роботи, про проблеми, що виникають перед ними. Гласність дає можливість не тільки бути обізнаними про події, що відбуваються в напрямі протидії злочинності, а й відчувати свою причетність до них, думати про вирішення тих чи інших питань, вносити пропозиції до державних органів та інших суб'єктів запобігання злочинності серед молоді.

Багато інших принципів взаємодії також реалізуються в самому процесі діяльності спеціальних органів та установ для неповнолітніх, служб у справах неповнолітніх та інших суб'єктів, які працюють з неповнолітніми. Напрями взаємодії суб'єктів запобігання злочинності дуже різноманітні. Серед них слід виділити такі: а) взаємне інформування про стан запобігання злочинам, що вчинюються неповнолітніми; б) узгоджене або спільне планування окремих найбільш важливих напрямів запобіжної діяльності з іншими державними органами і громадськими організаціями; в) здійснення запобіжних заходів спільними зусиллями; г) спільне внесення пропозицій щодо поліпшення діяльності у цьому напрямі; д) надання допомоги одне одному відповідними силами і засобами тощо [5, с. 195–203].

Перелічені напрями за своєю суттю є варіантами численних зв'язків спеціальних органів та установ для неповнолітніх з громадськістю, перелік яких можна значно розширити. Існуюча різноманітність контактів, з одного боку, забезпечує можливість використати практично всі верстви населення в діяльності щодо запобігання молодіжної злочинності, а з іншого – оптимально визначити методи, заходи та шляхи підвищення ефективності зусиль суб'єктів, що взаємодіють.

Отже, ефективність взаємодії може бути досягнута лише при обов'язковому дотриманні певних умов. Перш за все, необхідно

визначити ланки, що взаємодіють, окреслити їх завдання й обсяг взаємодії, чітко розподілити функціональні обов'язки, обрати форми взаємодії та призначити конкретних виконавців, яким мають бути роз'яснені поставлені перед ними спільні завдання. Потім належить забезпечити обмін взаємною інформацією, визначити способи та засоби зв'язку між ланками, що взаємодіють. Зв'язок з громадськістю – це додаткове джерело інформації про неблагополучних підлітків та про їх родини, а також про причини їх неблагополуччя. Але більш важливим є те, що контакти з громадськістю створюють можливість для організації та проведення різноманітних заходів профілактичного характеру.

Аналіз практики запобігання злочинності серед молоді показує, що ця робота має свою специфіку і в залученні до участі в ній громадськості. Основні параметри цієї участі пов'язані з: а) широкою обізнаністю близького оточення неповнолітніх щодо їх вчинків; б) значними можливостями впливу на підлітків з боку товаришів по навчанню та роботі, вчителів і наставників; в) наявністю спеціалізованих форм участі громадськості в запобіганні правопорушенням неповнолітніх; г) близькістю розташування місця навчання від місця проживання неповнолітніх, що забезпечує єдність профілактично-виховних заходів.

Форми участі громадськості в заходах протидії злочинності дуже різноманітні й дають можливість охопити майже всі ланки запобіжної роботи, починаючи від виявлення та усунення причин і обставин, що сприяють вчиненню злочинів, та закінчуючи виправленням і вихованням неповнолітніх злочинців. Тому з метою залучення громадськості до роботи з молоддю керівники всіх спеціальних органів та установ повинні вживати різноманітних заходів: виступати перед населенням, у школах, ліцеях, професійно-технічних училищах та інших навчальних закладах, по радіо, телебаченню, в пресі тощо; проводити спеціальні наради на підприємствах, в організаціях, у навчальних закладах про стан безпритульності та злочинності серед осіб молодіжного віку; вести приватні бесіди з громадянами, керівниками та співробітниками фірм, фондів, об'єднань тощо. Адже тільки за умови активної участі громадськості робота всіх суб'єктів запобіжної діяльності, спеціальних органів та установ для неповнолітніх, а також служб у справах неповнолітніх буде ефективною й дієвою.

На нашу думку, представники різних товариств та об'єднань можуть з успіхом працювати в підліткових клубах, на майданчиках, у різних дитячих установах. Необхідно, щоб ці представники брали участь і в роботі кримінальної міліції у справах неповнолітніх, притулків для неповнолітніх та інших спеціальних навчально-виховних закладів і установ.

Треба встановити тісну взаємодію з громадськістю, викликати в різних суспільних, громадських, професійних організаціях бажання працювати разом у напрямі протидії злочинності неповнолітніх. У великих містах, наприклад, представники громадськості могли б суттєво допомогти у влаштуванні підлітків до спортивних клубів, гуртків за інтересами, а також у працевлаштуванні на період шкільних канікул тощо.

За останніми підрахунками, 12 тис. українських підлітків нині не відвідують школу. Тому якнайшвидше необхідно поновити зв'язки органів міліції зі школами, навчальними закладами, для чого Міністерству внутрішніх справ та Міністерству освіти і науки доцільно було б підготувати службові інструкції, які б регламентували форми та методи співпраці з питань профілактики, нагляду, корекції поведінки неповнолітніх правопорушників. Варто було б розробити та видати серію методичних матеріалів для педагогів, батьків, шкільних психологів з питань профілактики, реабілітації, психокорекції, а також літературу віктимологічного характеру, щоб поліпшити ситуацію в нашій державі щодо протидії злочинності серед неповнолітніх. Запропоновано, зокрема, вжити таких заходів:

- розробити методичні матеріали (посібники) для співробітників спеціальних органів та установ для неповнолітніх, а також служб у справах неповнолітніх з профілактики злочинності в підлітковому оточенні, видати збірник законодавчих і нормативних актів, що регламентують роботу з неповнолітніми правопорушниками;
- для організації змістовного дозвілля, запобігання негативним проявам серед неповнолітніх службам у справах неповнолітніх та кримінальній міліції у справах неповнолітніх необхідно здійснити перевірки позашкільних навчальних закладів і підліткових клубів за місцем проживання незалежно від форм власності, проаналізувати стан та ефективність їх роботи і в разі потреби внести пропозиції органам місцевої виконавчої влади щодо відновлення роботи тих із них, які були закриті або використовуються не за призначенням;
- для запобігання злочинності серед неповнолітніх кримінальній міліції у справах неповнолітніх та службам у справах неповнолітніх залучити громадські об'єднання та організації, добровільні народні дружини, населення до розробки заходів щодо форм взаємодії та їх участі в охороні громадського порядку. Запровадити систему їх матеріального й морального заохочення.

Крім того, виходячи з необхідності підвищення ефективності протидії правопорушенням та злочинам неповнолітніх, стає очевидним, що органи внутрішніх справ, які функціонально спеціалізуються на запобіжній роботі серед неповнолітніх, ще не віді-

грають провідної ролі в залученні освітніх закладів, громадських формувань та населення до роботи із запобігання злочинності неповнолітніх. Як уже зазначалось, такий стан зумовлений не тільки неналежною взаємодією зі школами, підприємствами, громадськістю за місцем проживання, від яких можна було б отримувати інформацію про вчинення неповнолітніми правопорушень та інших протиправних вчинків, а й браком приміщень, спеціально пристосованих для роботи з неповнолітніми, неналежним матеріально-технічним забезпеченням, а також з недостатністю підготовлених педагогічних кадрів. Тому не дивно, що останнім часом спостерігається значне поширення антигромадських вчинків з боку неповнолітніх [3, с. 471–474].

Враховуючи те, що певною мірою зруйнована та система запобігання злочинності за участю громадськості, яка існувала за часів радянської влади, необхідно відновити діяльність тих об'єднань, товариств, організацій, що позитивно зарекомендували себе в діяльності з протидії злочинності серед неповнолітніх. Варто також розгорнути роботу зі створення мережі громадських формувань у вигляді центрів для організації дозвілля неповнолітніх, підліткових клубів, фізкультурно-оздоровчих комплексів, культурно-виховних закладів.

Цілком очевидно, що першочергового значення набуває питання про виховання в сім'ї, адже детермінанти злочинної поведінки здебільшого формуються саме у сфері сімейних відносин. Тому треба активізувати роботу з неблагополучними сім'ями, зокрема, необхідно посилити відповідальність батьків за соціальний захист дітей. Батьки, які належно не дбають про дітей, змушують їх жебракувати, жити на вулиці, повинні примусово платити дітям аліменти на лікування, навчання, перебування у спеціальній установі, притулку, інтернаті, приймальнику-розподільнику; відшкодовувати частину житла чи майна. З метою посилення соціально-правового захисту неповнолітніх необхідним є приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними нормами права. Зазначена діяльність держави повинна забезпечити достатній соціальний захист неповнолітніх та їх інтересів.

IV. Висновки

Таким чином, у сучасних умовах розвитку суспільства потрібно суттєво змінити підхід до організації запобіжної роботи серед неповнолітніх, від заходів адміністративно-правового впливу необхідно перейти до комплексної соціально-педагогічної допомоги, яка буде здійснюватись як державою на загальносоціальному рівні, так і всіма спеціальними органами та установами, а також громадськістю на спеціально-кримінологіч-

ному рівні. Основним змістом цієї діяльності має стати розумне залучення неповнолітніх до участі в житті суспільства, щоб вони набували досвіду, засвоювали моральні та правові норми, загальнолюдські й суспільно корисні цінності. Отже, від правильності запобіжного впливу на неповнолітніх та молодь з боку органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх спільно з громадськістю значною мірою залежить перспектива скорочення злочинності в країні в цілому [3, с. 471–474]. А підвищення виховної ролі громадськості зовсім не означає послаблення ролі державних органів, які використовують примусові заходи для виховання окремих нестійких членів суспільства, що вчинили правопорушення, у тому числі й злочини, та становлять суспільну небезпеку. Тому держава може виконати своє призначення, лише спираючись на широкі верстви населення, підтримуючи найрізноманітніші форми участі громадськості в запобіганні злочинам осіб молодіжного віку.

Список використаної літератури

1. Голосніченко І. П. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ: підручник. Загальна частина / І. П. Голосніченко Я. Ю. Кондратьєва. — Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. — 179 с.
2. Забрянский Г. И. Предупреждение преступности несовершеннолетних: основы концепции государственной политики / Г. И. Забрянский // Журнал российского права. — 1997. — № 8. — С. 40–54.
3. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами / Т. Л. Кальченко // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — Вип. 13. — С. 471–474.
4. Колпаков В. К. Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка: учеб. пособ. / В. К. Колпаков. — Киев: УАВД, 1993. — 80 с.
5. Лихолоб В. Г. Комплексний підхід до попередження злочинності — важливий чинник формування сучасного соціально-правового кримінологічного мислення / В. Г. Лихолоб, О. М. Тарасенко // Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення. — Київ, 1996. — С. 195–203.
6. Методичні рекомендації щодо планування роботи міськрайлінвідділів внутрішніх справ України з особовим складом / В. Ф. Годованець; МВС України, УАВС. — Київ, 1996. — 206 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014.

Градецкая Н. Н. Взаимодействие социальных органов и общественности в обеспечении семейного развития и предупреждении молодежной преступности

В статье рассмотрены вопросы о роли социальных органов и общественности в обеспечении надлежащего семейного развития и воспитания несовершеннолетних, а также функции, формы взаимодействия и принципы деятельности указанных субъектов в системе предупреждения преступности молодежи.

Ключевые слова: несовершеннолетние, молодежь, преступность, предупреждение, криминальная милиция по делам несовершеннолетних, общественность, социальные органы.

Hradecka N. Cooperation of Social Institutions and Public in Defending Family Development and Youth Delinquency Prevention

Focus on youth crime prevention is a broad category, encompassing almost all activity undertaken in criminology and criminal justice. Efforts to prevent crime can diverge greatly on the causes of crime and the actions necessary to deter it.

Whether preventing a first crime by increasing a youngster's cognitive skills so he can better negotiate conflict, or stemming a criminal career through incarceration, the action is valuable because it prevents crime.

There are several extended reviews of crime prevention efforts for youth have been undertaken in trying to determine which developmental prevention approach works.

The prevention efforts targeted at limiting youth involvement in gangs is integral to promoting optimal individual and community well-being, specifically in those areas that are susceptible to gang activity. In recent years there has been an emphasis placed on evaluating gang prevention programs to discern effective approaches and providing a more comprehensive approach.

The article is devoted to the role of the social institutions and public in youth criminality prevention. Considered the modern practice of attraction of public associations in preventive activity.

The principles of coordination of public formations with bodies of internal affairs, specific services of bodies of internal affairs, bodies of local self-government, and local state administrations in the prevention of offences are analyzed.

It determines the role of these institutions in the system of the state power organs, their legal status and functions.

The system of legal standards which was analyzed defines responsibilities of the staff of special departments and services in the field of juvenile delinquency and special institutions oriented to the preventive activities.

Proposed system of social and special criminological prevention of juvenile delinquency is defined as the most human, perspective and effective.

The article investigates the ways of improvement of special organs' and establishments' activities dealing with juvenile delinquency.

Some suggestions to better the work of these establishments are raised and some principles, forms and ways of cooperation with community are being discussed.

Key words: juvenile, youth, criminality, prevention, social institutions, public.

**ЛАТЕНТНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПЕРСОНАЛОМ
УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ**

У статті висвітлено проблеми латентності злочинів, вчинених персоналом кримінально-виконавчих установ кримінально-виконавчої системи. Проаналізовано порушення, які найчастіше зустрічаються. Розкрито причини латентності злочинів у зазначених установах. Зазначено особливості несення служби та виконання службових обов'язків персоналом установ виконання покарань. Надано пропозиції щодо зменшення рівня латентної злочинності.

Ключові слова: засуджений, персонал, кримінально-виконавча система, позбавлення волі.

I. Вступ

Проблеми зміцнення правопорядку в суспільстві, протидії злочинності були й залишаються одними з найважливіших, а тому не випадково, що за всю історію розвитку людство намагалось у будь-який спосіб боротися проти проявів, які суперечили загальноприйнятим поняттям моралі, громадської безпеки та порядку. Забезпечувати дотримання вимог Конституції України, інших законів – це обов'язок усіх органів держави й посадових осіб, громадських організацій і громадян [1].

Професійна діяльність усієї системи правоохоронних органів базується на реалізації правових і моральних вимог, а дотримання законності та недопущення ними правопорушень – головний показник зрілості й надійності правоохоронців, до яких відноситься і персонал кримінально-виконавчої системи (далі – КВС). У зв'язку з цим суттєвого значення набувають ці питання на сучасному етапі розвитку суспільства, де реформування КВС має свідчити про безсумнівний пріоритет людського фактора й показувати, що поряд з удосконаленням структури, технічної модернізації кримінально-виконавчих установ, необхідно концентрувати увагу на підвищенні якісного рівня кадрів, розвитку нових форм застосування карально-виховних заходів до засуджених, які відбувають покарання і управління цим процесом, вдосконалення системи стимулювання і оцінювання діяльності персоналу як одного з вирішальних факторів спонукання співробітника до ініціативи, самовдосконалення, професійного зростання. Проте наявні прогалини при вирішенні таких проблем в органах та установах системи виконання покарань призводять до вчинення персоналом неправих дій – від правопорушень до злочинів. Враховуючи специфіку роботи установ та їх закритість, частина злочинів залишається прихованою.

Згідно зі світовою статистикою, в кінці ХХ ст. кількість злочинів, навіть за далеко не повними офіційними статистичними даними (без врахування латентних і прихованих від обліку), має колосальний приріст: за 15 років – 150 млн; або з врахуванням латентних та прихованих – 1,5 млрд. У 1975 р. у світі зареєстровано близько 350 млн злочинів, а у 1990 р. – 500 млн. З урахуванням латентних та прихованих ця цифра перевищує 5 млрд, так, за припущенням, на кожного представника людського роду, у тому числі немічних старих і новонароджених, припадає щонайменше один злочин у рік [2, с. 8]. За даними різних дослідників, в Україні співвідношення зареєстрованих та латентних злочинів становить 1:3, 1:5, а то й 1:10 [3, с. 52]. За таких умов дослідження питання латентності злочинів, вчинених персоналом кримінально-виконавчих установ кримінально-виконавчої системи, є вельми актуальним.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити причини існування латентної злочинності в кримінально-виконавчих установах кримінально-виконавчої системи, її рівень та надати пропозиції щодо зменшення рівня латентних злочинів.

III. Результати

Важливим етапом для поглиблення процесів розбудови правової держави, її подальшого цивілізованого розвитку є закріплення в Конституції України пріоритету прав і свобод людини, гарантії їх реалізації, охорони та захисту. Визначивши їх як найвищу соціальну цінність [1], наша держава приєдналася до європейського та світового бачення цієї проблеми, створила відповідні передумови для її вирішення у всіх сферах відносин особи й суспільства, громадянина й держави.

Зазначені завдання вимагають від персоналу КВС, як і від усіх правоохоронців, спеціальних знань та вмінь, оскільки саме вони повинні забезпечувати "правопорядок в установах виконання покарань, проводити

цілеспрямовану виховну роботу серед засуджених, виявляти та попереджувати вчинення правопорушень з їхнього боку, уміло поєднувати високу вимогливість з уважним ставленням до кожного засудженого” [4]. Однак, незважаючи на низку профілактичних заходів, частина персоналу КВС не тільки неналежно виконує свої службові обов'язки, а й допускає вчинення правопорушень та злочинів.

На існування прихованої злочинності вказували ще засновники кримінології. Наприклад, А. Кетле говорив, що відома лише частина всіх злочинів, які вчинюються. Російський криміналіст Ф. Захаревич писав: “...число арештантів, переданих до рук правосуддя, не є ще засіб, цілком достатній для числа злочинів, істинно скоюваних. Статистичні цифри, узяті в масі, скоріше повинні вважатися мірилами поліцейської діяльності, ніж станів злочинності в губернії або області” [5, с. 6]. На теоретичному рівні ця проблема вивчалася такими провідними науковцями, як О. М. Бандурка, В. О. Глушков, В. В. Голіна, А. В. Градецький, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Литвак, О. А. Мартиненко, М. І. Мельник, В. О. Меркулова, В. М. Трубніков, В. І. Шахун та ін. Але з огляду на сучасний стан розбудови Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтСУ) латентна злочинність правоохоронців набуває нових якостей. Крім того, через закритість системи виконання покарань, злочини у цій службовій сфері, а особливо рівень їх латентності, практично залишаються поза увагою науковців.

Згідно з п. 1 ст. 4 Закону України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України” від 23.06.2005 р. № 2713–IV до персоналу КВС належать три категорії співробітників: 1) особи рядового і начальницького складу; 2) спеціалісти, які не мають спеціальних звань (прирівняні до державних службовців); 3) інші працівники, які працюють в установах за трудовими угодами.

Основними завданнями персоналу колонії є:

- реалізація єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;
- забезпечення виконання вироків суду і застосування передбачених законом засобів виправлення і перевиховання засуджених, забезпечення, примусового лікування засуджених хворих на алкоголізм та наркоманію;
- забезпечення охорони та нагляду засуджених, безпеки їх утримання, що вимагає від персоналу установи та засуджених одночасного бездоганного виконання режиму відбування покарання;
- забезпечення додержання вимог законодавства, запобігання злочинам, дисциплінарним проступкам з боку засуджених

до позбавлення волі та щодо них, їх припинення та виявлення і розкриття злочинів, проведення дізнання у справах про ці злочини, здійснення оперативно-розшукової діяльності;

- організація виробничо-господарської діяльності з наданням засудженим роботи, забезпечення їх професійної підготовки та загальноосвітнього навчання.

Відповідно до покладених завдань персонал КВС зобов'язаний:

- брати участь у формуванні єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, реалізувати цільові програми розвитку кримінально-виконавчої системи;
- реалізувати основні напрями діяльності УВП щодо захисту прав і свобод людини в умовах відбування кримінального покарання, забезпечувати охорону установи, правопорядок та безпеку, брати участь у реалізації державних комплексних програм боротьби зі злочинністю;
- виконувати акти законодавства з питань, що належать до компетенції КВУ, вироків, постанов і ухвал судів, забезпечувати тримання засуджених до позбавлення волі;
- аналізувати результати діяльності, складати довгострокові та оперативні прогнози криміногенної обстановки, вносити в установленому порядку пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування, забезпечення правопорядку та безпеки, посилення боротьби із злочинністю, при необхідності інформувати населення з цих питань через засоби масової інформації;
- проводити оперативно-розшукову діяльність, налагоджувати взаємодію з відповідними підрозділами державних органів, які проводять таку діяльність, використовувати банки даних оперативно-довідкової, розшукової, статистичної та іншої інформації;
- організовувати виконання актів амністії та помилування;
- забезпечувати організацію і проведення передбачених законом засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, які утримуються в установі;
- вирішувати за участю міських і районних органів внутрішніх справ і центрів зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України питання щодо надання допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі в їх трудовому й побутовому влаштуванні.

Аналіз правопорушень, які вчинили співробітники, свідчить про те, що у своїй більшості це посадові злочини, злочини корисливого та насильницького характеру. Для

них характерна корислива спрямованість, використання наданих повноважень для власного збагачення. Поряд з такими факторами, як недоліки й упущення в роботі з відбором, розстановкою та вихованням кадрів, зниження до них вимогливості керівників, нездорова атмосфера в колективі, корисливо-кар'єристській деформації особистості таких співробітників суттєво сприяли негативні процеси криміналізації суспільства, економіки та владних структур.

Непоодинокі випадки жорстокого поводження із засудженими, а також створення адміністрацією установ кримінально-виконавчої служби умов утримання, що сприяють виникненню соціальної несправедливості щодо засуджених, порушують їх права та свободи.

Серед загальної кількості осіб, колишніх співробітників правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, співробітники Державного департаменту України з питань виконання покарань становлять 13%. На перший погляд, такий відсоток не є загрозливим до загальної характеристики діяльності персоналу. Однак подальший аналіз дисциплінарної практики, міжнародного моніторингу дотримання прав і свобод засуджених, звітів незалежних громадських організацій тощо вказує на високий рівень латентності злочинів серед працівників системи виконання покарань. Це означає збільшення випадків знущань над засудженими, жорстокого поводження з ними, яке виражається у ненаданні своєчасного лікування, що потягло тяжку хворобу чи смерть, побутовому обмеженні (забезпеченні достатнім освітленням; відсутності рушників і простирадл; ненадання засобів гігієни тощо). Як правило, такі випадки караються лише в дисциплінарному порядку. Досить часто залишаються поза увагою випадки змови працівника й засудженого та передача заборонених предметів (наркотиків, алкоголю тощо).

У результаті описаних і аналогічних "статистичних" комбінацій відбувається приховування злочинів. Крім того, у результаті закритості пенітенціарної системи, а саме реєстрації, обліку й розкриття злочинів, де є конкретні жертви (потерпілі та обвинувачувані), негатив полягає і в тому, що суспільство не знає, скільки насправді вчинено злочинів у місцях позбавлення волі, яких саме і скільки їх розкрито. Це, у свою чергу, перешкоджає відпрацюванню конкретних механізмів запобігання різним видам злочинів і їх припинення. Ошукано конкретних потерпілих, ошукано суспільство, ошукано державу.

Система економічних негараздів, їхні масштаби й наслідки вимагають цілої низки заходів. Передусім це заходи економічного характеру. Економічна криза в країні, протистояння різних політичних сил і пов'язані з

ними негативні явища, зубожіння широких верств населення створюють соціальну і кримінальну напругу, сприяють зростанню злочинності [6]. На цьому фоні спостерігається недостатність фінансового та матеріально-технічного забезпечення правоохоронної системи загалом і ДПтСУ, зокрема. Так, ДПтСУ на 2013 р. була забезпечена фінансово лише на 35%, а на 2014 р. – заплановано лише 28%. Це суттєво відбивається й на заробітній платні персоналу. Наприклад, посадові оклади начальницького складу установ виконання покарань і підприємств цих установ коливаються від 1200 до 600 грн, а осіб рядового й молодшого складу – не перевищують 800 грн [7]. Отже, саме це є однією з вагомих причин суттєвих недоліків у роботі, а також вчинення злочинів корисливого спрямування.

Головною причиною цих негативних явищ, поруч із вочевидь недостатнім фінансовим, матеріально-технічним, методичним тощо забезпеченням правоохоронних органів, непрофесіоналізмом окремих їх співробітників та їхнім небажанням сумлінно виконувати свої обов'язки, є проблеми статистики. Треба акцентувати увагу на несумлінній реєстрації злочинів та практиці вибіркового обліку, що продиктовано прагненням штучно знизити показники злочинності.

Досліджуючи, латентність злочинів, вчинених персоналом кримінально-виконавчих установ КВС, зауважимо, що для зменшення її рівня необхідно вживати таких заходів:

- якомога ширше використання загальних і спеціальних методів виявлення латентної злочинності. До загальних методів належать: вивчення громадської думки про стан злочинності, віктимологічні опитування, експертна оцінка при опитуванні фахівців, вивчення документів КВС, контрольно-ревізійних органів, медичних установ тощо. Спеціальні методи вивчення латентної злочинності передбачають аналіз динамічних рядів злочинів; дослідження періоду від їх вчинення до розкриття та застосування санкції, екстраполяцію тощо;
- зміцнення дисципліни й законності в діяльності персоналу УВП та запобігання злочинним проявам з боку окремих співробітників, підвищенню авторитету співробітника КВС. Необхідно забезпечити високу відповідальність кожного співробітника системи за результати своєї праці, його достатню фахову підготовку, уміння діяти ефективно й по-державному;
- підвищення матеріального й побутового рівня персоналу КВС, запровадження пільг різного рівня у зв'язку із великою соціальною значущістю виконуваних обов'язків. Загалом для скорочення штучної латентності необхідно значно підвищити

рівень професіоналізму співробітників, вимоги до їх морально-ділових якостей з метою зміни порочної психології, що наявна в органах виконання покарань, яка спричиняє формальне ставлення до звітності про результати боротьби із злочинністю. Вирішення таких завдань пов'язане зі скороченням робочого навантаження співробітників, із заходами їх матеріально-ресурсного й соціального забезпечення, тобто з чималими державними витратами;

- чималу роль у скороченні рівня природної латентної злочинності відведено ЗМІ. Це, по-перше, підвищення авторитету органів виконання покарань; по-друге, забезпечення їх контакту з населенням; по-третє, інформування населення про заходи протидії конкретним злочинним діям. Необхідним кроком скорочення природної латентності є безсумнівно підвищення довіри населення до ДПтСУ, що, в свою чергу, тісно пов'язано з проблемою підвищення професійних і морально-ділових якостей їх співробітників;
- боротьба з негативною практикою застосування штучних прийомів зниження показників злочинності співробітниками, а також забезпечення своєчасності реагування та швидкості розкриття злочинів. У справі запобігання штучної латентності злочинів важлива роль належить кримінологічній профілактиці, здійснюваній органами прокуратури як наглядового органу за місцями позбавлення волі. Кримінологічна профілактика латентності здійснюється переважно в ході прокурорського нагляду за повнотою первинної реєстрації і статистичного обліку злочинів, законністю і обґрунтованістю відмови в порушенні кримінальної справи, призупинення та припинення провадження по справі, законністю звільнення особи від кримінальної відповідальності в ході провадження дізнання та досудового слідства, законністю здійснення окремих процесуальних і слідчих дій тощо;
- на сам кінець треба зауважити, що необхідним є включення в державні й регіональні програми (зокрема комплексні), що мають кримінологічне значення, розділи про заходи, направлені на виявлення злочинів, вдосконалення кримінально-статистичного обліку та скорочення рівня латентної злочинності.

IV. Висновки

Отже, нами встановлено, що існують суттєві проблеми латентності злочинів, вчинених персоналом кримінально-виконавчих установ кримінально-виконавчої системи. Аналіз порушень, які найбільш часто зустрічаються дає змогу вказати, що найчастіше вчинюються злочини корисливого та наси-

льного спрямування. Практика дисциплінарної практики вказує на порушення, які можна вважати посадовими злочинами, а частину – корупційними діями.

Розкрито причини латентності злочинів у зазначених установах. Головними з них є: порушення у кримінально-статистичному обліку; несумлінна реєстрація злочинів, що продиктовано прагненням штучно знизити показники злочинності. Також суттєвими причинами є неналежний рівень дисципліни, економічні та соціально-побутові проблеми персоналу.

Система заходів запобігання, що повинна здійснюватись у цьому напрямі ДПтСУ та її територіальними підрозділами, покликана забезпечити високу відповідальність кожного співробітника системи за результати своєї праці, його достатню фахову підготовку, уміння діяти ефективно й по-державному. Особливу увагу необхідно приділяти зміцненню дисципліни й законності в їх діяльності та запобігання злочинним проявам з боку окремих співробітників, підвищенню авторитету співробітника КВС як складової всієї системи правоохоронних органів, адже порушення дисципліни та законності, недотримання окремими співробітниками своїх службових обов'язків, злочинні змови із засудженими, які відбувають покарання, спричиняють внутрішню деформацію усієї системи й заважають ефективно протидіяти злочинності.

Крім того, необхідно налагодити систему реєстрації злочинів і правопорушень та здійснення відомчого контролю за системою.

Список використаної літератури

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. – Київ : Просвіта, 1996.
2. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Ф. Оболенцев ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 19 с.
3. Ігнатов О. Деякі фактори латентної злочинності працівників міліції: шляхи їх усунення / О. Ігнатов // Право України. – 2005. – № 11. – С. 52–55.
4. Про затвердження інструкцій внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25.12.2003 р. № 275 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1277-03>.
5. Поклад В. І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності : навч. посіб. / В. І. Поклад ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. – 48 с.
6. Мартиненко О. А. Кримінологічний аналіз правопорушень серед особового складу

ОВС України / О. А. Мартиненко // Вісн. Запорізького держ. ун-ту (юридичні науки). – 2001. – № 1. – С. 151–153.

7. Про затвердження схем посадових окладів осіб рядового і начальницького складу

Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції від 28.09.2012 р. № 1438/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1663-12>.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2014.

Доробалюк А. П. Латентность преступлений, совершаемых персоналом учреждений исполнения наказаний в Украине

В статье исследованы проблемы латентности преступлений, совершаемых персоналом уголовно-исполнительных учреждений Государственной уголовно-исполнительной системы. Проанализированы наиболее часто встречающиеся правонарушения. Раскрыты причины латентности преступлений в исследуемых учреждениях. Указаны особенности несения службы и выполнения служебных обязанностей персоналом учреждения исполнения наказаний. Внесены предложения по уменьшению уровня латентности.

Ключевые слова: осужденный, персонал, уголовно-исполнительная система, лишение свободы.

Dorobalyuk A. Latency Crimes Committed Staff of Penal Institutions in Ukraine

The article is devoted to the problems of latency crimes committed staff penal penal system. Found that there are significant problems of latency crimes committed staff penal penal system. Analysis disorders that are most frequently encountered allows you to specify that most crimes are committed selfish and violent direction. Practice disciplinary practice indicates abnormalities that may be considered malfeasance as part corrupt actions.

The causes of latency crimes in these institutions. The main ones are: violation of criminal and statistical accounting; unfair registration of crimes motivated by the desire to artificially lower crime rates. There is a significant cause of improper discipline, economic, social and domestic problems of personnel.

The features of execution of service and discharging of duties by the institutional staff are indicated.

It is noted that the system of crime prevention measures designed to ensure the high responsibility of every employee of the results of their work, it is sufficient professional training, ability to operate efficiently and in the public. Particular attention should be paid to strengthening discipline and legality of their activities and crime prevention displays by individual employees, improve employee CES authority as part of the whole system of law enforcement. For breach of discipline and law, failure of individual employees of their employment, criminal conspiracy with convicts serving sentences, causing internal deformation of the entire system effectively counteract and prevent crime.

You must use the general and specific methods for detection of latent crime. It is also necessary to establish a system of registration of crimes and offenses and the implementation of internal control in the system.

Key words: convicted person, institutional stuff, penal system, imprisonment.

ПОНЯТТЯ СУБКУЛЬТУРИ ТА ЇЇ СУЧАСНИЙ ЗМІСТ

Проаналізовано групи дефініцій поняття культури з урахуванням сучасного стану міждисциплінарних досліджень, на основі яких простежується логіка розвитку загальної культури та її різновидів. З'ясовано наукові й побутові підходи до визначення поняття субкультури, встановлено рівень поширеності її окремих видів. Визначено феномен довготривалого існування криміногенних субкультур, їх сучасний зміст та вплив на суспільство.

Ключові слова: культура, субкультура, злочинець, засуджений, позбавлення волі.

I. Вступ

Україна періоду незалежності постійно переживає стан кризи через загострення політичних, соціально-економічних проблем, а їх складність позначається на всіх прошарках населення: нестача коштів, відсутність кваліфікованих робочих місць, загальне зuboжіння суспільства, занепад моральних цінностей, зниження рівня правосвідомості й культури тощо. Сьогодні проблеми загострилися настільки, що більшість громадян не в змозі адекватно й соціалізовано вийти із такого стану.

Як відомо, людина формується та соціалізується під впливом певних моральних, культурних, правових цінностей, традицій, норм і звичаїв, що виступають набором життєвих сенсів суб'єкта, які визначають цілі й засоби його життєдіяльності. Таким чином, утворюються відповідні ніші, пов'язані з різними суб'єктами, які задають спектри моральних, правових, культурних значень, бажаних з погляду здійснення певної активності.

Коли знищуються позитивні орієнтири, а рівень моральних, культурних, правових цінностей стає мізерним, "на допомогу" приходять антисоціальні цінності, які пропонують власну ціннісну альтернативу соціальному лицемірству й фіктивним цілям, що часто впроваджуються ідеологічною пропагандою та масовою культурою.

Оскільки злочинна діяльність виступає одним із різновидів протиправної та асоціальної активності, вона має, відповідно, свій ціннісний "супровід", що забезпечує й гарантує суб'єктам осмислене життя. Засвоєння цих цінностей створює для людини, з одного боку, проблеми та труднощі з кримінальним законом, з іншого – гарантує нормальну адаптацію серед кримінального світу, а особливо засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Розв'язання наукової проблеми було здійснено в статтях, окремих монографіях та навчальних посібниках радянських часів.

Значний внесок у дослідження проблеми було зроблено Ю. Александровим, В. Анісімовим, Ю. Антоняном, М. Бабаєвим, В. Батигарєєвою, О. Гуровим, І. Даньшиным, А. Закалюком, В. Пирожковим, А. Тузовим, І. Туркевич, С. Сибиряковим, І. Шакуном та іншими авторами-фахівцями в галузі кримінології, які присвятили свої статті й монографії вивченню феноменів юридичної девіації на тлі проявів різних форм асоціальності в злочинних субкультурах. Незважаючи на те, що в місцях позбавлення волі серед засуджених найбільш концентровано й культивовано тюремні та кримінальні правила поведінки, традиції, ритуали, жести й порядок їх дотримання, фахівці з кримінально-виконавчого права уваги цьому питанню практично не приділяли, за винятком Т. Денисової, В. Дрьоміна, О. Колба, І. Обушевського, В. Трубникова.

II. Постановка завдання

Метою статті є встановлення поняття субкультури злочинного світу та з'ясування ціннісних і поведінкових складників кримінальної та тюремної субкультури.

Виходячи із мети, поставлено такі завдання: з'ясування наукових та побутових підходів до визначення поняття злочинної субкультури; встановлення рівня поширеності таких різновидів субкультур, як кримінальна та тюремна; визначення феномена довготривалого існування вказаних субкультур, їх сучасного змісту й впливу на суспільство.

III. Результати

Людина, суспільство й культурна система суспільства перебувають у нерозривному зв'язку, дослідження якого дає змогу виявити основні тенденції та шляхи розвитку суспільства у сфері нормативно-правової регуляції загалом і кримінально-правової регуляції поведінки населення зокрема.

Сьогодні зростання злочинності, криміналізація суспільства й посилення позицій кримінальної субкультури для значної кількості населення, сприйняття її як необхідного побутового атрибуту зумовили необхідність розробки науково обґрунтованих програм протидії цим явищам. Тому існує нага-

льна потреба більш глибокого вивчення цих процесів, у тому числі питань, пов'язаних з кримінальною та тюремною субкультурою, що слугує духовним підживленням для злочинного світу й певним чином впливає на формування поведінки особи.

З метою уточнення поняття “кримінальна субкультура” необхідно з'ясувати його співвідношення з іншими, подібними за змістом поняттями та категоріями. Початкового визначення в цій групі потребує категорія культури як категорія найвищого рівня загальності. Аналіз певної групи дефініцій культури, з урахуванням сучасного стану міждисциплінарних досліджень показує, що культура як система складається із цінностей і норм, продуктів матеріального та духовного виробництва й способів життєдіяльності людей з їх створення, поширення та споживання. Це багатопланове поняття, яке містить у собі цінності й норми, продукти матеріального та духовного виробництва, спосіб створення, поширення й споживання людьми цих компонентів культури та дотримання її норм тощо. При розгляді закономірностей і механізму впливу на злочинність життя суспільства неминуче постає питання про культуру як про один з найважливіших феноменів, з яким безпосередньо пов'язані всі форми людської діяльності, у тому числі протиправна поведінка [1, с. 59]. Культура будь-якого суспільства складається з легітимних та іллегітимних цінностей. До структури ціннісної системи різних культур входять погляди, спосіб життя, властиві кримінальним співтовариствам. Культура і її різновиди, а також її система були найчастіше предметом вивчення таких наук, як філософія, соціологія, культурологія, історичні науки тощо.

Субкультура являє собою значною мірою контркультуру, яка протистоїть офіційній ідеологічній культурі й часто спрямовує особистість у бік правових девіацій, у тому числі злочинних. Як слушно зазначав С. Денисов, субкультурні елементи та їх сприйняття найбільш часто й активно сприймаються молоддю. Зокрема, він вказував, що молодіжні субкультури мають ряд спільних ознак, зокрема, антиавторитарність, підкреслену емансипованість, етичний максималізм, потяг до соціальної екстраординарності та змінених станів свідомості. Зазначені ознаки зумовлюють прояви етико-правового скептицизму й нігілізму серед носіїв цих субкультур [2, с. 15].

Сьогодні стан культури в українській дійсності заслуговує на особливу увагу. Насамперед, це пов'язано з виникненням загрози розпаду й руйнування її національної основи, моральності. Злочинна субкультура приваблює все більш верстви населення саме тому, що злочинець на рівні масової свідомості часто є тим, кому в цьому соціумі вдається бути самим собою, а не грати чужі, штучно

нав'язані ролі. Легітимація злочинності в масовій свідомості є одночасно й проявом протесту решти суспільства проти експлуатативної стратегії політично правлячого класу, і одночасно виразом захоплення цим “героем”. Злочинець – це людина, яка живе в “точках екстремуму”, у постійних “граничних ситуаціях”. Напроти, незлочинна поведінка часто розцінюється як різновид лицемірства.

Злочинні співтовариства, починаючи від стихійно організованих злочинних груп і закінчуючи такою централізованою корпорацією, як мафія, за всіх часів впливали на рівень моральності суспільства. Це означає, що субкультуру злочинного світу необхідно розглядати як частину культурної системи, тобто субкультурний сегмент, в якому формуються цінності контркультури. Якщо злочинність є індикатором стану моральності суспільства, то, як слушно зазначає В. Пирожков, поширеність злочинної субкультури виступає тим самим індикатором [3].

Злочинна субкультура є більш широким явищем, що не обмежується контингентом осіб, які відбували кримінальне покарання. Сьогодні до орбіти її впливу залучаються різні верстви населення, середовище перебування яких несе в собі субкультурні цінності злочинного світу. До цього кола входять, наприклад, субкультури наркоманів, панків, хіпі, тюремна тощо.

Таким чином, культура – це формоутворення, що має множинну підсистему. Вони відрізняються залежно від того, що лежить в основі їхньої типологізації. Одним з таких критеріїв є суб'єкт – носій культури, тобто індивід чи соціальна група, яка є носієм цієї підсистеми культури, її суб'єктом. Специфічні особливості культури різних несистемоутворювальних соціальних груп дістали узагальнену назву в терміні “субкультура”.

У більшості визначень розуміння субкультури базується на її відмінностях від домінантної ідеологічної культури, які найчастіше пов'язують з альтернативними версіями утворення цінностей і визначення ціннісного горизонту особи та соціальної групи.

У перекладі з латинської мови субкультура (sub – під чимось; culture – виховання, розвиток, освіта) означає частину, різновид загальної культури. Тобто злочинна субкультура (кримінальна, тюремна) – це духовне життя відносно малої частини суспільства, а саме громадян з кримінальною спрямованістю.

У сучасній науковій літературі існує безліч дефініцій субкультури, але субкультура визначається в них як елемент духовної сфери, ідеологічні погляди, спосіб життя і поведінки, що склалися в певному соціальному середовищі, колі, мікрогрупі й відокремлені від ідеологічної та масової культури. Аналіз визначень дає нам змогу зробити висновки про те, що субкультура являє собою

сукупність норм і правил поведінки, традицій, звичаїв та зовнішньої атрибутики, що існують усередині визначеної соціальної мікрогрупи осіб, об'єднаних якимось загальним інтересом, підтримуються всіма членами цієї групи й відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві. Звичайно, вона визначається як система спільних вірувань, відносин і символів, що диференціюють певну мікрогрупу в межах більшого культурного співтовариства. Таким чином, при визначенні поняття “кримінальна субкультура” можна вказати, що це спосіб життя, система політичних, ідеологічних, моральних, правових, філософських, релігійних, естетичних “норм”, манера поведінки, мислення та традицій осіб, які вчинили злочин. Кримінальна субкультура має відмінності залежно від віку, статі, тяжкості вчиненого злочину тощо. У дослідженні поняття кримінальної субкультури і її елементів розглядають в основному з позиції кримінології. У цьому ж аспекті розкривається й механізм впливу на мотивування до злочинної поведінки осіб молодіжного віку. У науковій літературі часто зустрічаються суміжні та синонімічні поняття: “асоціальна субкультура”, “контркультура” й “кримінальна субкультура”, значення яких має потребу в розмежуванні. Асоціальна субкультура містить у собі будь-які прояви способу життя, пов'язані з порушенням норм моралі, етики, права тощо, що є домінантними в тій чи іншій спільноті.

Під терміном “асоціальна субкультура” варто розуміти всі характеристики середовища антигромадської поведінки особи й груп, норми, цінності, традиції, звичаї, звички, спосіб життя асоціальних угруповань, що регулюють їхню поведінку і ставлення до інших людей. Інакше кажучи, асоціальна субкультура являє собою субкультуру, норми якої відрізняються від норм, що схвалюються суспільством.

Особливим різновидом злочинної субкультури є тюремна субкультура, якій притаманні всі ознаки кримінальної субкультури. Але якщо кримінальну субкультуру зазвичай пов'язують із вчиненням злочином (незалежно від судимості), то тюремна субкультура починає складатися завдяки особам, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі (або відбували в минулому таке покарання). У зв'язку з цим ми вважаємо тюремну субкультуру крайньою формою девіантної поведінки людини в суспільстві.

Цілком слушно постає питання: якщо в Україні відсутні тюрми, чому усталеною залишається назва “тюремна субкультура”? Як відомо, вказаний різновид субкультури існує за неписаними правилами, а тому в злочинному світі до цього часу збереглося визначення правил поведінки, традицій, ритуалів, жестів та знакової символіки засу-

джених як ознаки тюремної субкультури. Задля зрозумілості змісту, таке поняття існує й серед науковців, кримінологів, пенітенціаристів, психологів тощо.

Особливостями тюремної субкультури є ціннісні орієнтації, що характеризуються груповою солідарністю, круговою порукою, бравдою злочинною поведінкою, підтримкою тюремних та злочинних традицій, ритуалів тощо. Представники цієї субкультури починають усвідомлювати себе як особливу категорію людей, відмінних від усіх інших. Таке уявлення про себе знаходить підкріплення й у зовнішніх формах поведінки, і в особливостях свідомості та самосвідомості, загалом – у їхньому світогляді [4, с. 146]. Найбільш яскраво це виявляється в період відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Дорослі засуджені, так звані “старожили-сидільці”, починаючи зі слідчих ізоляторів, проводять роз'яснення та навчають молодь обов'язковому дотриманню тюремних традицій та законів. Консолідація засуджених на базі цієї специфічної субкультури особливо негативно впливає на їх поведінку. Ця субкультура стає для них основним фактором, що компенсує тією чи іншою мірою важкість обтяжень, пов'язаних з відбуванням покарання. У засуджених формується переконання в тому, що тільки у внутрішньому середовищі, а не з боку адміністрації УВП вони можуть знайти розуміння та підтримку. У результаті загострюється їх протистояння персоналу установ з виконання покарань і, зрештою, із суспільством загалом. Через це знижується також ефективність заходів режимного та виховного характеру, послаблюється запобіжний вплив, що провокує вчинення повторних злочинів.

Набутий спосіб життя, поведінки переносяться згодом на спосіб життя на волі. Водночас субкультура засуджених є не тільки органічною основою їх життєдіяльності, а й засобом їх захисту від зовнішнього вторгнення. Така субкультура, звичайно, маргінальна (а це не виключає того, що багато в чому вона є субкультура маргіналів), оскільки окремі її елементи неминуче перехреснюються із сучасною цивілізацією і її нормами, але це проникнення є одночасно полем боротьби із цивілізацією [5].

IV. Висновки

Кримінальна субкультура багато в чому відтворює ознаки так званої досоціальної культури, оскільки передбачає відверте ігнорування всіх соціальних норм, за винятком тих, що є нормами “корпоративного” вжитку. Кримінальна субкультура може бути умовно поділена на субкультуру злочинного світу, що є прихованою щодо суспільства, і субкультуру закладів виконання покарань, особливо місць позбавлення волі, де люди

використовують цю субкультуру як засіб інтеграції та подолання тягарів, пов'язаних із відбуканням покарання.

До цієї сукупності центральних субкультур прилягають безліч периферійних, які належать до девіантофільних протиправних середовищ (наркоманів, повій, панків тощо). Субкультура створює феномен аутсайдингу, який дає змогу будь-якій людині відчутися незалежною й відокремленою від суспільства. Саме тому цінності ідеологічної культури та масової культури піддаються послідовному знеціненню, водночас цінності злочинної культури героїзуються й романтизуються.

Список використаної літератури

1. Бабаев М. М. Духовная культура и преступность / М. М. Бабаев // Влияние социальных условий на преступность : сб. науч. трудов. – Москва : Юрид. лит., 1982. – 344 с.
2. Денисов С. Ф. Вплив кримінальної субкультури організованих груп на молодіжну злочинність / С. Ф. Денисов // Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., 8–9 квітня 2005 р. м. Львів : у 2 ч. – Львів : ЛЮІ МВС України, 2005. – Ч. 2. – С. 14–20.
3. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура) / В. Ф. Пирожков. – Тверь : КОНТО, 1994. – 218 с.
4. Пугач В. О. Кримінальна субкультура та поширення її в Україні / В. О. Пугач, О. В. Непочатова // Вісті Кримінологічної асоціації України : альманах. – Харків : НУВС, 2004. – Вип. 1. – С. 144–148.
5. Стрелковська Ю. О. Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. О. Стрелковська. – Одеса : ОНЮА, 2008. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2014.

Крикушенко А. Г. Понятие субкультуры и ее современное содержание

Анализируются группы дефиниций понятия культуры с учетом современного состояния междисциплинарных исследований, на основе которых прослеживается логика развития общей культуры и ее разновидностей. Раскрываются научные и бытовые подходы к определению понятия субкультуры, устанавливается уровень распространенности ее отдельных видов. Определяются феномен длительного существования криминальных субкультур, их современное содержание и влияние на общество.

Ключевые слова: культура, субкультура, преступник, осужденный, лишение свободы.

Krykushenko O. Concept of Subculture and its Modern Meaning

The analysis of the group definitions of the concept of culture with the current state of interdisciplinary research, in particular, the philosophy of law, psychology, pedagogy, sociology is given in this article. The logic of the general culture, its species and subspecies is tracked.

The scientific and household components that contribute to explain and formulate the definition of culture are established. It is stated that culture is characterized by diversity of subsystems, which vary depending on what is the basis of their typology. One of these criteria is the subject, namely, the support of culture – individual or social group.

Based on the analyzed material is stated the concept of modern subculture. Subculture represents a counterculture, which opposes the official ideological culture and often directs toward legal personality deviance, including crime. Specific features of the culture of different social groups received generic name – the term “subculture”. Thus, understanding of the subculture is based on its difference from the dominant ideological culture, which is most often associated with alternative carriers and versions of value creation, as well as determining the value-horizon individual or social group.

The concept of “criminal subculture” and “prison subculture” are analyzed. It is also indicated that relatively massive criminal subculture phenomenon is associated with persons having unlawful behavior. Criminal subculture is usually associated with the commission of a crime. Specific kind of criminal subculture is a subculture of the prison. It is formed of people serving sentences in prison and it is saved after their release. It is determined that the prison subculture is an extreme form of deviant behavior of man in society.

Key words: culture, subculture, criminal, convict, imprisonment.

ВПЛИВ ХРИСТІЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розкрито актуальні питання впливу християнської віри на формування правосвідомості громадян. Подано характеристики основ православного та католицького віровчення, де визначається поняття добра і зла, суспільно небезпечної поведінки та співвідношення норм Святого Писання з нормами кримінального права та кримінології.

Ключові слова: релігія, християнство, православ'я, католицизм, норма, правосвідомість, суспільна безпека.

І. Вступ

Християнами в сучасному світі прийнято вважати послідовників вчення І. Христа, тобто заповідей, сказаних ним притч і вчинків, описаних у чотирьох Євангеліях (Матвія, Марка, Луки, Іоанна) Нового Завіту. Насправді І. Христос є одним з виконавців волі Бога (Яхве, Саваота), його сином. Христос означає месія, тобто рятівник.

Явившись людям, Ісус навчав як можно-владний (Матвія 7:29). У його вченні очевидна спадкоємність зі Старим Завітом, інакше воно не називалося б Новим Завітом. І. Христос приніс у Старий Закон зміни й доповнення, що вносяться Новим Законом: "Не думайте, що Я прийшов порушити закон чи пророків; не порушити прийшов Я, але виконати" (Матвія 5:17). При цьому І. Христос не цурається значущості положень Старого Завіту, вважаючи їх корисними: "Та скоріше небо і земля проминеться, аніж одна риса із Закону загине" (Луки 16:17). Після цих слів Ісус нагадує про старозавітних пророків Авраама й Мойсея (Луки 16:31).

Новий Закон вносить зміни до заповідей Старого Завіту, з'являється Нагірна проповідь. Заборони щодо вчинення суспільно небезпечних діянь стали набагато суворішими:

- 1) "Ви чули, що сказано: "Не вбивай, а хто вб'є, підлягає суду". А Я кажу вам, що всякий, хто гнівається на брата свого, підлягає суду; ...а хто скаже: "божевільний", підлягає гесні вогненної" (Матвія 5:21–22);
- 2) "Мирися з твоїм противником хутко, доки ти ще в дорозі з ним, щоб суперник не віддав тебе судді, а суддя не віддав би тебе слугі, і не вкинули б тебе до в'язниці, істинно кажу тобі: Не вийдеш звідти, поки не віддаси й останнього шеляга" (Матвія 5:25–26);
- 3) "Ви чули, що сказано: "Не чини перелюбу". А Я кажу вам, що всякий, хто дивиться на жінку з пожадливістю, той уже перелюб з нею в своїм серці. Якщо ж правда око спокушає тебе, вирви його і кинь від себе: бо краще тобі, щоб загинув один

із твоїх членів, а не все тіло твоє вкинуто в пекло" (Матвія 5:27–29);

- 4) "І як правиця твоя спокушає тебе, відітни її і кинь від себе, бо краще для тебе, щоб загинув один із твоїх членів, а не все тіло твоє вкинуто в пекло" (Матвія 5:30);
- 5) "Ще ви чули, що було стародавнім, "Не клянись неправдиво, але виконуй клятви свої перед Господом". А Я вам кажу не клястися зовсім: ані небом, бо воно Престол Божий; ні землею, бо підніжок ніг Його; ні Єрусалимом, бо він місто Царя Великого; ні головою твоєю не клястися, бо не можеш жодної волосини зробити білим або чорним. Але нехай буде слово ваше: "так, так", "ні, ні"; а що понад цього, то від лукавого" (Матвія 5:33–37);
- 6) "Ви чули, що сказано: "око за око, і зуб за зуб". А Я вам кажу не противитись злому. Але хто вдарить у праву щоку твою, підстав йому й другу" (Матвія 5:38–39);
- 7) "І хто захоче судитися з тобою і взяти в тебе сорочку, віддай йому і верхній одяг" (Матвія 5:40);
- 8) "Ви чули, що сказано: "Люби свого ближнього, і ненавидь ворога твого". А Я кажу вам: любіть ворогів ваших... Бо якщо ви будете любити люблячих вас, яка вам нагорода?" (Матвія 5:43–46);
- 9) "А якщо не будете прощати людям гріхи їхні, то й Отець ваш не простить вам провин ваших" (Матвія 6:15). "Тож усе, як хочете, щоб з вами чинили люди, так чиніть і ви з ними, бо в цьому Закон і Пророки. Заходьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погибелі, і багато хто йде ними; Бо тісні ворота й вузька дорога, що веде до життя, і мало хто знаходить їх" (Матвія 7:12–14);
- 10) "Віддавайте кесарево кесарю, а Боже Богові" (Марка 12:1).

Зазначені нововведення, крім підтвердження старозавітних заповідей, забороняють навіть наближатися до гріхів вбивства, ворожнечі, перелюбства, крадіжки, брехні (потрібно говорити правду завжди), помсти, судових тяжб, злопам'ятства, непримирен-

ності, а також наказується платити податки земній владі [1, с. 35].

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення впливу християнської релігії на формування правосвідомості громадян, де основи християнського віровчення виступають ціннісною мотивацією та позитивно впливають на свідомість людини.

III. Результати

Навколо людей існують численні спокуси, що призводять до злочинів, угодні противнику Бога, що уособлює сили зла, – Сатані Дияволу, духовній особистості, що постійно закликає й спонукає людей до вчинення злочинів. І. Христос забороняв навіть погані помисли, оскільки вони неминуче призводять до суспільно небезпечних діянь: “Неможливо не прийти спокусам, але горе тому, через кого вони приходять: краще було б йому, якби млинове жорно повісили йому на шию і кинули його в море, ніж щоб він спокусив одного з малих цих. Пильнуйте себе, чи її ж згрішить твій брат проти тебе, докори йому, а коли він покається, прости йому” (Луки 17:1–4).

Христос не пояснював, звідки з’явилася зло, і, отже, вважав достатнім те, що відкрито в Старому Завіті. Людина покликана не тільки розмірковувати про зло, скільки боротися з ним. У Євангелії проблема зла – практична проблема, життєве завдання, поставлене перед тими, хто шукає згоду з Божим задумом.

Для християн добро – вільне прийняття волі Божої, а зло – вільний їй спротив. Бог не створював зло, онтологічно його взагалі не існує, воно є лише відхилення від добра, щось на зразок паразита або хвороби людського серця, яке не чує Бога.

У науковому богослов’ї велике значення приділено догматам. Вони дають змогу створити систему віровчення з єдиними вихідними установками та принципами. Вони є особливим типом соціальних норм, що забезпечують функціонування релігійної організації шляхом регуляції поведінки віруючих. Крім того, догмати забезпечують зв’язок релігійної теорії із церквою. Вироблені теологами богослов’я догмати набувають нормативного характеру через санкціонування їх церквою.

У ранньому християнстві його ідеологи намагалися формулювати юридичне обґрунтування певного становища релігійної організації в суспільстві того часу, апелюючи до природного й цивільного права, рівності всіх перед суспільним законом, у тому числі незалежно від віри, вимагаючи дотримання принципу свободи совісті. Тертуліан і Афіногор, християнські мислителі II ст., волали до милості римської влади, стверджуючи, що релігії повинні бути прийнятні через переконання, а не насильно [2, с. 130–131].

Ідеї християнських теологів періоду гоїнінь і періоду панування церкви помітно відрізняються. Богослови Середньовіччя заперечували свободу совісті, жорстоко переслі-

дуючи інакомислення, обґрунтовуючи наддержавну роль церкви, її монопольне панування над умами не тільки вірян. Канонічне й церковне право, більш детально регламентуючи суспільно небезпечну поведінку, все ж суперечило Закону Христа, причому принципово, в найголовнішому: в цих помилках Бог відмежовувався від здійснення правосуддя, а його функцію прийняла на себе церква, засуджуючи й караючи, причому не тільки грішників, що порушують заповіді Бога, скільки так званих єретиків, які нібито неправильно розуміють Святе Письмо. Серед останніх найчастіше виявлялися справжні християни. Головним злочином у псевдохристиянстві Вселенської церкви ставало справжнє служіння, яке не вписується в спотворення офіційними богословами вчення І. Христа. Вищою межею цих псевдовчень стало досягнення єдності релігійних і світських правових норм у їх поєднанні, в результаті чого протиправну поведінку стали розглядати як гріховне, а юридичним нормам приписували божественне походження.

Зміст Святого Писання настільки глибокий, що, читаючи його, постійно все далі відходиш від несправедливого, у тому числі суспільно небезпечної поведінки, усвідомлюючи згубність такого веління для себе. Про таку поведінку, що забороняється Богом, у Біблії сказано найрозуміліше: для усвідомлення цього не потрібні ніякі пояснення: не вбивай, не кради, не бреш, не обмовляй, не завдавай ніякої шкоди іншому, не заздри йому (не бажай нічого, що у ближнього твого). Але християнські богослови навіть у забороні вбивати вловили таємне, майже зворотне значення, канонізували вбивць-завойовників Володимира, Дмитра Донського, Олександра Невського та інших, закликаючи вірян наслідувати їх, у супереч роз’ясненням самого І. Христа: “Любіть ворогів ваших... Бо якщо ви будете любити люблячих вас, яка вам нагорода?” (Матвія 5:44–46).

З погляду католицької церкви над усіма правовими положеннями й нормами суспільного устрою повинні панувати справедливості і милосердя, що регулюють у цілому все суспільне життя людей. Тому, оцінюючи злочинну поведінку, поряд з порушенням волі Бога підкреслено порушення прав людини.

Церква активно втручається в “мирські справи”, пов’язані з порушенням прав людини. Своє втручання Римсько-католицька церква засновує на біблійному положенні про створення людини (Буття 1:26), життя якої безцінне. Теологічне обґрунтування прав і гідності людини виводиться з того, що оскільки людина створена за образом і подобою Бога, а Ісус Христос, будучи людиною, спокутував рід людський від гріха, остільки церква не може не мати права голосу там, де йдеться про людину, її права і гідність [3, с. 36].

Отже, заповідь: “Не убий” у католицькому розумінні забороняє позбавлення життя лю-

дини, яким би то не було способом, і будь-який мотив не може виправдати вбивство, а також самогубство й заподіяння будь-яких тілесних ушкоджень, які можуть спричинити смерть або завдати шкоду здоров'ю.

Як і в православ'ї, у католицизмі визнається доктрина "справедливої війни", в якій допускається позбавлення життя ворога, що несе смерть, розорення й інші біди, для "загального блага", що вбивством не визнається. Однак, в умовах війни можливе визнання вбивством дій воїна, який не керується християнським принципом "загальної любові і справедливості", що випливає із середньовічної концепції "двох мечів". Її релігійна версія, висунута блаженним Августином, свідчить, що Бог у руки Церкви вклав меч духовний, а в руки імператора – меч світський, який теж повинен використовуватися в інтересах Церкви; і тільки Церква може легітимізувати володіння цим мечем [4, с. 124]. Тому неприпустимо християнину відчувати почуття ненависті ніколи, навіть до ворога, оскільки в мирних умовах воно може знову виникнути за певної ситуації, будучи знайомим душі, і привести до вчинення насильницького злочину проти ближнього свого.

Католицька церква, поряд з констатацією фактів про гріховну поведінку, що включає в себе й вчинення злочинів, приділяє, мабуть, ще більшу увагу вихованню "непорочності" світогляду.

З приписом належної поведінки одночасно засуджуються й багато діянь, передбачених також кримінальним законодавством, вчинення яких вважається неприпустимим для християн.

Католицьке віровчення, охоплюючи поглиблені й збагачені Одкровенням знання про людину та громадське життя, висуває таку концепцію товариства із зазначенням шляхів її реалізації, щоб суспільство ставало гуманнішим.

Католицизм велику увагу приділяє проблемам забезпечення миру на землі. Вчення святого Августина містить положення про те, що церква завжди виступає на захист людини, виявляє турботу про умови, які дають змогу людині жити в світі. Церква вказує шляхи справедливості не тільки до окремої людини, а й до держави. Одні й ті самі принципи однаково обов'язкові як для окремих людей, так і для держав, "обов'язок яких зберігати й берегти християнські заповіді". Одночасно церква повинна сприяти підтримці держави, її збереженню та зміцненню за допомогою державних розпоряджень і законів настільки, наскільки ці закони не суперечать Закону Божому. Церква також повинна молитися про благополуччя держави, оскільки мир у ній – одночасно і мир для Церкви [6, с. 110–111].

IV. Висновки

Несумісність в інтерпретаціях загальних засад віровчення (Біблії) про суспільно небезпечну поведінку різними конфесіями за-

хідного християнства, які функціонують в Україні, не призводить до суперечностей криміногенного характеру й не викликає необхідності реагування державних правоохоронних органів на розбіжності, що виникають із цих питань.

Православна церква не підпорядкована єдиному світовому центру. Кожна помісна православна церква має певну специфіку конфесійного й етнічного характеру [8, с. 364].

У джерелах православ'я багато уваги приділено питанням порушення Закону Божого. У багатьох таких порушеннях можна виявити схожість із критеріями оцінювання суспільно небезпечної поведінки та інших правопорушень у чинному українському законодавстві. Ця поведінка оцінюється православним віровченням як одна зі складових гріха, гріховної поведінки. Гріх, чи зло, є порушення Закону Божого.

Положення православного богослов'я про суспільно небезпечну поведінку в цілому збігаються з викладеними вище, хоча трактуються детальніше й ширше, а деякі з них містять прямо протилежні застереження.

Тяжкими гріхами в православ'ї визнаються: вбивства, аборти, подружні зради, розпуста в усіх формах, злодійство, лихослів'я, пияцтво, участь у сектах, зв'язок із сатанинськими силами.

Вбивством визнається позбавлення себе життя, будь-якої іншої людини будь-яким способом. Людина винна у вбивстві, якщо навіть убила іншу людину ненавмисно, без наміру; таке вбивство – також тяжкий гріх, тому що в цьому разі той, хто вбив винен у своїй необережності ("Як ти смієш людину погубити заради нізачо, якщо за нього Христос життя Свого не пошкодував", – говорив святий Ніл Синайський) [7, с. 32].

У православних джерелах позбавлення життя іншої людини не називається вбивством, якщо розглядається як допустима дія щодо тих, хто заслужив на це. У таких випадках подібне діяння розглядається як покарання, яке віднесено до заходів мирського суду. Мирський суд – це така дія "владу притримати", за допомогою якої у певних випадках припиняється зло і встановлюється правота або, навпаки, злочинність учинків людини перед Богом і людьми.

Православ'я однаковою мірою звертає увагу на вбивство духовне, як і вбивство фізичне. Під духовним вбивством розуміється спокуса вчинення гріховних діянь, становлення на шлях порочного життя. При цьому людина, що вчинила злочин, хоча і є грішником, але водночас може розгядатися і як жертва духовного вбивства. Вбивцею тут визнається особа, яка "спокусила" або штовхнула іншу (жертву) на вчинення суспільно небезпечного або взагалі будь-якого протиправного діяння будь-яким способом.

Оскільки православ'я ґрунтується на Біблії, то воно є миролюбною релігією, закли-

каючи всіх людей бути миротворцями, тобто жити в світі й ворогуючих людей примиряти або молитися за їх спасіння.

З православної точки зору неприпустимі дії, спрямовані на фізичне знищення чи заподіяння шкоди будь-якій національній, релігійній групі. Про рівність і однакову цінність усіх людей говорив святий Максим Сповідник: "Чоловіки, жінки, діти, глибоко розділені щодо племені, народності, мови, суспільного становища, роду діяльності, вченості, гідності, стану... – всі вони втілені Церквою в Дусі. Усім їм однаковою мірою Вона повідомляє Божественну форму. Всі отримують єдину природу, не здатну до поділу, – природу, яка дає змогу більше не рахуватися з численними й глибокими відмінностями між людьми". Ці діяння також забороняються заповіддю: "Не убий" [9, с. 36].

Аналіз механізму правового регулювання державно-релігійних відносин показує, що державою досить докладно позначені межі правомірної діяльності різних конфесій, а це має й важливе запобіжне значення, оскільки є інструментом протидії поширенню екстремістських псевдорелігійних формувань.

Для вирішення завдань соціальної антикримінальної профілактики найважливішого значення набуває співпраця державних органів з традиційними для України конфесіями, які характеризуються діями з підтримання офіційної влади та зниження соціальної напруженості, що мають методику виявлення деструктивних, окультних і сатанинських об'єднань.

Легітимізація релігійних об'єднань позитивної спрямованості й створення сприятливих умов для їх діяльності державними органами

сприяє поширенню світоглядних установок, які мають кримінологічне значення. Разом з тим це сприяє виробленню правильної релігійної орієнтації в населення, перешкоджає поширенню впливу релігійно-екстремістських формувань криміногенного характеру.

Список використаної літератури

1. Касторский Г. Л. Проблемы криминологии религии / Г. Л. Касторский // Криминология в развитии. – 2002. – № 2. – С. 35.
2. Радугин А. А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии : курс лекций / А. А. Радугин. – Москва, 1997. – С. 130–131.
3. Овсиенко Ф. Г. Социально-этическое учение современного католицизма / Ф. Г. Овсиенко // Научный атеизм. – Москва, 1987. – С. 36.
4. История религии : учеб. пособ. / под ред. А. Н. Типсиной. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 124.
5. Эскрива Х. Путь / Х. Эскрива ; пер. Н. М. Трауберга. – Москва : Рудомино, 1995. – С. 89.
6. Майка Ю. Социальное учение католической церкви / Ю. Майка. – Рим ; Люблин, 1994. – С. 110–111.
7. Слободской С. Закон Божий для семьи и школы / С. Слободской. – Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1993. – С. 32.
8. Христианство : словарь / под ред. Л. П. Митрохина и др. – Москва, 1994. – С. 395.
9. Касторский Г. Л. Мировые религии и преступность : монография / Г. Л. Касторский ; под ред. В. П. Сальникова. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 36.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2014.

Леоненко Т. Е. Влияние христианской религии на формирование ценностного правосознания в контексте противодействия преступности

В статье раскрываются актуальные вопросы влияния христианской веры на формирование правосознания граждан. Предоставляется характеристика основ православного и католического вероучения, где определяются понятия добра и зла, общественно опасного поведения и соотношения норм Святого Писания с нормами уголовного права и криминологии.

Ключевые слова: религия, христианство, православие, католицизм, норма, правосознание, общественная опасность.

Leonenko T. The Influence of the Christian Religion on the Formation of Values of Justice in the Context of Fighting Crime

The article describes the topical issues of the influence of the Christian faith in the formation of legal awareness of citizens. Given characteristic fundamentals of Orthodox and Catholic doctrine, which defines the concept of good and evil, obestvenno-dangerous behavior and correlation rules of the Scriptures with the rules of criminal law and criminology.

Analysis of the mechanism of legal regulation of state-religious relations shows that the state in some detail the marked boundaries of lawful activities of different faiths, and it has an important warning value as an instrument combating the spread of extremist pseudo-religious groups.

In solving problems of social prevention Anticriminal critical importance of state cooperation with traditional denominations Ukraine, characterized by actions to maintain the official authorities and reduce social tensions that are destructive detection method, occult and satanic associations.

Legitimize religious associations positive direction and create favorable conditions for their activities by public authorities promotes philosophical systems that have criminological significance. However, it helps produce the correct religious orientation among the population, prevents the spread of the influence of religious extremist groups criminogenic nature.

Key words: religion, Christianity, Orthodoxy, Catholicism, the rule of justice, public danger.

УДК 343.81

В. Г. Павловздобувач
Класичний приватний університет**ОСНОВНІ ВЛАСТИВОСТІ РЕЖИМУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ВИКОНАННЯ
ЗАСУДЖЕНИМИ Й ПЕРСОНАЛОМ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ**

У статті висвітлено основні властивості режиму відбування та виконання покарання. Проаналізовано загальні засади зміцнення режиму завдяки безпосередньому впливу на право-відносини, що виникають між персоналом установ виконання покарань і засудженими, співробітників режимних та виправних підрозділів. Надано висновки щодо ефективності вимог режиму відбування покарання.

Ключові слова: режим, засуджений, установа виконання покарань, персонал.

I. Вступ

Розвиток кримінального та кримінально-виконавчого права свідчить, що покарання є дієвим інструментом держави щодо охорони найбільш важливих суспільних відносин. Серйозні зміни в державній політиці на початку 90-х рр. XX ст., зміна ціннісних орієнтирів суспільства визначили проведення радикальних перетворень, зокрема в галузі кримінальної юстиції. З одного боку, такі перетворення носили прогресивний характер: пріоритетність загальнолюдських цінностей, шляхи до верховенства права й гуманізації виконання та відбування покарання, зменшення кримінальної репресії тощо. З іншого, певна непродуманість позиції законодавця під прикриттям політики "гуманізації", управлінські помилки призвели до не виправданих змін у санкціях окремих статей КК, що потягло за собою ще більшу зневіру у справедливість, правовий нігілізм, глибоку кризу морально-духовних цінностей, корупцію ланок суду та державного апарату в частині призначення та виконання покарань, альтернативних позбавленню волі. Усе це негативно відбилося на практиці виконання покарань.

Вирішення організаційно-правових питань, пов'язаних із процесом виконання покарань у виді позбавлення волі на певний строк – одне із найважливіших і відповідальних завдань персоналу Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтСУ). Від того, наскільки законним, справедливим та обґрунтованим буде виконано призначене судом покарання особі, яка вчинила злочин, значною мірою залежить досягнення мети покарання та положень ч. 2 ст. 65 КК України, у котрій зазначається, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання необхідне й достатнє для її виправлення та запобігання вчиненню нею нових злочинів. Забезпечуючи захист прав і законних інтересів особи, суспільства та держави від злочинних посягань ми не повинні забувати про

те, що покарання покликане не зламати засудженого, який знаходиться за ґратами, а шляхом застосування режимних і виправних заходів змінити людину на краще.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення основних засад забезпечення персоналом виправних установ виконання режиму відбування покарань в Україні. Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання: дослідити властивості режиму відбування та виконання покарання; з'ясувати основні вимоги до персоналу, який виконує режимні вимоги; встановити, наскільки поняття режиму виконання покарань відповідає поняттю "рівень безпеки".

III. Результати

Режим, згідно з ч. 3 ст. 6 КВК, є одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, який застосовується з урахуванням виду покарання, тяжкості й мотивів вчиненого злочину, особи винного. У літературі надано різні визначення поняття режиму, але зазвичай під режимом розуміють сукупність норм кримінально-виконавчого права, які регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, що забезпечують реалізацію кари відносно засуджених, і умови, що створюють з метою ефективного застосування інших заходів виховного впливу. Як слушно зазначає Т. А. Денисова, зміст режиму позбавлення волі визначається його основними ознаками й функціями, які містять у собі сукупність правил, що забезпечують чи регулюють порядок і умови виконання та відбування покарання [1, с. 163–164].

Загальновизнано, що режим містить у собі правила: 1) до персоналу виправних установ, що регламентують його обов'язки і права в сфері режиму; 2) до засудженого, які виражаються в тому, що засудженого примусово поміщають у виправну установу на підставі вироку суду, який вступив у законну силу, позбавляють права вільного пе-

ресування, обмежують соціальні права тощо [2, с. 172–176].

Проведені нами теоретичні дослідження і вивчення практики виконання покарання у виді позбавлення волі у кримінально-виконавчих установах дають змогу стверджувати, що режим як захід виправлення засуджених на сьогодні є основним з усіх заходів, передбачених кримінально-виконавчим законодавством.

Так, режим як визначена система обов'язкових правил поведінки існує в усіх державних, суспільних і приватних підприємствах, установах і організаціях. Він забезпечує правильний хід діяльності й порядок. Режим є чинним заходом виховання: дисциплінує. Основне навантаження з реалізації покарання лежить на кримінально-виконавчому законодавстві та діяльності адміністрацій установ кримінально-виконавчої системи. Не менш важливою задачею є створення належних умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, а також мінімізація несприятливого впливу покарання на особу засудженого і звільненого.

Відповідно до сутності та змісту покарання, його каральна функція реалізується шляхом встановлення різних правообмежень засудженим у процесі відбування покарання. Вони охоплюють, насамперед, сферу їхніх суб'єктивних прав. Одне кримінальне покарання відрізняється від іншого (наприклад, позбавлення волі від громадських робіт), насамперед, змістом карального впливу, тим, які права й законні інтереси і якою мірою зачіпаються при виконанні покарання, які страждання та позбавлення випробує при цьому засуджений.

У науковій літературі та більшості нормативних ДПтСУ кара є засобом забезпечення режиму і заходів примусового впливу на засудженого, чим сприяє досягненню цілей покарання на стадії його виконання і відбування, оскільки цей процес має повну цілісність і єдність. Каральна функція здійснюється в процесі діяльності кримінально-виконавчих установ і є практичним вираженням теоретичних положень кримінального і кримінально-виконавчого права, системи поглядів, концепцій, теорій про застосування покарання. Зокрема, у разі позбавлення волі особи каральна функція реалізується шляхом фізичної ізоляції засуджених від суспільства, що полягає в забезпеченні охорони території, де вони перебувають, необхідності пересування під конвоем. Не допускається спілкування засуджених поза встановленими правилами з особами, які знаходяться на волі. Їм заборонено порушувати межі житлових і виробничих об'єктів, виходити без дозволу адміністрації за межі ізолюваних ділянок. Хоча фізична ізоляція засуджених носить відносний характер, на пе-

рший погляд, зберігається їх духовна свобода. Засудженим надається право побачення і можливість телефонних переговорів, короткострокові виїзди за межі місць позбавлення волі, вони можуть листуватися. Ступінь ізоляції істотно знижено в зв'язку з використанням засудженими засобів масової комунікації, що забезпечує постійний духовний вплив суспільства на осіб з метою повернення їх до суспільно корисної праці. Втім, насправді перебування в ізоляції на завжди залишає негативні відбитки на особах, позбавлених волі: фізичні, духовні, матеріальні. Особливо такі негативні прояви спостерігаються у жінок та неповнолітніх, оскільки викликають у засуджених образи, невдоволення і навіть відчай, оскільки через особливий правовий статус засуджених обмежуються їх матеріальні та духовні потреби. Так, пересування територією та вільний час суворо регламентуються, їжа видається за розкладом і у визначених нормах, обмежено задоволення статевих потреб. Також засуджені обмежені в проявах безпосередньої турботи про сім'ю, вихованні дітей, спілкуванні із батьками та рідними тощо. Соціальна ізоляція пригнічує особу і навіть може викликати психічні стреси.

Таким чином, структурними елементами змісту покарання є цілий комплекс правообмежень для засуджених, закріплених у нормах кримінально-виконавчого права, аналіз яких показує, що вони, як правило, становлять правила відбування покарання. У режимі виражається зміст, сутність покарання і властива покаранню (кожному з його видів) кара. Неухильне дотримання правил режиму є основою для виконання і відбування кримінального покарання, ефективного використання інших засобів виправлення засуджених. Суворе й неухильне дотримання правил режиму є однаково обов'язковим як для адміністрації виправних установ, так і засуджених.

Свого часу Б. С. Утевський вважав, що в режимі сполучаються “задачі кари і задачі виховання” [3, с. 84–85]. Дійсно, режим відбування покарання створює і забезпечує умови найбільш ефективного застосування інших заходів, а також методів виправлення і перевиховання засуджених. Саме тому, до сьогодні у кримінально-виконавчому законодавстві збереглася тенденція, що заснована ще з дореволюційних та продовжена за радянських часів, коли “режим, праця і політико-виховна робота є основними й обов'язковими засобами процесу виправно-трудоного впливу на засуджених” [4, с. 92].

С. В. Познишев пропонував розподілити режим на два види, тобто в широкому і вузькому розумінні. “Пенітенціарний режим, у широкому розумінні цього слова, – писав він, – обіймає всю систему заходів, за до-

помогою яких пенітенціарні установи прагнуть до досягнення своїх цілей. Сюди відносяться, по-перше, способи розміщення і розподілу ув'язнених для цілей виправно-трудоного впливу на них, чи так звані "пенітенціарні системи", а по-друге, весь порядок життя, що встановлюється в пенітенціарних установах, і всі застосовувані заходи впливу на ув'язнених" [5, с.114].

Ми поділяємо думку І. В. Шмарова, який зазначав, що виховні функції режиму здійснюються декількома способами. По-перше, шляхом реалізації кари, оскільки примус виховує людину, привчає його до дисципліни, дотриманню правил відбування покарання. Комплекс правообмежень і правовстановлювальних заходів, у яких здійснюється кара, формує дисципліну помірності чи гальмування. Таким чином, режим примушує засудженого до суспільно корисного поведіння, до правопослухняної поведінки [6, с. 91].

Завдяки роботі персоналу виправних установ режим як один з основних заходів виправлення засуджених до позбавлення волі у примусовому порядку зобов'язує засуджених виконувати встановлені кримінально-виконавчим законом правила поведінки, регламентуючи життя позбавлених волі, тобто їхній розпорядок дня, праця, відпочинок, навчання, зв'язок із суспільством тощо. При цьому він містить:

1. Правила, що відносяться до персоналу кримінально-виконавчих установ, регламентують його обов'язки і права у сфері режиму.
2. Правила відбування покарання засудженими, позбавленими волі.

Необхідно підкреслити, що в науці кримінально-виконавчого права та в практичній діяльності ДПтСУ на першому місці правила, що стосуються персоналу виправних установ. Цим констатується, що він несе відповідальність за стан законності і правопорядку в цих установах.

Способи забезпечення режиму в місцях позбавлення волі укладаються в дотримання всіма працівниками кримінально-виконавчих установ і інших осіб, що за певних обставин вступають у контакт із засудженими, вимог кримінально-виконавчого законодавства. Режим у кримінально-виконавчих установах забезпечується шляхом охорони засуджених зі здійсненням за ними нагляду, застосуванням до них заходів заохочення і стягнення, а у виняткових випадках – заходів безпеки, протидії проникненню предметів, що заборонені до використання тощо. Навряд чи можна погодитися з тим, що охорона, нагляд і заходи безпеки напряму є заходом виправлення засуджених до позбавлення волі. Скоріше, вони є заходами для того, щоб можна було застосувати виправні міри. Наприклад, практика роботи в кримінально-

виконавчих установах переконливо свідчить про те, що позбавленим волі приносять, привозять і передають велику кількість заборонених предметів, особливо спиртного й наркотиків. Тому введення в закон права адміністрації на обшук позитивно позначиться на оперативній обстановці у кримінально-виконавчих установах, а отже, і на досягненні цілей кримінального покарання.

Зауважимо, що режим як основний засіб виправлення повинен відповідати встановленим вимогам. Саме тому всі правообмеження й заборони повинні встановлюватися виключно законом, а не іншими відомчими нормативними актами. Сьогодні ми спостерігаємо, що цілий комплекс правообмежень і заборон найповніше знаходить своє вираження у спеціальних правилах поведінки засуджених, що викладені в Правилах внутрішнього розпорядку (далі – Правила). Це разом із суб'єктивним ставленням персоналу до засуджених може призвести до корупційних дій, невинуватених утисків останніх, або надання їм безпідставних пільг. Нам відомі випадки жорстокого поведіння, коли засуджені зазнавали тортур через несуттєве недотримання елементів Правил внутрішнього розпорядку. Крім того, є випадки, коли за винагороду засудженим надавали невинуватені пільги, допускали надмірності в їхньому побутовому й культурному обслуговуванні, у витраті ними особистих грошей, у дозволі проживати особам, засудженим за злісні злочини, поза зоною колонії, причому їм навіть надавалися довготривалі відпустки. За таких умов можлива не тільки злісна непокоря, а й вчинення інших протиправних дій, у тому числі злочинів.

Кримінально-виконавчим кодексом України 2003 р. були ліквідовані види режимів відбування покарання. Так, згідно з ч. 2 ст. 18, "засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправних колоніях:

- мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, учинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки;
- мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини;
- середнього рівня безпеки – жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний рядків у порядку помилування

або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини;

- максимального рівня безпеки – чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний рядків у порядку помилування або амністії”.

Визначення рівнів безпеки, а на рівнів режиму відбування покарання настановує на такі міркування.

На нашу думку, що при визначенні змісту покарання необхідно відштовхуватись від поняття “рівень безпеки”, а не “режим відбування покарання”.

Як відомо, безпека – це свідомий цілеспрямований вплив на загрози та небезпеки, за якого створюються необхідні й достатні умови для реалізації інтересів особи (синергетичний підхід). Безпека – це стан захищеності людини, суспільства й держави від зовнішньої та внутрішньої небезпеки й загроз, який базується на діяльності людей щодо попередження та усунення небезпек і загроз, мінімізації дії негативних наслідків (детермінацій підхід).

Таким чином, ключовим при визначенні змісту покарання має стати таке: стан захищеності людини (засудженого та персоналу) та цілеспрямований вплив на загрози й небезпеки, який базується на діяльності щодо запобігання та усунення небезпек і загроз, мінімізації дії негативних наслідків.

Ця переорієнтація дасть змогу:

- встановлювати заборони й обмеження, відповідно до вимог дотримання рівня захищеності (безпеки) особи, виключно в межах закону;
- визначити, що певний рівень безпеки повинен гарантувати охорону засуджених від протиправних дій; ізоляцію одних груп засуджених від інших; нагляд за їх поведінкою з метою недопущення злущань, тортур тощо; своєчасне виявлення й ізоляцію осіб, які є злісними порушниками;
- унеможливити трактування заборон та обмежень персоналом установ виконання покарань на власний розсуд, що мінімізує корупційні прояви тощо.

Режим (від лат. *regimen*) – сукупність правил, заходів, норм для досягнення певних цілей (у цьому випадку, досягнення захищеності людини (засудженого та персоналу) та цілеспрямований вплив на загрози й небезпеки, а також діяльність щодо запобігання та усунення небезпек і загроз, міні-

мізації дії негативних наслідків виконання і відбування покарання).

Таким чином, елементи режиму, які заподіюють обмеження, позбавлення і певні страждання засудженому, виконують роль загальної та спеціальної превенції, цілком співвідносяться з поняттям і сутністю рівнів безпеки. Такий вимір цілком відповідає і європейським підходам.

Вимагає особливої уваги й робота психологічної та виховної служб кримінально-виконавчих установ. Насамперед, потрібно укомплектувати відповідну кількість посад, поліпшити їх якісний склад, а також чітко визначити критерії оцінювання їхньої діяльності. В документах ООН і Ради Європи зазначається, що персонал виправних установ виконує роботу значущого суспільного значення у винятково тяжких умовах. У зв’язку з цим важливу роль набуває забезпечення безпечних умов праці персоналу та його захищеність.

IV. Висновки

Підсумовуючи викладене необхідно зазначити, що режимні вимоги повинні створювати належні умови життєдіяльності для засуджених, які, будучи фізично ізольованими, повинні забезпечуватись їжею, одягом, взуттям, приміщенням для сну, відпочинку, роботи тощо. Рівень безпеки повинен забезпечити нагляд за засудженими, їх особисту безпеку, а також безпеку персоналу виправної установи. Це також дасть змогу нейтралізувати вплив негативних процесів серед засуджених, удосконалити організацію діяльності й управління виправних установ, підвищити ефективність дисциплінарної практики, оздоровити соціально-психологічний клімат.

Список використаної літератури

1. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т. А. Денисова. – Запоріжжя : КПУ, 2007. – 340 с.
2. Кримінально-виконавче право : навч. посіб. / В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова та ін. ; за ред. проф. Т. А. Денисової. – Київ : Істина, 2008. – 400 с.
3. Утевский Б. С. Вопросы теории исправительно-трудового права и практика его применения / Б. С. Утевский // Сов. гос-во и право. – 1957. – № 12. – С. 84–88.
4. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права: Проблемы Общей части / Н. А. Стручков. – Москва : Юрид. лит., 1981. – 231 с.
5. Познышев С. В. Очерк основных начал науки уголовного права. Общая часть / С. В. Познышев. – Москва, 1923. – 156 с.
6. Шмаров И. В. Преодоление отрицательных последствий отбывания уголовного наказания / И. В. Шмаров // Сов. гос-во и право. – 1977. – № 2. – С. 86–91.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2014.

Павлов В. Г. Основные свойства режима и обеспечение его соблюдения осужденными и персоналом учреждений исполнения наказаний

Статья посвящена исследованию основных свойств режима отбывания наказания. Проанализированы общие принципы укрепления режима благодаря непосредственному воздействию на правоотношения, возникающие между персоналом учреждений исполнения наказаний и осужденными, сотрудников режимных и воспитательных подразделений. Сделаны выводы об эффективности требований режима отбывания наказания.

Ключевые слова: режим, осужденный, учреждение исполнения наказаний, персонал.

Pavlov V. Basic Properties of the Regime and its Enforcement Staff and Inmates of Penitentiary Institutions

The article investigates the basic properties of the punishment regime. Analyzed the general principles of strengthening the regime due to the direct impact on the relationship arising between the staff of penitentiary institutions and convicted employees operating and educational departments. Conclusions about the effectiveness of punishment regime requirements.

Stated that addressing organizational and legal issues related to the process of execution of sentences of imprisonment for a fixed term – one of the most important and responsible task personnel of the State Penitentiary Service of Ukraine.

It is shown that the regime includes rules: 1) the staff of correctional institutions regulating its duties and rights in the area of treatment; 2) to convict, which are expressed in the convict force required to fulfill certain legal requirements.

Emphasized that thanks to the staff mode requires inmates to perform set penal law rules of behavior, daily routine, work, leisure, learning. On staff duty maintaining personal security convicts.

A key in determining the contents of punishment considered state security man (convicted and staff) and focused on the impact of threat and danger, based on activities to prevent and eliminate hazards and threats, minimizing of negative consequences.

This reorientation will allow:

- *establish prohibitions and restrictions based on the principle of equal protection (security) of the person exclusively within the law;*
- *determine that a certain level of security to guarantee the protection of prisoners from unlawful acts; isolation of one group from the other prisoners; supervision of their behavior in order to prevent abuse, torture and so on; early detection and isolation of individuals who are repeat infringers;*
- *disable interpretation of prohibitions and restrictions penitentiary personnel at their own discretion, which minimizes the corrupt acts.*

The elements of the regime that cause restriction, deprivation and suffering some convicted perform the task of general and special prevention, it is correlated with the concept and essence of security levels. This dimension corresponds to the current European approach.

Key words: mode, convicted, penal institutions, the staff.

УДК 343.85

О. С. Шереметкандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**ЗМІСТ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ**

У статті висвітлено загальні питання функцій органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинам та діяльність певних органів і служб органів місцевого самоврядування щодо запобігання вчиненню конкретних злочинів. Зазначено, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства, одним з основних напрямів діяльності держави в захисті прав, свобод та інтересів громадян є запобігання злочину.

Проаналізовано зміст функцій органів місцевого самоврядування щодо захисту прав, свобод та інтересів. Запропоновано шляхи реалізації певних функцій в організації діяльності із запобігання злочинам.

Ключові слова: запобігання злочинам, злочин, місцеве самоврядування, виконавча влада, правоохоронні органи, функції.

I. Вступ

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який безпосередньо пов'язаний із процесами широких перетворень в усіх сферах соціальної практики, одним з головних напрямів діяльності держави у сфері охорони прав, свобод та інтересів громадян є запобігання злочинам. Запобігання злочинам (як і будь-яка інша правозастосовна практика та соціально спрямована діяльність) не може здійснюватися стихійно, безсистемно. Як відомо з позитивного іноземного досвіду, значна частина питань організації запобігання злочинам належить місцевим громадам. Сьогодні однією з неодмінних умов інтеграції України до європейського співтовариства та європейської цивілізації є як дотримання права наших територіальних громад на місцеве самоврядування, так і забезпечення спроможності місцевих рад та їх виконавчих органів виконувати свої повноваження. Це означає, що органи місцевого самоврядування повинні мати виключні права на вирішення всіх питань, які мають місцеве значення.

Місцеве самоврядування – багатогранне й комплексне політико-правове явище, яке може характеризуватися різнобічно. Однак, за органами місцевого самоврядування мають бути закріплені такі функції, які повною мірою забезпечують виконання ними власних повноважень.

До вирішення питань, які мають місцеве значення, відносяться масштабні заходи боротьби зі злочинністю. Так, відповідно із Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р. (із внесеними змінами та доповненнями), забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, сво-

бод і законних інтересів громадян є однією з основних функцій місцевого самоврядування. Водночас держава має забезпечувати державними ресурсами виконання цими органами делегованих їм державою повноважень щодо збереження життя, здоров'я, честі й гідності громадян, спокою в їх домівках, дотримання законності при виконанні правоохоронними органами своїх функцій тощо.

II. Постановка завдання

Мета статті – висвітлити особливості діяльності органів місцевого самоврядування по запобіганню злочинам через визначення її основних функцій. Зазначена мета зумовила відповідну сукупність завдань: проаналізувати зміст функцій органів місцевого самоврядування у сфері охорони прав, свобод та інтересів громадян; з'ясувати основні функції; запропонувати шляхи реалізації певних функцій в організації діяльності із запобігання злочинам.

III. Результати

Як відомо, будь-яка діяльність особистості здійснюється в суспільному середовищі. Більш того, всі соціальні функції особистості реалізуються не самі по собі, а в діяльності середовища різного рівня: сім'ї, друзів, сусідів інших груп, колективів тощо. Існує загальний досвід, коли невдала політика держав, економічна нестабільність, соціальні негаразди, призводять до накопичення небезпечних явищ, що можуть наповнити суспільство злочинними формуваннями, а збільшення рецидиву злочинів призвести до поширення криміналізації. На превеликий жаль, цей досвід торкнувся і України. Злиднений спосіб життя, прогресуюче руйнування реального добробуту, безробіття, зміна соціальної психології населення сформували стійке уявлення про неможливість чесною працею заробити не тільки на заможне

життя, а й хоча б на прожитковий мінімум. До цього слід додати й те, що значна кількість осіб, після вчинення злочину, як за радянських часів так і нині, проходить через позбавлення волі навіть за вчинення діянь, які не уявляють підвищеної суспільної небезпеки, що підтверджує негативний імідж у світі щодо криміналізації українського суспільства. Такі фактори визначили формування дуже сприятливого середовища для криміналізації суспільства – від залучення до “тіньової” та нелегальної діяльності значних верств населення до криміналізації найбільш важливих сфер функціонування держави.

Правоохоронні органи й науковці зазначають, що щорічне зростання кількості злочинів приводять до постійного вдосконалення системи протидії злочинності, формування значної кількості пропозицій щодо оптимізації системи протидії цьому явищу, аналізу помилок на стадіях слідства, винесення вироку та відбування покарання (наприклад, невинуватена перекваліфікація вини в бік пом'якшення покарання, винесення виправдувального вироку, підготовка втеч, передача зброї та інших знарядь, підкуп персоналу, створення “персональних” умов відбування покарання тощо). Таким чином, держава витрачає значні сили на боротьбу зі злочинністю. Водночас профілактичній діяльності, у тому числі участі громади в запобіганні злочинам приділяється мінімум уваги. Громадянське суспільство не тільки не бере активної участі в запобіганні злочинам, а й відмежовується від проведення будь-яких заходів з нейтралізації причин та умов вчинення окремих видів злочинів, виправленні злочинців, які відбувають покарання та усуненні негативних проявів їх поведінки в майбутньому. Так, суспільство наражається на небезпеку повторних злочинів, оскільки сприяє їх розповсюдженню. Видатний учений А. Ф. Зелінський, розкриваючи психологію рецидиву злочинів, наводив слова відомої буддійської мудрості:

“Сам твориш зло – сам страждаєш;
сам біжиш від гріховного – сам очищуєш
себе від зла...” [1, с. 214].

Незважаючи на те, що згідно зі ст. 5 Конституції України народ здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, реалії сьогодення зауважують на тому, що рішення громади не завжди є дієвими. В свою чергу, це призводить до розчарування широких верств населення у владі на місцях, зневіри у власних силах подолати злочинність. До того ж, непоодинокі випадки, коли керівники органів місцевого самоврядування не приймають важливих рішень щодо протидії злочинності, а іноді й вступають у протиправну змову з правоохоронними та судовими

органами, що призводить до прийняття незаконних рішень [2].

Головною метою запобігання злочинам є здійснення загальної та спеціальної превенції. У кінцевому результаті повинна відбутися позитивна корекція особистості, яка тягне за собою зміни її поведінки з антигромадської до лояльної, яку схвалює суспільство.

Розглядаючи повноваження органів місцевого самоврядування у сфері запобігання злочинам, ми досліджуємо їх через відповідні функції, оскільки таке поняття, як “функція” найбільш сприяє визначенню ефективності таких власних повноважень [3, с. 168]. Вихідним фундаментальним положенням для визначення функцій покарання стало те, що вони не з'являються самі по собі, а зумовлені завданнями держави, що застосовує запобіжні заходи.

У науковій літературі досить часто вживається термін “функція”. Як правильно зауважує Д. Лі, всі суспільні явища є функціональними й відображують цілісність, єдність, узгодженість та гармонійність [4, с. 48–49]. У філософсько-правовій науці функція (від лат. *functio*) – це зовнішній прояв рис, ознак об'єкта (виконання, здійснення, звершення) в межах певної системи, до якої вона належить [3, с. 168]. Так, жодне явище не може бути визначене повно без вказівки на ті функції, які воно виконує, на думку П. Рабинович [5]. Наприклад, розкриваючи відносини між правом і мораллю, Г. Радбрух зазначав, що мораль, з одного боку, є метою права, а з іншого – функцією її зобов'язувальної дії [6, с. 56]. На думку Є. Нікітіна, функція є різновидом абстрактно-теоретичних процедур наукового пізнання, яка слугує поясненню “закона”, “структури”, “загального механізму” та “поясненню загалом” [7, с. 28–31]. Достатньо детально пояснює поняття та значення функції кримінології А. Закалюк. До того ж, визначаючи кримінологію як самостійну теоретико-прикладну суспільну науку про злочинність, він зазначає, які саме функції реалізує ця наука (загальнопізнавальну, політичну, ідеологічну, соціокультурну, прикладну, дослідницьку тощо) [8, с. 19–24, 27–28]. Досліджуючи питання про функції злочинності, Ю. Пудовочкін пише, що це питання є ключовим, адже “функції злочинності – це та роль, яку це явище виконує у суспільстві, що породжує злочинність” [9, с. 476–479].

Діяльність певних органів і служб щодо запобігання вчиненню конкретних злочинів також розглядається через загальні та спеціальні профілактичні функції [8]. Такий підхід, на нашу думку, продиктований тим, що саме функції регулюють суспільні відносини, зокрема, визначають основні напрями реагування держави на вчинення суспільно небезпечних діянь: від захисту суспільства, запобіжного впливу на осіб, які вчинили той чи інший

злочин, покарання винних тощо, до виховання громадян у дусі поваги до закону. Саме тому через певну діяльність можна розкрити сутність протидії злочинності в суспільстві шляхом реагування держави та включення самого суспільства в таку діяльність.

Встановлено, що будь-яка функція завжди має своє закріплення в чинному законодавстві. Як нами з'ясовано, функції участі громади в запобіганні злочинам регламентовані Конституцією України, Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні", нормативно-правовими актами, котрі регламентують діяльність правоохоронних органів.

Для визначення змісту основних функцій органів місцевого самоврядування із запобігання злочинності ми спираємось на попередні дослідження. У літературі достатньо досліджена проблема функцій права взагалі, а також окремих його галузей, і зроблено принципово важливий висновок: функції права або функції окремих галузей чи інститутів визначаються його призначенням [10, с. 192; 11].

З огляду на призначення права, автори виділяють такі його функції: а) регуляторну (регулювання суспільних відносин); б) охоронну (охорона суспільних відносин); в) виховну. Ці функції утворюють блок власне юридичних функцій [12, с. 783; 13, с. 6].

Ще раз зауважимо, що фахівці із загальної теорії права під функцією розуміють зумовлені соціальним призначенням права основні напрями його впливу на суспільні відносини, у яких виражається і завдання права [13, с. 10, 22, 25]. У теорії права, крім спеціально-юридичних функцій, виділяють ще основні й неосновні функції, підфункції, міжгалузеві функції та функції окремої галузі й окремого інституту [13, с. 10–12]. У філософії функція розглядається як "зовнішній вияв властивостей будь-якого об'єкта в цій системі відносин" [14, с. 47–48; 15, с. 389].

У суспільних відносинах завжди виявляється природа об'єктів і явищ, відмінності одне від одного. Іншими словами, властивості об'єкта виявляються завжди в русі, дії, процесі його взаємодії з іншими об'єктами. Проте в будь-якому відношенні об'єкт виявляє не всі свої властивості. Так, є властивості, які в одних умовах виявляються, а в інших зникають. Але будь-який об'єкт має й такі властивості, які виявляються завжди. Ці властивості називаються істотними, вони внутрішньо притаманні об'єктові, виникають разом з ним і змінюються лише в процесі його зміни. Сукупність істотних властивостей об'єкта виражає його якісну визначеність. Таким чином, у найзагальнішому розумінні, функція – це специфічний вияв властивостей того чи іншого об'єкта в процесі його взаємодії з іншими об'єктами. І хоча поняття "функція" використовується в бага-

тьох галузях науки, потрібно завжди пам'ятати, що в будь-якому понятті "зміст" і "обсяг" тісно пов'язані між собою. Стосовно ж функцій органів місцевого самоврядування щодо запобігання злочинам треба зазначити одну важливу їх особливість – те, що у своїй сукупності вони утворюють механізм досягнення поставленої мети. Відносно цілей, то як ми вже зазначали, вони полягають у загальній і спеціальній превенції.

Необхідно враховувати, що функція виражає не тільки якісну, змістовну характеристику об'єкта, а й спосіб його дії. Невипадково у філософській літературі підкреслюється, що саме "спосіб діяльності" об'єкта відіграє важливу роль в узагальненому понятті "функція" [16, с. 204]. Вчинення злочинів та іншої протиправної поведінки в суспільстві через експресивну функцію – це традиційний спосіб вияву обурення, несхвалення та докори з боку самого органу влади, який громада уповноважила висловлювати загальну точку зору. Наприклад, як стверджує Д. Фейнберг, завдяки своїй функції злочин та покарання за нього має конкретне визначення – це осуд злочинця спільнотою [17, с. 95–118; 18, с. 1062–1064].

IV. Висновки

Таким чином, з погляду філософії, саме спосіб діяльності відіграє особливу роль в узагальненому понятті "функція", що передбачає виявлення тих засобів і механізмів, завдяки яким елементи системи вступають у зв'язок і взаємодію один з одним, узгоджено, діючи з навколишнім середовищем як цілісне системне утворення. Звідси під функцією розуміється не власне діяльність системи, а лише спосіб, за допомогою якого ця діяльність спрямовується і здійснюється. Якщо розглядати запобіжну діяльність як цілісну систему, то зрозуміло, що має йтися про певні функції, визначені його структурними елементами. На загальносоціальному рівні органам місцевого самоврядування в межах власних повноважень варто здійснювати комплекс заходів, направлених на зміцнення політичної та економічної стабільності суспільства, зменшення рівня безробіття, підтримку здоров'я населення, достатнього освітнього рівня тощо. Спеціальні профілактичні заходи повинні бути запропоновані й втілені у життя громади, щоб позитивно виховувати, змінювати свідомість, зміцнювати моральні якості, переконувати хитких і нестійких людей, діючи на них організуючим чином. Якщо ж член громади вчинює той чи інший злочин, необхідно добиватися усвідомлення моральної порочності злочину усіма членами осередку.

Сучасні реалії такі, що спонукають українське суспільство до активної протидії злочинності, яка стає реальною силою і несе загрозу кожному з нас. Суспільство має поступово відмовлятися від репресій, якомога швид-

ше застосовувати цивілізовані заходи протидії злочинності. Слід сприяти розвитку відновлювального правосуддя, коли конфліктні ситуації вирішуватимуться шляхом домовленостей, а не "тюремним кровопролиттям". Існують позитивні світові приклади втілення тих чи інших заходів протидії рецидивній злочинності. Прикладом можуть слугувати комплексні програми в Німеччині, Норвегії, Фінляндії, Франції, Швеції та ін. Корегування політичних органів місцевого самоврядування із розширенням їх повноважень, дасть змогу накопичити позитивний досвід протидії злочинності шляхом підняття правосвідомості й моральності суспільства.

Список використаної літератури

1. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. / А. Ф. Зелинский. — Киев : Юринком Интер, 1999. — 240 с.
2. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
3. Философская энциклопедия. — Москва : МГУ, 1962. — 368 с.
4. Ли Д. А. Преступность в структуре общества / Д. А. Ли. — Москва : Русский мир, 2000. — 153 с.
5. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабинович. — 5-е вид., із змінами. — Одеса : Юрид. літ., 2002. — 176 с.
6. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух ; пер. с нем. — Москва : Междунар. отношения, 2004. — 240 с.
7. Никитин Е. П. Объяснение — функция науки / Е. П. Никитин. — Москва : Наука, 1970. — 280 с.
8. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. — Київ : Ін Юре, 2007. — Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. — 424 с.
9. Пудовочкин Ю. Е. Функции преступности и некоторые направления ее предупреждения / Ю. Е. Пудовочкин // Конституционные основы уголовного права : матер. Всерос. по уголов. праву, посвящ. 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации / отв. ред. В. С. Комиссаров. — Москва : Проспект, 2006. — С. 476–479.
10. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Велби : Проспект, 2008. — 576 с.
11. Маноха О. Є. Методологічна функція кримінології / О. Є. Маноха. — Київ : НАВСУ, 1997. — 191 с.
12. Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. — Минск : Изд. В. М. Скакун, 1998. — 896 с.
13. Радько Т. Н. Методологические вопросы познаний функций права / Т. Н. Радько. — Волгоград, 1976. — 35 с.
14. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права / В. Д. Филимонов. — Санкт-Петербург : Пресс, 2003. — 198 с.
15. Философский словарь. — Москва, 1968. — 389 с.
16. Исторический материализм как теория социального познания и деятельности. — Москва, 1972. — С. 204.
17. Feindberg J. Doing and Deserving / J. Feindberg. — Princeton : Princeton University Press, 1970. — 970 p.
18. Філософія права / [за ред. Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена ; пер. з англ. П. Тарашук]. — Київ : Основа, 2007. — 1256 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014.

Шеремет О. С. Содержание основных функций органов местного самоуправления как субъекта предупреждения преступлений

В статье освещены общие вопросы функций органов местного самоуправления в предотвращении преступлений и деятельность определенных органов и служб органов местного самоуправления по предотвращению совершения конкретных преступлений. Отмечено, что на современном этапе развития украинского общества, одним из основных направлений деятельности государства в защите прав, свобод и интересов граждан, является предотвращение преступлений.

Проанализировано содержание функций органов местного самоуправления по защите прав, свобод и интересов. Предложены пути реализации определенных функций в организации деятельности по предупреждению преступлений.

Ключевые слова: предупреждение преступлений, преступление, местное самоуправление, исполнительная власть, правоохранительные органы, функции.

Sheremet O. Contents Basic Functions of Local Governments as Subjects Prevention of Crime

Highlights the general issues of functions of local governments in the prevention of crime and the activities of certain agencies and institutions of local governments to prevent the commission of certain crimes.

Indicated that at the present stage of development of Ukrainian society, one of the main activities of the state in the protection of rights, freedoms and interests of citizens is to prevent crime. Modern

state of crime prevention, which is characterized by an increase in crime in Ukraine. Declares that the extremely low level of crime prevention.

Indicated on the basis of a positive international experience that many of the issues of crime prevention owned by local communities. Today, one of the essential conditions for the integration of Ukraine into the European Community and European civilization is as compliance with the rights of the local communities in local government, and to ensure the ability of local councils and their executive agencies to carry out their duties. This means that local authorities should have exclusive rights on all matters that are of local importance.

The features of local government in the prevention of crime through the definition of its basic functions. Analyzed the content of the functions of local governments to protect the rights, freedoms and interests.

Activities of certain agencies and institutions to prevent the commission of specific crimes viewed through general and special prevention function. The initial position to determine the fundamental features is that they do not appear on their own, but due to the tasks of the state and society regarding the prevention of crime.

Ways of certain functions in the organization of local governments from preventing crime.

Key words: *crime prevention, crime, local government, the executive, law enforcement agencies, functions.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 343

А. О. Клименкоаспірант
Класичний приватний університет

ВИЗНАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЖЕРЕЛОМ ПРАВА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті розкрито проблему вирішення теоретичного питання про визнання рішень Європейського Суду з прав людини джерелом кримінального процесуального права, а також вивчено вплив практики ЄСПЛ на розвиток кримінального процесуального права України.

Ключові слова: *Європейський суд, права людини, кримінальний процес, прецедент, джерело права.*

I. Вступ

Сучасна Україна переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення українського законодавства у відповідність із нормами й принципами міжнародного права досить значущим є вивчення європейського законодавчого досвіду та європейської правової доктрини. Забезпечення прав людини й основоположних свобод – основне завдання і напрям розвитку кожної держави. Особливого значення це завдання набуває у сфері кримінального судочинства, де найчастіше обмежуються права та свободи громадян, і у зв'язку із цим необхідні кримінальні процесуальні гарантії їх захисту [1, с. 24].

Помітною подією в українській правовій системі стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу, який став не просто переглядом старого, а подає інший підхід до кримінального правосуддя відповідно до міжнародно-правових стандартів та вимог Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Якщо надати узагальнену характеристику новому КПК України, то вона мала б мати такий вигляд: на зміну кримінальному судочинству як засобу боротьби зі злочинністю приходить кримінальне судочинство як система гарантій прав громадян. Новий кодекс побудовано на ідеології верховенства права, безумовного пріоритету таких непорушних загальнолюдських цінностей, як незалежний неупереджений суд, презумпція невинуватості, змагальність, рівноправність сторін тощо.

У зв'язку з цим, у наукових і публіцистичних дослідженнях широко обговорюються питання, пов'язані з принциповими положеннями кримінального судочинства, його соціальним призначенням у суспільстві й державі, внутрішнім цілям і завданням, а також

положень щодо гармонізації сучасного кримінального процесуального законодавства України з європейськими стандартами забезпечення прав і свобод людини, які закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ) та знайшли своє подальше продовження в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Вирішення цих питань спонукає юристів до аналізу двох пластів права – міжнародного й національного, пошуку суперечностей і неузгодженостей, що виникають, відпрацювання проблем тлумачення права та запровадження в дію необхідних механізмів удосконалення національної правової системи.

II. Постановка завдання

Метою статті є вивчення теоретичного питання про визнання рішень Європейського Суду з прав людини джерелом кримінального процесуального права, а також впливу практики ЄСПЛ на розвиток кримінального процесуального права України.

III. Результати

Підвищення уваги до європейських стандартів прав людини у сфері кримінального судочинства мало наслідком переосмислення науковцями усталених підходів, у тому числі й до джерел кримінального процесуального права. Тривалий час фактично єдиним регулятором кримінальних процесуальних відносин і, відповідно, джерелом кримінального процесуального права визнавався нормативно-правовий акт, зокрема закон. Така тенденція є цілком логічною, оскільки право незалежної України базувалося на радянських наукових надбаннях.

Звідси впливає важливість дослідження джерел і форм права, що особливо актуально з огляду на прийняття Закону України "Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини",

ст. 17 якого проголошує КЗПЛ і практику цього суду джерелом права України [2].

Крім того, ці правові положення знайшли своє подальше відображення у ч. 2. ст. 8 КПК України (2012 р.), а саме щодо обов'язку судів, прокуратури, органів досудового розслідування під час здійснення кримінального провадження застосовувати принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини, який діє на основі Конвенції про захист прав і основоположних свобод, що стала частиною національного законодавства. Також у ч. 5 ст. 9 КПК України законодавець зазначив, що приписи кримінального процесуального законодавства мають бути застосовані з урахуванням практики ЄСПЛ. Це означає, що ця норма розповсюджується на всі стадії кримінального провадження, а не лише використовується судом під час розгляду кримінальних проваджень (справ) [3].

Отже, законодавець формально легітимізував для українських суддів можливість прямо посилаючись у судовому рішенні на практику Європейського суду. Проте механізм використання рішень ЄСПЛ у процесі правозастосовної діяльності й досі залишається не розробленим, а право безпосередньо застосовувати рішення Суду віддається на розсуд суб'єктів цієї діяльності й тому є проблематичним. Так, аналіз правозастосовної діяльності дає підстави стверджувати, що прийняття вищезазначеного спеціального закону в Україні, поки що не спричинило досить суттєвого застосування практики ЄСПЛ національними правозастосовними органами. В той же час у судовій практиці України відомі непоодинокі випадки, коли суди посилаються на практику (рішення) ЄСПЛ як на джерело права при винесенні рішень. Але необхідно зазначити, що традиційно рішення ЄСПЛ використовуються у мотивувальній частині рішення. Отже, сучасний стан вирішення цього питання сприймається фахівцями неоднозначно й потребує ретельного аналізу.

Так, дійсно, рішення ЄСПЛ, як слушно зазначає В. Буткевич, ще не стали «маяком для вітчизняного судового корпусу», крім того, на практиці рішення ЄСПЛ у справах проти інших країн (інших членів Ради Європи і сторін КЗПЛ) практично не застосовується [4, с. 48].

Проблема ускладнюється ще й тим, що на сьогодні Верховний Суд України (ВСУ) може здійснювати перегляд відповідних рішень національних судових органів, у яких ЄСПЛ констатовано порушення норм КЗПЛ, лише в разі, якщо Вищий спеціалізований суд допустить відповідну скаргу до провадження у ВСУ. З іншого боку, ВСУ не може ухвалити остаточного судового рішення у справі, а може лише скасувати судові рішення, при ухваленні яких встановлено порушення КЗПЛ, і направити справу на новий судовий розгляд до суду касаційної інстанції [5, с. 66].

У цьому контексті цікаво звернутися до практики інших держав. Загалом сьогодні рішення ЄСПЛ становлять принаймні доктринальне джерело для більшості країн Ради Європи. Більше того, зважаючи на авторитетність рішень ЄСПЛ, вони частіше стають основою для прийняття рішень іншими судовими інстанціями, і навіть судами країн, які не є членами Ради Європи. Так, непоодинокі випадки звернення до рішень ЄСПЛ, зокрема Федеральним судом США для мотивації своїх рішень [6, с. 14].

Отже, як бачимо, рішення Європейського суду з прав людини мають вагомий вплив на законотворчу та правозастосовальну діяльність у сфері кримінального судочинства не тільки України, а й усіх країн, які приєдналися до Конвенції з прав людини та основоположних свобод.

На сьогодні судовий прецедент як один з видів (форм) судової правотворчості – це не лише предмет доктринальних міркувань, а реальний факт вітчизняної (та й на всьому пострадянському просторі) правової дійсності. Особливо відчутно він проявляється у сфері захисту прав людини і її основоположних свобод, де рішення Європейського Суду з прав людини у конкретних справах є безпосередньо правовою основою (прецедентом) для вирішення аналогічних справ вітчизняними судами [7, с. 263].

Оскільки система права Європейського Суду є прецедентною, національні суди європейських держав, у тому числі ті, де діє континентальна система права, застосовують прецедентне право Страсбурзького Суду. Принагідне зауважимо, що в державах з англо-саксонською системою права багато цивільних прав захищені законами, а не судовими рішеннями. Як зазначає П. Рабінович, «справжній зміст багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конститується, з'ясовується лише після їх тлумачення і застосування у рішеннях Суду. Практика Суду (а це сотні рішень) розвивається за відверто прецедентним принципом. І тому знання й урахування прецедентних рішень Суду, засвоєння специфіки його професійного мислення, його «правового менталітету» – одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні» [8, с. 358].

Відповідно до цього, КЗПЛ неможливо розглядати окремо від її прецедентного права, оскільки пояснення та інтерпретація її тексту міститься в рішеннях ЄСПЛ. Рішення ЄСПЛ є прецедентами, що мають обов'язкову юридичну силу, їх юридичний статус рівноцінний статусу обов'язкових юридичних норм. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для держав – учасниць Конвенції, контроль за їх виконанням паралельно з Євросудом здійснює Комітет Міністрів Ради Європи. Також ЄСПЛ надає консультати-

вні висновки з питань права на запити Комітету Міністрів Ради Європи щодо тлумачення і застосування норм Європейської Конвенції.

Таким чином, аналіз практики ЄСПЛ дає змогу констатувати, що рішенням, які прийняті ЄСПЛ, притаманні усі ознаки правозастосовних актів. Такі рішення мають змішану юридичну природу й поєднують у собі ознаки правозастосовних та інтерпретаційно-правових актів, а з іншого боку – є результатом правозастосовної конкретизації. За праворегуляторною функцією ці рішення є правотлумачними, а точніше, правоконкретизаційними прецедентами.

Крім того, як слушно зазначають В. М. Хотенець і О. Г. Шило: “Суд в своїх рішеннях не тільки тлумачить Конвенцію, але й формує певні критерії, яким повинно відповідати національне законодавство” [9, с. 157].

Так, у контексті вищезазначеного, можна говорити про те, що визнання юрисдикції ЄСПЛ у вітчизняній правовій науці та практиці сприяло зародженню нової правової доктрини, а також особливому підходу до судових рішень.

З огляду на це, цікавим для нашого дослідження, яке підтверджує таку позицію, є рішення Верховного Суду України від 14.07.2005 р., у якому наголошується, що рішення ЄСПЛ, якими надаються тлумачення та практика застосування положень КЗПЛ, є формою прецедентного права, що розширює нормативний обсяг Конвенції, встановлюючи нові загальнообов'язкові правила [10].

IV. Висновки

Відповідно до цього, вважаємо за доцільне розглядати КЗПЛ тільки разом із рішеннями ЄСПЛ, які мають обов'язкову юридичну силу, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ міститься пояснення та інтерпретація тексту КЗПЛ.

У зв'язку з цим, слід констатувати, що КЗПЛ не варто розглядати лише як текст, що містить норми про права людини, а тому неприпустимим є аналіз її положень у світлі позитивіських поглядів, оскільки, як зазначають деякі вчені, всі норми об'єктивного права, в яких закріплюються суб'єктивні юридичні права людини, формуються на підставі природних прав людини [11].

Наприклад, на думку Ш. М. Дроздова, рішення ЄСПЛ мають подвійний нормативний характер. У випадках, коли ЄСПЛ при вирішенні справи доходить висновку, що певні положення кримінального процесуального законодавства України суперечать нормам КЗПЛ, суди до внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства України в аналогічних ситуаціях повинні керуватися цим рішенням ЄСПЛ. Такі рішення є джерелом кримінально процесуального права України. Стосовно ж інших рішень ЄСПЛ, то викладена в них позиція щодо інтерпретації тих або інших положень наведеної КЗПЛ у конкретній справі за своєю правовою природою є судовим прецедентом і має бути врахована судом при мотивуванні того або іншого процесуального рішення [12, с. 82].

Отже, судовий прецедент в Україні законодавчо встановлений та закріплений Законом “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, проте має певні особливості. По-перше, джерелом судових прецедентів визнається саме практика Європейського суду з прав людини, а не національних судів. По-друге, судовий прецедент не займає головного місця у вищезазначеному Законі, а джерелом права визнано саму КЗПЛ, та лише у випадку мовних розбіжностей і необхідності тлумачення окремих положень використовується прецедентна практика ЄСПЛ. По-третє, ефективність застосування норм КЗПЛ та практики ЄСПЛ залишається досі на майже декларативному рівні. І як зазначає Д. С. Дударев, це пов'язане перш за все з тим, що законодавчо не встановлені повноваження органів державної влади по застосуванню норм Конвенції [13, с. 349].

Так, на нашу думку, відповідно до Конституції України та Закону України “Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини”, прецедентна практика ЄСПЛ є, по-перше, джерелом права, по-друге, джерелом правових норм, зорієнтованих на забезпечення верховенства права через застосування міжнародного права на території суверенної держави, а отже, норм, які застосовуються, незважаючи на те, щодо якої країни внесене те чи інше рішення.

Таким чином, проаналізувавши чинне кримінальне процесуальне законодавство та правозастосовчу практику, можна констатувати, що роль прецеденту Європейського суду з прав людини на сьогодні залишається недооціненою та мало застосованою, але таке явище може бути швидкоплинним через появу нових досліджень у практичному напрямі використання практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні. Новий погляд на прецедентну практику ЄСПЛ як джерела права надасть можливість швидше наблизитись до сучасних європейських правових систем, а впровадження її в сучасний оновлений кримінальний процес України посилить уже сформований механізм захисту прав та охоронюваних законом інтересів європейськими стандартами та істотно вплине на правосвідомість суддів судів загальної юрисдикції, які вимушені будуть освоювати європейське праворозуміння.

Таким чином, проаналізувавши чинне кримінальне процесуальне законодавство та правозастосовчу практику, можна констатувати, що роль прецеденту Європейського суду з прав людини на сьогодні залишається недооціненою та мало застосованою, але таке явище може бути швидкоплинним через появу нових досліджень у практичному напрямі використання практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні. Новий погляд на прецедентну практику ЄСПЛ як джерела права надасть можливість швидше наблизитись до сучасних європейських правових систем, а впровадження її в сучасний оновлений кримінальний процес України посилить уже сформований механізм захисту прав та охоронюваних законом інтересів європейськими стандартами та істотно вплине на правосвідомість суддів судів загальної юрисдикції, які вимушені будуть освоювати європейське праворозуміння.

Список використаної літератури

1. Малярченко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : монографія / В. Т. Молярченко. – Київ : Ін Юре, 2004. – 544 с.
2. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р.

- № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
 4. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського суду з прав людини судами України / В. Буткевич // Право України. – 2011. – № 7. – С. 48.
 5. Онопенко В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення / В. Онопенко // Право України. – 2011. – № 7. – С. 66.
 6. Буткевич О. В. Рішення Європейського суду з прав людини в українській правозастосовній практиці / О. В. Буткевич // Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В. Г. Буткевича. – Київ : Ред. журн. "Право України", 2011. – Дод. до журн. "Право України". Вип. 1. – Ч. 3: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань : у 3 ч. – 2011. – С. 5–28.
 7. Нор Н. Судова практика в механізмі кримінально-процесуального регулювання та форми її вираження / Н. Нор // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2008. – Вип. 47. – С. 257–264.
 8. Рабінович П. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування / П. Рабінович // Практика Європейського Суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – С. 358.
 9. Хотенець В. М. Право на справедливий розгляд кримінальної справи в суді (до застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) / В. М. Хотенець, О. Г. Шило // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Харків : Право, 2001. – Вип. 5. – С. 157.
 10. Рішення Верховного Суду України від 14.07.2005 р. в цивільній справі за скаргою Головотаго С. П., який діє від імені Мельниченка М. І., на постанову Центральної виборчої комісії від 03.06.2005 р. № 91 [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : Сайт Міністерства юстиції України. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/fiales/SCU_14.07.2005.doc.
 11. Меркулов С. М. Обвинувачення у контексті положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] / С. М. Меркулов // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 2 (15). – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaaui/2012-2/12msmspl.pdf>.
 12. Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. М. Дроздов. – Харків, 2004. – С. 82–83.
 13. Дударев Д. С. Деякі проблемні питання впровадження судового прецеденту Європейського Суду з прав людини в Україні / Д. С. Дударев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). – № 1. – С. 352–357.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014.

Клименко А. А. Признание прецедентной практики Европейского суда по правам человека источником права и особенности ее применения в уголовном судопроизводстве Украины

В статье раскрывается проблема решения теоретического вопроса о признании решений Европейского суда по правам человека источником уголовного процессуального права, а также изучение влияния практики ЕСПЧ на развитие уголовного процессуального права.

Ключевые слова: Европейский суд, права человека, уголовный процесс, прецедент, источник права.

Klimentenko A. Confession of Precedent Practice of the European Court on Human Rights by the Source of Right and Feature of its Application in the Criminal Trial of Ukraine

Modern Ukraine experiences the period of included in European legal space. Taking into account the necessity of bringing the Ukrainian legislation over for accordance with norms and principles of international law meaningful enough is a study of European legislative experience and European legal doctrine. This task acquires the special value in the field of the criminal legal proceeding, where rights and freedoms of citizens are more frequent all limited, and in connection with it the criminal judicial guarantees of their defence are needed.

The purpose of the article is a problem of decision of theoretical question about confession of decisions of European Court on human rights by the source of criminal judicial right, and also study of influence of practice of ECHR on development of criminal judicial right for Ukraine.

Thus, the analysis of practice of ECHR allows to establish, that to the decisions which are accepted ECHR all signs of pravozastosovnikh acts are inherent. Such decisions have the mixed legal nature and combine in itself the signs of pravozastosovnikh and interpretation-legal acts, and from the second – is the result of pravozastosovnoy specification. After a pravoregulyativnoy function these decisions can be counted pravotlumachnimi, and more precisely, by pravokonkretizaciynimi precedents.

Key words: european court, human rights, criminal procedure, precedent, source of right.

УДК 343.13;343.98

В. Г. Лукашевичдоктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України
Класичний приватний університет**НОВИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ – ВИКЛИК
ТЕОРІЯМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ**

У статті розглянуто деякі проблемні питання, що піднімалися на засіданні круглого столу на тему: “Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки”, який відбувся 12.09.2014 р. у Класичному приватному університеті. Проаналізовано чинне кримінально-процесуальне законодавство порівняно з законодавством 1960 р., практика його застосування та думки науковців і практиків, стосовно анонсованих проблем. Викладено власні думки щодо їхнього розв’язання в сучасних правових реаліях і планування наукових досліджень у цій галузі.

Ключові слова: кримінальне провадження, завдання кримінального провадження, досудове розслідування, початок досудового розслідування, Єдиний реєстр досудового розслідування, повідомлення про підозру, зупинення досудового розслідування, закінчення досудового розслідування, участь захисника у кримінальному провадженні.

I. Вступ

Дванадцятого вересня 2014 р. в Класичному приватному університеті відбулося традиційне засідання круглого столу на тему: “Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки”. У ньому взяли участь відомі в Україні та регіоні науковці та практичні працівники: А. Д. Аксьонова, виконавчий директор ВГО “Асоціація адвокатів України”; Д. В. Бугай, президент ВГО “Асоціація правників України”, партнер ЮК “Ващенко, Бугай та партнери”, адвокат; В. В. Городовенко, д. ю. н., доцент, Заслужений юрист України, голова Апеляційного суду Запорізької області; Т. А. Денисова, д. ю. н., професор, директор Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету; К. В. Калюга, к. ю. н., старший експерт НДЕКЦ при ГУМВС України в Запорізькій області, майор міліції; В. Г. Лукашевич, д. ю. н., професор, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики, Заслужений юрист України; А. О. Монаєнко, д. ю. н., професор, проректор з наукової роботи Класичного приватного університету, Голова Запорізького відділення Асоціації правників України, Заслужений юрист України; Л. М. Новоселова, голова Адвокатського об’єднання колегії адвокатів Запорізької області; О. П. Рябчинська, д. ю. н., доцент, завідувач кафедри кримінального права Класичного приватного університету; С. І. Спільник, к. ф. н., доцент, начальник управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні прокуратури Запорізької області; О. В. Чернобай, Президент ВГО “Асоціація адвокатів України”, адвокат, керуючий партнер ЮК “Чернобай та партнери”; О. Л. Шацький, прокурор Запорізької області, старший радник юстиції; О. А. Шевчук, керуючий партнер ЮА

“Шевчук та партнери”, адвокат, член Правління ВГО “Асоціація адвокатів України”, член ВГО “Асоціація правників України”.

II. Постановка завдання

Мета статті кореспондується з метою проведення круглого столу, якою було обговорення науковцями та практичними працівниками (суддями, прокурорами, адвокатами, слідчими) актуальної інформації щодо практичної реалізації приписів чинного Кримінального процесуального кодексу в правових реаліях сучасної України й на цьому підґрунті вдосконалення кримінально-процесуальної науки, зміцнення зв’язку теорії і практики, опрацювання рекомендацій щодо гармонізації національного законодавства з міжнародним досвідом.

Предметом обговорення стали такі питання (проблеми): досвід роботи суду в нових реаліях дії Кримінального процесуального кодексу України; прокурор, як процесуальний керівник кримінального провадження; місце та роль слідчого судді у кримінальному провадженні; слідчі в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень; адвокат-захисник у нових реаліях дії Кримінального процесуального кодексу України.

У статті ми торкнемося лише деяких з анонсованих проблем.

III. Результати

Минуло майже два роки з набуття чинності нового Кримінального процесуального кодексу України, анонсованого засобами масової інформації як революційного, такого, що встановлює межу між системою кримінального судочинства “радянської доби” і системою, побудованою за “західним зразком”.

Побіжний аналіз його практичного застосування, а також думок науковців і практиків, висловлених під час обговорення на круглому столі, дають змогу зробити перші

обережні висновки стосовно дещо перебільшених очікувань від його застосування.

Коротко торкнемося лише окремих проблемних питань процесуальної діяльності у кримінальному провадженні.

Певну зацікавленість викликало питання щодо процесуальної мети й пізнавальних завдань досудового розслідування в межах чинного КПК.

Так, ч. 5 ст. 3 КПК при визначенні основних термінів Кодексу, досудове розслідування розглядає як стадію кримінального провадження, визначаючи лише її просторові межі: початок – з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчення – закриття кримінального провадження або направлення до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Із цього виходить, що начебто пізнавальна сутність цієї стадії у концентрованому вигляді відображується в обвинувальному акті, що направляється до суду. Так, до речі, було й за КПК 1960 р.

Утім, у ч. 14 ст. 3 КПК законодавець визначає поняття “притягання до кримінальної відповідальності” як самостійну стадію кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Тож виникає закономірне питання – як співвідноситься ця стадія зі стадією “досудового розслідування” (ч. 5 ст. 3 КПК).

Детальний аналіз змісту ст. 280 КПК “Підстави та порядок зупинення досудового розслідування” дає змогу дійти висновку, що “стадія” (тут і далі – виділено нами) притягання до кримінальної відповідальності” входить органічною складовою у “стадію досудового розслідування”. Слід зауважити не зовсім коректне з формально-логічного боку субординаційне співставлення лінгвістичної моделі “стадія у стадії”, крім того “зубиться” пізнавальне навантаження цієї стадії.

Тому під час обговорення на круглому столі виникало питання: коли з’явиться, відповідно до ч. 3 ст. 276 КПК “наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення”. І чи можна відразу ж після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань повідомляти особі про підозру, чи треба спочатку провести досудове розслідування (або якусь його частку), що дало б змогу згідно ч. 4, 5, 6 ст. 277 КПК розкрити зміст підозри, дати правову кваліфікацію кримінального правопорушення, із зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність, викласти фактичні обставини

кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа тощо. Разом із тим, цілком очевидно, що під час збирання даних про підозру, навіть якщо воно відбувається в процесуальній формі, захисник активної участі не бере (бо звідки він з’явиться?).

Ще більше питань виникає із змісту ч. 2 ст. 283 КПК “Загальні положення закінчення досудового розслідування”, де наголошується, що прокурор зобов’язаний у найкоротший строк (знову оціночне поняття) після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. І коли у цей “найкоротший строк” встигнути адвокату взяти участь у захисті?

У цілому, аналіз статей гл. 23 КПК “Зупинення досудового розслідування” і гл. 24 “Закінчення досудового розслідування” дає змогу зробити попередній висновок, що процесуальна й пізнавальна сутність досудового розслідування полягають у тому, аби створити формальні (процесуальні) й змістовні (фактичні) підстави (обставини, докази) для відповідної вмотивованої постанови (клопотання, обвинувального акта) прокурора (слідчого), про що свідчить зміст обвинувального акта згідно із ч. 2 ст. 291 КПК, а в ч. 1 ст. 290 чинного КПК прямо прописано, що прокурор або слідчий визнає зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта.

Ст. 290 КПК “Відкриття матеріалів іншій стороні” визначає порядок допуску до матеріалів досудового розслідування стороні захисту. Втім, для визначення часу ознайомлення використовується оцінний термін “достатній”, який визначає прокурор (слідчий), слідчий суддя (ч. 10 ст. 290 КПК). Разом із тим, сторона захисту може використовувати отримані під час ознайомлення відомості як докази у суді (ч. 2, 3 ст. 290). І у цьому теж простежується пізнавальна роль досудового розслідування.

Обвинувальний акт, складений слідчим (або прокурором), разом із реєстром матеріалів досудового розслідування надається суду. У цьому плані обвинувальний акт як узагальнювальний пізнавально-правовий документ не відрізняється від того, що був передбачений КПК 1960 р. Але відсутня процесуальна процедура пред’явлення обвинувачення і допиту обвинуваченого (як у гл. 12 КПК 1960 р.), на нашу думку, не поліпшує захист останнього.

Ця процедура була перенесена на судовий розгляд справи (ст. 348 КПК), а на досудовому слідстві замінена такою: так, ст. 293

чинного КПК приписує, що одночасно з переданням обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування до суду, прокурор зобов'язаний, засвідчивши розпискою, надати їх копію підозрюваному (його статус ще не змінився) та його захиснику.

Далі долучаються матеріали кримінального провадження (кримінальна справа), до яких, відповідно до розуміння ч. 1 ст. 317 КПК, відносяться: обвинувальний акт; клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та інші документи й матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження. На нашу думку, до останніх можуть бути віднесені матеріали досудового слідства.

У подальшому, у ході підготовчого судового засідання матеріали вивчаються учасниками судового провадження (ч. 1 и 2 ст. 314 КПК) і приймається рішення (серед інших можливих) – призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта та клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 5 ст. 314 КПК).

Щодо визначення меж судового розгляду у ч. 1 ст. 337 КПК приписано, що він проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта, крім випадків передбачених цією статтею. До речі, аналогічний припис містився у ст. 275 КПК 1960 р.: "...розгляд справи проводиться тільки відносно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення".

На початку судового розгляду прокурор коротко викладає сутність обвинувального акту (ч. 2 ст. 347 КПК).

Учасники судового розгляду, як це впливає зі змісту ст. 349 КПК, вирішують, які докази потрібно дослідити, при цьому можуть визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. Зрозуміло, що приймати такі рішення можна лише на основі детального ознайомлення з матеріалами досудового провадження й обвинувальним актом.

Під час допиту обвинуваченого (ст. 351 КПК), у разі його відмови давати показання або за наявності істотних суперечностей між показаннями, які обвинувачений давав під час судового розгляду і досудового розслідування, окремі науковці рекомендують, за клопотанням сторін або за ініціативою суду, оголосити показання обвинуваченого, отриманого під час досудового слідства. Теж саме вони пропонують розповсюдити й на допит свідка [1, с. 729, 734].

З вищепроведеного аналізу відповідних норм КПК вимальовується роль і значення пізнавальної діяльності слідчого під час до-

судового розслідування та її вплив на подальше судове провадження.

Тобто, всі учасники судового провадження, до його початку, біль-менш знайомляться (мають змогу ознайомитися) з усіма матеріалами досудового розслідування.

Не викликає сумнівів, що таке (попереднє) ознайомлення сторін судового провадження під час підготовчого провадження та судового розгляду з матеріалами (доказами) досудового слідства впливає (не може не впливати) на їх сприйняття події, що розслідується, та на формування у них відповідного "внутрішнього переконання", певної правової й громадянської позиції.

Разом із тим, аналіз відповідних норм КПК дає змогу обережно зауважити, що законодавець це питання вирішує неоднозначно, даючи змогу припустити, що зібрані на досудовому розслідуванні докази не є обов'язковими для суду. Так, у ч. 4 ст. 95 КПК зазначено, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Тобто суд не має права обґрунтовувати судові рішення показаннями (*процесуальними джерелами доказів*), наданими на досудовому слідстві прокурору, слідчому, або посилатися на них.

Також, на нашу думку, непереконливими й дещо показово-декларативними є приписи, наприклад, ч. 5 ст. 364 КПК, де наголошується, що учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Або "...обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 цього Кодексу" (ч. 3 ст. 370 КПК). Побіжно зазначимо, що у ст. 94 КПК "Оцінка доказів", на нашу думку, більш точно, відповідно до завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК), прописані пізнавально-оцінювальні процедури його учасників – "...слідчий, прокурор, слідчий, суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ щодо належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – щодо достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення".

Таким чином, з психологічного боку інформація (*фактична, змістовна сторона доказів*), що отримана на досудовому слідстві, "об'єктивно" впливає на свідомість (*певним чином формує її*) учасників судового провадження і суттєво корегує їхні мисленево-

вольові процеси прийняття відповідних правових і процесуальних рішень. У цьому сенсі мова йде про те, що прокурори, слідчі, захисники, судді та інші учасники (сторони) кримінального провадження підпорядковуються тим самим природним психологічним законам, що й усі інші люди, що само по собі унеможливорює конструктивне (об'єктивне) неупереджене сприйняття того, що відбувається під час судового провадження.

Звідси проведення досудового розслідування – здійснення системи пошукових, пізнавальних, посвідчувальних та правозабезпечувальних заходів є важливою обов'язковою складовою процесуальної форми кримінального провадження в цілому, а змістовно – початковим етапом безперервного збирання та формування доказів.

Багато питань виникло під час обговорення проблеми початку досудового розслідування.

На жаль, чинний КПК України не містить визначення таких важливих питань, як “початок кримінально-процесуальної діяльності” та “підстав для початку кримінально-процесуальної діяльності”, які при першому наближенні є не врегульованими, суперечливими або дискусійними та потребують науково-практичного опрацювання.

Так, новий Кримінальний процесуальний кодекс поміняв сам підхід до розслідування злочинів – він не передбачає необхідності прийняття формального акта про порушення кримінальної справи. Досудове розслідування злочину починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК).

Безсумнівно, зазначений початковий етап досудового розслідування є принципово новим щодо української правової системи. Скасування стадії порушення кримінальної справи, на думку законодавця, гуманізує досудове розслідування, спрощує кримінальне провадження та прискорює процес розслідування – будь-які заяви про злочин одразу ж потрапляють до Єдиного реєстру досудових розслідувань, після чого прокурор (слідчий) негайно приступає до розслідування. Цей захід, на його думку, позбавить громадян від небажання правоохоронних органів реєструвати “неперспективні” злочини, а обвинувачення і захист отримують рівні права в збиранні доказів, підвищується роль захисника-адвоката з надання доказів суду.

Але, з іншого боку, на що неодноразово звертали увагу як науковці, так і практичні працівники, скасування стадії порушення кримінальної справи означає для громадянина принципову неможливість оскаржити в суді почате проти нього кримінальне провадження, за відсутності в нього документа, який можливо оскаржити.

Крім того, на практиці, одразу виникло питання, як бути з хибними заявами про злочин і як захищати права людини, щодо якої розпочато розслідування за безпідставним звинуваченням і вже застосовані оперативно-розшукові заходи.

Правовий механізм перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення в новому КПК України не визначено. Водночас чітка регламентація процесуальної діяльності на початковому етапі досудового провадження є передумовою виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК).

Мабуть, тому й виник компромісний (але, на нашу думку, такий, що не відповідає “букві” й “духу” нового Кодексу) документ – Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, яка була підготовлена попереднім керівництвом прокуратури, діяльність якого піддається зараз обґрунтованій критиці.

Разом із тим, у ч. 1 ст. 214 КПК прямо й не двозначно зазначено, що прокурор невідкладно, але не пізніше 24 год. після подання заяви про вчинене кримінальне правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Тим більше, що у п. 5 відомостей, які вносяться до Єдиного реєстру, мова йде про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення. Після чого, відповідно до ч. 7 ст. 214 КПК, матеріали передаються до органу досудового розслідування.

По суті, зазначена Інструкція разом із Положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань, які не є законодавчими актами, поза Законом легалізують так звану “дослідчу перевірку” (попередню перевірку), яка, відповідно до ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу 1960 р., перевіряла заяву або повідомлення про злочин до початку процесуальної діяльності – порушення кримінальної справи.

Побіжно зазначимо, що така відомча “нормотворчість” не тільки не відповідає філософії нового процесуального закону, а й прямо суперечить вимогам ст. 1 КПК України, відповідно до якої порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, що складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та інших законів України.

Так, було б доцільним прислухатися до думки науковців з цього питання. Свого часу цю частину кримінального процесу дуже слушно В. С. Зеленецький та Л. М. Лобойко пропонували називати дослідчим кримінальним процесом або дослідчим проваджен-

ням за заявами й повідомленнями про злочини [2; 3]. Зазначені автори у своїх роботах підкреслювали та стверджували, що кримінальний процес виникає в момент звернення громадянина до компетентних посадових осіб правоохоронних чи судових органів з інформацією про злочини, що вчинений або готується, яка спонукає їх до здійснення дій щодо приймання, реєстрації вказаних заяв та повідомлень, а також прийняття заходів щодо їх запобігання, розкриття та запобігання вчиненню в майбутньому інших злочинів [5, с. 90–91].

У науковій літературі тих часів сформувалася усталена думка, за якою порушення кримінальної справи визначається як перша або початкова стадія кримінального процесу [6, 7; 8].

Тому викликає великий сумнів немотивована відмова розробників нового Кодексу поділяти кримінальний процес на стадії, особливо гостро це виявляється на початковій стадії досудового розслідування.

Аналізуючи вимоги ст. 97, 98 КПК України 1960 р., слід зробити висновок про те, що до прийняття рішення про порушення кримінальної справи шляхом винесення відповідної постанови здійснювалася діяльність відповідних посадових осіб, яка розпочиналася значно раніше і складалася з декількох етапів: прийняття заяв та повідомлень про злочини (безпосереднє їх прийняття, оформлення, реєстрація, доповідь начальнику органу, отримання його вказівок про здійснення перевірки тощо); перевірка заяв і повідомлень (відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб, складання та направлення запитів, отримання відповідей на них тощо); прийняття процесуального рішення за результатами перевірки (складання постанови про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи, заповнення статистичних карток, подання та реєстрація зазначених матеріалів прокурором, направлення повідомлення заявнику чи особі, відносно якої порушено кримінальну справу, роз'яснення їм прав на оскарження постанови прокурору чи в суд тощо).

Є практика, що без виконання зазначених перевірочних дій, на підставі лише отриманої заяви про злочин, що готується (а часто і про вже вчинений), встановити чи є у фактах, про які повідомлено, ознаки злочину; якими даними чи доказами підтверджуються наведені факти; за якою статтею КК України слід кваліфікувати злочин тощо – досить складно, або взагалі неможливо. Для її реалізації, з метою неухильного дотримання встановленого законодавством України порядку реєстрації, обліку і розслідування злочинів в органах внутрішніх справ, під час здійснення дізнання та досудового слідства, запобігання порушенням законних інтересів, конституційних прав і свобод громадян, МВС України свого часу були прийняті,

наприклад, накази: від 03.11.2003 р. № 1288 “Про заходи щодо забезпечення законності при розслідуванні злочинів органами внутрішніх справ України”; від 14.04.2004 р. № 400 “Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються”, від 20.02.2006 р. № 160 “Про організацію діяльності органів досудового слідства системи Міністерства внутрішніх справ України”. А також Інструкція про єдиний облік злочинців: затверджена наказом Генеральної прокуратури України від 26.03.2002 р. № 20, Міністерства внутрішніх справ України від 26.03.2002 р. № 84, Служби безпеки України від 26.03.2002 р. № 293, Державної податкової адміністрації України від 26.03.2002 р. № 126, Міністерства юстиції України від 26.03.2002 р. № 18/5 тощо [9].

Виникає логічне питання – а чим вони за змістом і спрямованістю відрізняються від згаданої вище діючої Інструкції Генеральної прокуратури України, відповідно до пункту 3.7 якої, прокурор сам не приймає відповідного рішення, а спрямовує матеріали, що містяться у заяві й свідчать про можливе вчинення кримінального правопорушення, для перевірки до органу внутрішніх справ. І де тут убачається адептами нового кодексу – “прискорення” та “спрощення” кримінального процесу – не кажучи вже про те, що таке “затягування” початку досудового розслідування створює умови маскування й знищення слідів злочинної діяльності.

На думку присутніх на круглому столі адвокатів, з якою можна погодитися, новий КПК ніяких додаткових преференцій захисникам-адвокатам не дав. Так, зокрема, посилення на ст. 93, яка буцімто надає сторонам кримінального провадження рівні права у збиранні доказів, лише формально декларує таку рівність. Аналізуючи згадану статтю, зауважимо на тому, що у ч. 2 зазначено, що сторона обвинувачення (а це відповідний державний орган) здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій. А ч. 3 наділяє сторону захисту та потерпілого правом збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, *копій* документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Реалізувати захисником у сучасних реаліях правового нігілізму зазначені вище заходи нам вдається доволі проблематичним. Крім того, сторона захисту

може лише ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Тобто, ініціювання ще не означає їхнього проведення, крім того викликає великий сумнів щодо сутності *інших дій*, а також суб'єктів і можливостей їх оцінювання як таких, що здатні забезпечити подання суду *належних* і *допустимих* доказів. Тому можна погодитися з авторами-науковцями доктринального тлумачення нового Кримінального процесуального кодексу, які зауважують, що повноваження щодо збирання доказів сторонами обвинувачення, захисту та потерпілими не рівнозначні [1, с. 247].

На наше переконання, проблема захисту потребує кардинального реформування. У ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тож права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тому логічно, що захист – це справа держави і його мають здійснювати не самоврядні громадські організації, а державні установи.

IV. Висновки

Зазначене – це лише невелика частка проблем, які виникли зараз, і на які науковцям слід якимось чином реагувати та коментувати для практиків.

Головна ж проблема, на нашу думку, полягає глибше – її коріння знаходяться в теоретичному підґрунті як науки кримінального процесу, так і криміналістики (а точніше, у недостатньому методологічному опрацюванні цієї проблеми).

Крім того, за нашими спостереженнями, працівники правоохоронних органів (прокурори, слідчі, оперативні працівники) не навчилися (не вміють, не бажають, не звикли) користуватися безпосередньо нормами закону – чекають якихось роз'яснень, інструкцій тощо. А це вже дидактичний аспект проблеми, що пов'язаний з ефективністю та доцільністю сучасного професійного юридичного навчання.

Традиційний спосіб передачі минулого досвіду безпосередньо вербальний: його носій, *практичний працівник – студент* має серйозні методичні вади. Існуюча практика безпосереднього залучення до навчального процесу досвідчених юристів-практиків (суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів тощо) не завжди доцільна.

Людський досвід має відомі обмеження, і тому, з позиції дидактики, виникає зовсім не риторичне питання – чому може навчити молодого студента, якому доведеться працювати у майбутньому (за нових умов і час-

то в новому або оновленому правовому полі), досвідчений практичний працівник з великим стажем роботи, але у минулих умовах і у старому правовому полі?

Яким же чином здобутки попередників ефективно трансформувати в навчальні програми сьогодення? Методична схема (алгоритм) відома: спочатку минулий досвід слід відповідним чином узагальнити, потім – опрацювати у певній науковій теорії і, нарешті, – у вигляді прогностичних дидактичних моделей запроваджувати в навчальний процес підготовки майбутніх юристів.

У цілому слід визнати, що мета круглого столу досягнута, а його традиційне періодичне проведення сприятиме становленню наукових, ділових та особистих контактів між юристами-науковцями та практиками, що займаються спорідненою правовою проблематикою.

Список використаної літератури

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шуміла. – Київ : Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Зеленецький В. С. Прокурорський надзор за исполнением органами дознания законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях : монография / В. С. Зеленецький. – Харьков : Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных дисциплин, 2004. – 400 с.
3. Лобойко Л. Н. Актуальные проблемы доследственного уголовного процесса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Н. Лобойко. – Харьков : Ун-т внутр. дел МВД Украины, 1997. – 209 с.
4. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Л. Н. Лобойко ; Юридична академія МВС України. – Київ : Істина, 2005. – 456 с.
5. Зеленецький В. С. Категориальная характеристика доследственного уголовного процесса / В. С. Зеленецький // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2005. – Спец. вип. № 1 (23) "Актуальні питання кримінально-правових наук". – С. 90–91.
6. Кримінальний процес України : підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – С. 13–14.
7. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – Київ : А.С.К., 2002. – С. 12.
8. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Англія, США : навч. посіб. / А. В. Молдован. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 126.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liga.net>.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2014.

Лукашевич В. Г. Новый Уголовный процессуальный кодекс Украины – вызов теориям уголовного процесса и криминалистики

В статье рассмотрены некоторые проблемные вопросы, которые поднимались на заседании круглого стола на тему: “Уголовный процессуальный кодекс Украины: первые проблемы и достижения”, который состоялся 12.09.2014 г. в Классическом приватном университете. Проанализировано действующее уголовно-процессуальное законодательство в сравнении с законодательством 1960 г., практика его применения, мнения ученых и практиков относительно анонсированных проблем. Изложены собственные мысли по их решению в современных правовых реалиях и планирования научных исследований в этой области.

Ключевые слова: уголовное производство, задачи уголовного производства, досудебное расследование, начало досудебного расследования, Единый реестр досудебного расследования, сообщение о подозрении, остановка досудебного расследования, окончание досудебного расследования, участие защитника в уголовном производстве.

Lukashevich V. The New Criminal Procedural Code of Ukraine – a Challenge Theories of Criminal Procedure and Criminalistics

The article discusses some of the problematic issues that were raised at the round table on the theme: “The Criminal Procedural Code of Ukraine: problems and achievements of the first”, which took place September 12, 2014 in Classical Private University. Analyze the effect of the criminal procedure law in comparison with the laws of 1960, its application in practice, the opinions of scholars and practitioners regarding the announced problems. Set out his thoughts on their decision in modern legal realities and planning research in this area.

The purpose of the roundtable was to discuss academics and practitioners (judges, prosecutors, defense attorneys, investigators) to-date information on the practical implementation requirements of the Criminal Procedure Code in the legal realities of modern Ukraine and on these grounds improvement of criminal procedure of science, strengthening communication theory and practices, making recommendations on the harmonization of national legislation with international experience.

The subject of discussion was the following question (problem): Experience the new realities of court actions Criminal Procedural Code of Ukraine; Attorney procedure as head of the criminal proceedings; place and role of the investigating judge in the criminal proceedings; investigators in the pre-trial investigation of criminal offenses; lawyer back in the new realities of criminal procedural code of Ukraine.

It was attended by well-known in Ukraine and regional scholars and practitioners: A. Aksenov, Executive Director of NGO “Association of Lawyers of Ukraine” D. Buhay, President of NGO “Association of Lawyers of Ukraine” partner LC “Vashenko Bugay and partners”, the lawyer; V. Gorodovenko, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Chairman of the Appeal Court in Zaporozhye; T. Denisova, Doctor of Law, Professor, Director, Institute of Law named Vladimir Stashysa Classic Private University; K. Kaljuga, Ph.D., Senior Expert NDEKTS at the Interior Ministry of Ukraine in Zaporizhzhya region, major police; V. Lukashevich, Doctor of Law, Professor, Head of Criminal Procedure and Criminalistics, Honored Lawyer of Ukraine; A. Monayenko, Doctor of Law, Professor, Vice-Rector Classic Private University, Head of Zaporizhia branch of the Bar Association of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; L. Novoselova, Chairman of the Advocates Association of the Bar of Zaporozhye region; O. Ryabchynska, doctor of sciences, professor, head of the Department of Criminal Law Classical Private University; Accomplice SI, PhD, associate professor, head of supervision over the observance of laws in criminal proceedings prosecution of Zaporozhye region; O. Chernobay, President of “Association of Lawyers of Ukraine,” the lawyer, managing partner of UK “Chernobay and partners”; O. Shatsky, prosecutor Zaporozhye region, senior adviser of Justice; A. Shevchuk, Managing Partner SA “Shevchuk & Partners” lawyer, a member of the NGO “Association of Lawyers of Ukraine” member of the NGO “Association of Lawyers of Ukraine.”

The main conclusion – in general, it should be recognized that the purpose of the roundtable is reached, and its traditional periodic facilitate the establishment of scientific, business and personal contacts between legal scholars and practitioners dealing with related legal issues.

Key words: criminal proceedings, the problem of criminal proceedings, pre-trial investigation, the beginning of the pre-trial investigation, the Unified Register of pre-trial investigation, the report of a suspected, stop the pre-trial investigation, the end of the pre-trial investigation, the participation of defense counsel in criminal proceedings.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 3.34.341

О. В. Гороховська

кандидат психологічних наук, доцент
Класичний приватний університетЄДИНИЙ ТОРГОВИЙ КОДЕКС США ЯК РЕГУЛЯТОР
ЦИВІЛЬНИХ І ТОРГОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті розглянуто загальні положення ЄТК США з урахуванням реформ останніх двох століть. Відзначено вплив цього документу на законодавство окремих штатів США.

Ключові слова: інструкції польовим військам США, Кодекс Лібера, право війни, кодифікація.

І. Вступ

В умовах федерального устрою Сполучених Штатів Америки, хоча так зване “торгове застереження” до ст. 1 (розділ 8) Конституції США надало Конгресу право регулювати міжнародну торгівлю й торгівлю між окремими штатами США, нормування договорних і інших майнових стосунків у сфері торгового обігу збереглося в компетенції штатів. Передумовою цьому була десята поправка до Конституції, згідно з якою “повноваження, не надані чинною Конституцією Сполученим Штатам і користування якими не заборонене окремим штатам, залишаються за штатами або народом”. Так, за межами федеральних законів, які можуть бути прийняті Конгресом, залишилися торгіві, як і взагалі приватноправові стосунки, що регулюються правом штатів, основу якого становлять загальне право (common law) і право справедливості (law of equity), “запозичені” свого часу в Англії і засновані на судовому прецеденті. Зрозуміло, цей генезис має суто історичну значимість, правовий розвиток у США підпорядкований власним закономірностям, особливостям тощо. Кожен з 50-ти штатів Федерації має відособлену систему права, так само як і свою судову систему, що існує разом з федеральними судовими органами. Ця ситуація не може не мати своїм результатом того, що право в кожному зі штатів, у тому числі й схвалювані ним закони, має свої особливості.

Наприкінці XIX ст. американські юристи приступили до уніфікації права. Однотипність правового регулювання могла бути досягнута шляхом видання єдиного нормативного акту, чинного на території усієї держави, проте цей спосіб не застосовний у США через обмежену компетенцію федерації. Сполучені Штати пішли за єдиним можливим, найбільш ефективним в умовах існуючого державного устрою шляхом. Зако-

нодавчим органам штатів було запропоновано ухвалити типові єдині закони. Вони готувалися Національною конференцією представників для вироблення єдиних законів штатів (The National Conference of Commissioners of Uniform State Law). Перше засідання цієї організації відбулося в 1892 р. Відтоді спільно з Американським інститутом права було розроблено в різних галузях права значну кількість єдиних законів, потребу в яких відчували суспільство, торговий й цивільний обіг і судова система.

Серед найважливіших єдиних законів, розроблених у різний час, слід зазначити Єдиний закон про оборотні документи 1896 р., Єдиний закон про партнершип 1914 р., Єдиний закон про партнершип з обмеженою відповідальністю 1916 р., Єдиний закон про коносаменти 1909 р. тощо.

Діяльність Конференції значною мірою сприяла правовій уніфікації в різних галузях права, і передусім у сфері торгового права. Проте не усі ініціативи Конференції були підтримані штатами. Окремі єдині закони знайшли підтримку лише в декількох штатах, тоді як інші були прийняті якщо не в усіх, то у більшості штатів.

Потреби господарського обороту, інтереси підприємців, не лише найбільших, а й середніх корпорацій і насамперед банківських і фінансових установ, що оперують у різних регіонах країни, диктували завдання раціоналізації правового забезпечення. Основним інструментом у вирішенні цієї задачі стала розробка єдиних законів (uniform laws or acts). Якщо спочатку йшлося про закони, присвячені лише деяким конкретним видам угод або стосунків (купівля-продаж, оборотні документи, складські посвідчення та ін.), то в 40–50-ті рр. XX ст. було поставлене масштабне завдання – кодифікація торгового права.

Вирішенням цієї задачі зайнялися Національна конференція уповноважених з розробки єдиних законів штатів (далі – НКУ) і Американський інститут права (далі – АІП),

яким після тривалої і складної роботи, узгодження і модифікацій, подолання як критичних, так і негативних позицій вдалося в 1952 р. підготувати й ухвалити Єдиний торговий кодекс (далі – ЕТК).

За змістом ЕТК не є закінченою кодифікацією цивільного права, як це прийнято в країнах континентальної Європи, а регулює тільки низку важливих для цивільного й торгового обороту інститутів. Кодекс складається з 10 розділів: Загальні положення (розділ 1); Продаж (розділ 2); Торгові папери (розділ 3); Банківські депозити і інкасові операції (розділ 4); Акредитиви (розділ 5); Комплексне відчуження (розділ 6); Складські посвідчення й інші товаророзпорядчі документи (розділ 7); Цінні папери (розділ 8); Забезпечення угод. Продаж платежів, договірних прав і паперів на рухомість (розділ 9); Дата набуття чинності і відміна інших законів (розділ 10).

Усі розділи, окрім останнього, розбиті на частини, кожна з них, у свою чергу, поділена на статті. Усі статті пронумеровані так, щоб можна було визначити й розділ, і частину. Наприклад, номер ст. 2-206 “Оферта і акцепт при укладенні договору” зазначає, що це розділ другий, частина друга. Перша цифра – номер розділу, а друга – номер частини цього розділу, в якому знаходиться ця стаття. Офіційний текст кодексу включає офіційні коментарі кожної статті, які не мають юридичної сили, на відміну від самих статей і їх заголовків. На усіх рівнях збережена нумерація Кодексу.

Як бачимо, цей кодифікаційний акт не охопив, та й за задумом його авторів не повинен був охопити увесь комплекс різних інститутів, які в узагальненому вигляді можуть бути віднесені до того, що прийнято іменувати торговим правом (commercial law). Йшлося про піонерський проект і про прагнення, в першу чергу, впровадити саму ідею кодифікації в цій сфері, розвиток якої, як очіувалося, буде мати місце, і, як показало життя, дійсно мав місце.

Метою ЕТК, згідно із статтею 1-102, є:

а) спрощення, уточнення і модернізація права, що регулює торгові угоди;

б) забезпечення поступового розвитку торгової практики на основі звичаїв і угод сторін;

с) уніфікація торгового права усіх штатів.

Дві перші передбачають, можливо, більш цілісне й детальне регулювання відповідних стосунків для усунення, зокрема, прогалин у праві, що існували раніше, і санкціонування гнучкості правового режиму через диспозитивність його норм і розвиток торгової практики, численні посилання на яку містяться в усіх розділах Кодексу.

Що ж стосується ідеї уніфікації, то йдеться про прийняття ЕТК усіма штатами. Річ у

тому, що незважаючи на його схвалення НКУ і АІП, сам по собі Кодекс не був законом, а лише моделлю, зразком або “прототипом закону”, який, для того, щоб стати чинним законом у кожному штаті, мав бути прийнятий його законодавцями як ЕТК штату Нью-Йорк, ЕТК штату Пенсільванія, ЕТК штату Каліфорнія тощо. Для полегшення цього процесу, подолання заперечень, які могли б виникати під час дебатов у штатних законодавчих зборах, автори ЕТК передбачили низку засобів, у тому числі формулювання деяких його статей, що викликали суперечності, в альтернативних варіантах. Проте, затверджуючи “свій” Кодекс, штати внесли в деякі його положення і свої власні (“неуніфіковані”) зміни. Втім, за всіх суперечностей і розбіжностей, на сьогодні Кодекс прийнято 49 штатами (за винятком Луїзіани), що, на нашу думку, свідчить про визнання важливості уніфікованого регулювання в цій сфері у межах федеральної держави як об’єктивної потреби, що існує в таких державах. Крім того, Конгрес США запровадив ЕТК на території федерального округу Колумбія.

II. Постановка завдання

Мета статті – простежити правове регулювання в сфері цивільного й торгового права США на прикладі Єдиного торгового кодексу, проаналізувати основні зміни й доповнення, внесені до його тексту з урахуванням останніх реформ.

III. Результати

Отже, розглянемо найсуттєвіші зміни й доповнення, внесені в ЕТК за останні десятиліття.

Договори оренди (розділ 2А) рухомого майна, що застосовуються в різних ситуаціях, – від оренди побутової техніки на декілька годин до оренди промислової лінії або літака на декілька років і вартість яких, за оцінками, становить мільярди доларів щорічно, – регулювалися різними нормами: частково принципами загального права про власність, частково принципами, що відносяться до земельної іпотеки, частково положеннями розділів 2 і 9 ЕТК. Визнаючи незадовільність такого правового режиму, враховуючи, зокрема, що йдеться про угоди з рухомим майном, а не з нерухомістю, і про оренду, а не про купівлю-продаж або забезпечення (ст. 2А-103(h)), НКУ і АІП розробили новий розділ ЕТК, присвячений оренді рухомого майна як самостійного договору. Новий розділ “відштовхується” від ряду положень розділу 2, а також розділу 9, що знаходить своє вираження в тому, що ці положення, які раніше певною мірою, як аналогія, застосовувалися до орендних стосунків, відтворені нині в розділі 2А. Історія договірного права чи не в усіх країнах свідчить про те, що його загальні принципи формувалися

на базі регулювання купівлі-продажу. Втім, в країнах з “цивільною” системою права ці принципи становили загальну частину догівного права в цивільних кодексах, застосовану до різних договорів, без необхідності відтворення їх в підрозділах, що регулюють окремі види договорів, то в законодавстві країн з англосаксонською системою багато базових принципів, що склалися в судовій практиці, виявились пізніше втіленими в спеціальних актах щодо власне купівлі-продажу. У США – це розділ 2 ЄТК. Так, при розробці його підрозділу, присвяченого оренді, виявилось необхідним відтворити загальні начала, які встановлені в розділі 2 і які тим самим стають безпосередньо застосованими до договорів оренди. При формулюванні відповідних положень, запозичених з розділу 2, а також розділу 9 (у зв’язку із забезпечувальними інтересами в орендованому майні), враховувалася специфіка орендних стосунків і концептуальні розбіжності з точки зору предметів регулювання. Розділ 2А поширюється на орендні договори незалежно від їх суб’єктного складу, у тому числі й на споживчі, що не зачіпає дії законів, спрямованих на охорону прав споживачів.

Процес оновлення значною мірою торкнувся розділів ЄТК, які стосуються платіжно-розрахункових стосунків, що зумовлено розвитком технології банківських операцій, автоматизацією і використанням електронних засобів, появою нових форм, потребою чіткого визначення взаємних ризиків і відповідальності усіх учасників у межах як внутрішніх, так і міжнародних зв’язків.

Розділ 3 отримав нове найменування – “Оборотні документи” і фактично піддався радикальній ревізії, що переважно пояснювалося необхідністю врахувати методи, що змінилися, і сучасні особливості, технічні новели в діяльності банків. Правила, що діяли раніше, базувалися на паперовій системі платежів, що в сучасних умовах опинилося в конфлікті з бурхливим ростом розрахунків з використанням оборотних документів (наприклад, якщо в 50-ті рр. ХХ ст. за підрахунками Федерального резерву оброблялося близько 7 млрд чеків, то до кінця 80-х рр. – більше 48 млрд чеків на рік). З’явилися нові види платіжних документів, які не укладалися в чинні правила. Складність полягала в тому, що самі ці правила не забезпечували адекватного регулювання превенції від зловживань, розподілу у відносинах між банками й клієнтами ризиків і взаємної відповідальності в нових обставинах і передусім в умовах переходу до автоматичної обробки, впровадження механічних засобів, у тому числі кодування документів і машинне читання інформації (MICR), її електронну трансмісію (див. ст. 4–110). Вважаємо, що окрім цього

безперечний інтерес уявляє сам досвід юридичної рефлексії технічного прогресу.

Розділ 3 в нинішньому його вигляді розцінюється в офіційних коментарях як “останній за часом етап прогресивної кодифікації загального права про оборотні документи”, який історично бере початок в англійському законі про оборотні векселі 1882 р., а в США – єдиному законі про оборотні документи 1896 р. У розділі 3 йдеться про самостійну категорію – власне оборотні документи – “negotiable instruments”, які, можливо, слідувало б називати якимось інакше (наприклад, оборотні “інструменти”); проте термін “оборотний документ” укоренився занадто давно й міцно. За призначенням і змістом ці документи є циркулюючими платіжно-розрахунковими засобами, тобто більшою мірою субститут грошей або кредиту у межах комерційного обороту. Визначення оборотного документу, умови, яким вони повинні відповідати, і їх основні види (які юридично трактували як договори) передбачені в ст. 3–104. По суті розділ 3 є вексельним законом, який застосовується до підписаних паперів, що містять наказ або обіцянку сплатити гроші. Йдеться про перевідний вексель, який іменується в ЄТК не як bill of exchange (подібно до англійського закону), а як тратта (draft), що, втім, є еквівалентом, і про простий вексель, іменований note (більш повно – promissory note). Разом з цим говориться також про чек, який, проте, ототожнюється з траттою, що підлягає сплаті після затребування виписаного на банк (п. “f”), і про депозитний сертифікат, який ототожнюється з простим векселем банку (п. “j”). Отже, чек і вексельний сертифікат підлягають вексельному нормуванню, лише з тими спеціальними приписами, які з приводу них містяться в розділі 3.

Дія розділу 3 відмежована від інших розділів, що стосуються грошових паперів, які могли б бути асоційовані з оборотними документами (ст. 3–102), що дуже актуально в умовах різноманітності правового інструментарію, використовуваного в платіжно-розрахункових стосунках. Зокрема, його норми не поширюються на платіжні доручення, регульовані розділом 4А, і на інвестиційні цінні папери, регульовані розділом 8. Відповідно й названі розділи містять свої обмежувальні норми: ст. 4А–103 виключає з категорії платіжних документів тратти, а ст. 8–102(с) передбачає, як вже згадувалося вище, що розділ 3 не застосований до документованих цінних паперів, навіть коли останні могли б задовольняти й вимогам цього розділу. Так само, розділ 3 непридатний у разі суперечностей з розділом 4 або з розділом 9 (ст. 3–102 (в)). Норми розділу 3 непридатні і в тих межах, в яких вони могли б виявитися такими, що суперечать приписам Федеральної резервної системи, прийнятим на основі

федеральних законів (наприклад, Expedited Funds Availability Act U.S.C. § 4001). США, як і ряд інших країн, підписали Конвенцію про міжнародні перевідні векселі й міжнародні прості векселі, розроблену ЮНСІТРАЛ у 1989 р. Як зазначено в коментарях до розділу 3 ЕТК, у разі ратифікації цієї Конвенції до міжнародних векселів застосовуватимуться в США її положення.

Розділ 3 у його нинішньому вигляді, завдяки модернізації багатьох положень, усунув цілу низку непорозумінь, знизив рівень ризиків для системи платежів, визначив взаємні права й обов'язки користувачів і операторів. Реформовано правила які викликали чималі складнощі, – щодо розподілу ризиків від підробок і змін документу (ст. 3–404 і 3–406), що, як очікується, знизить кількість позовів; встановлені терміни позовної давності (ст. 3–118) тощо.

Що ж стосується розділу 4, він регулює стосунки, пов'язані з банківськими депозитами й інкасовими операціями. Його положення поширюються на різні грошові документи (“items” – ст. 4–104(9)), у тому числі й на оборотні документи, які, як зазначено вище, підпорядковуються розділу 3. Проте, у тому випадку, коли могли б виникнути суперечності між положеннями цих двох розділів, пріоритет за ст. 4–102 має розділ 4, який регулює операційні дії банків відносно грошових документів, починаючи із стадії депонування, у тому числі трансмісії документів, подання їх до акцепту, завершуючи здійсненням платежів. Відповідальність банку визначається законом місця його знаходження, хоча її умови можуть визначатися угодою сторін, яка не може звільнити банк від відповідальності за порушення основного обов'язку – прояву сумлінності та звичайної “турботи” (ст. 4–103 (a)).

Важливим явищем стала розробка комплексу норм (розділ 4А), присвячених спеціально й виключно такому механізму розрахунків, який названий “переказом коштів” (funds transfer), а в комерційних кругах часто іменується “оптовий кабельний трансферт” (wholesale wire transfer). Йдеться про механізм, який використовується головним чином у відносинах між діловими й фінансовими організаціями в межах великих розрахунків (за оцінками порядку одного трильйона доларів на день), але правове регулювання якого викликало багато нарікань. В основному воно базувалося на принципах загального права і права справедливості, вживаних у порядку аналогії норм про оборотні документи, чеків, інші засобів платежу, умовні договори, коли такі були між клієнтом і банком, правилах банківських асоціацій, що породжувало, зокрема, невизначеність і суперечності в практиці. Мета розділу 4А – врегулювати цей механізм як унікальний

метод розрахунків за допомогою унікальних приписів, що відносяться лише до нього. “Переказ коштів” – це не один договір, а серія взаємопов'язаних угод, у яких зазвичай беруть участь платник, його банк, єдиний банк, банк одержувача й одержувач.

Дуже цікава доля розділу 6. На початку 50-х рр. XX ст. широку стурбованість викликали ситуації, коли підприємець, що придбав або поповнював свій бізнес на кредитних началах, потім реалізовував увесь інвентар (entire inventory) комплексно або оптом (in bulk) і зникав з виручкою, залишаючи кредиторів без задоволення. Кредитори мали можливість звертатися до суду, проте часто було складно знайти боржника, притягнути його до справи, реалізувати судове рішення. До нового ж набувача, якщо він не був у змові з боржником і діяв сумлінно, заявляти претензії було неможливо, а майно в цьому випадку виявлялося імунним від вимог кредиторів. Виходом зі становища було, зокрема, покладання не лише на продавця, але й на покупця за комплексною угодою додаткових зобов'язань, покликаних захистити інтереси кредиторів, що й отримало відображення в первинному варіанті розділу 6. Так, згідно з його нормами, усі кредитори мали бути сповіщені про майбутню угоду, причому щонайменше недотримання встановленого порядку призводило до її недійсності.

Проте через декілька десятиліть виявилось, що потреба в розділі 6 не лише знизилася, й по суті відпала під впливом різних чинників, у тому числі юридичних. Зокрема, були ухвалені закони, що полегшили пред'явлення позовів до нерезидентів (принцип “довгої руки” – достатності “мінімального контакту” зі штатом суду для отримання персональної юрисдикції щодо боржника) і здійсненості рішень в інших штатах (Єдиний закон про виконання іноземних судових рішень).

У цих умовах НКУ і АІП дійшли висновку, що у світлі змін, які сталися, в діловому та юридичному плані немає необхідності в спеціальному врегулюванні комплексних угод і, отже, збереженні розділу, який вони рекомендували штатам виключити з їх торгових кодексів. Водночас, враховуючи, що деякі штати можуть побажати на цьому етапі зберегти таке регулювання, вони розробили новий, більш адекватний варіант розділу 6 “Комплексний продаж”, у якому спробували мінімізувати його негативні елементи для угод, не пов'язаних з обманом, без збитку для забезпечення захисту кредиторів. Розділ 6 поширюється тільки на “комплексні продажі”, а не на інші угоди відчуження – (комплексного відчуження” (bulk transfers) – як раніше іменувався цей розділ); для інших угод, обтяжених обманом, діє окремий закон (Uniform Fraudulent Transfer Act). Більш того, через ст. 6–103(a)

йдеться тільки про такі комплексні продажі, де продавцем виступає особа, основне заняття якої – реалізація майна зі складу. Нотифікація може здійснюватися покупцем не індивідуально кожному кредиторі (що не просто у разі їх численності, знаходження в різних штатах тощо), а за допомогою реєстрації (filing) – ст. 6–104 (2) і 6–105(2). Недотримання встановленого порядку спричиняє за собою не нікчемність комплексного продажу або обмеження титулу на майно, а відшкодування збитків – ст. 6–107 (1) і (2). Як результат штатам запропоновано два підходи – Альтернатива А – про відміну розділу 6 і Альтернатива В – переглянутий текст цього розділу.

Розділ 8 про інвестиційні цінні папери піддавався декільком змінам і нині існує в редакції 1977 р. Незважаючи на таку назву, розділ обмежений за своїм нормативним змістом. На відміну від корпоративного законодавства він не визначає самих майнових прав власників цінних паперів і на відміну від так званих “статутів блакитного неба” (Blue Sky Statutes), спрямованих проти спекуляцій “повітрям”, не містить вимог про доведення до публіки характеру того майнового інтересу, який є цінним папером. Такого роду приписи зазвичай містяться в законах штатів про цінні папери. Реально розділ містить набір правив щодо передачі прав, які конституюють цінний папір, і їх встановлення у взаєминах сторін. Якщо майновий інтерес (property interest) може розглядатися як цінний папір, положення розділу 8 визначають правомочність емітентів, власників, набувачів і кредиторів щодо передачі прав, заяви вимог, реєстрації інтересу. Дефініція цінного паперу (security) в ст. 8–102 призначена лише для цілей розділу 8 і жодною мірою не зумовлює, чи становить майновий інтерес цінний папір для цілей федерального фондового законодавства. По суті, в понятійному сенсі, цінний папір означає пай або участь у підприємстві, або зобов’язання, яке котується на організованому ринку або визнається як засіб інвестування.

Найважливішим мотивом ревізії розділу 8 було прагнення в умовах надзвичайно збільшеного до 70-х рр. XX ст. буму “паперової круговерті” на фондовому ринку дати змогу випускати й мати в зверненні також цінні папери в недокументованій формі. Раніше чинний текст передбачав, що цінний папір виражений у документі, що являється є із ст. 8–105 оборотним документом (negotiable instrument), який підпадає під дію не загальних правил розділу 3, а спеціальних правил розділу 8. На відміну від ситуації з іншими оборотними документами індосант документу цінного паперу (certificated security) не переймає на себе зобов’язань емітента й не гарантує їх виконання емітентом, він зоб’язується лише, що емітент визнає набувача власником того нематеріалізованого (intangible) інтересу, який виражений у цінному папері без будь-яких обтяжень, у ньому прямо не зазначених (ст. 8–306 (2)).

Сам новий текст не наказує і не санкціонує випуск недокументарних цінних паперів (uncertificated security), оскільки це завдання інших нормативних актів, зокрема законодавства штатів, що базується на типовому законі про комерційні корпорації (Model Business Corporation Act). Мета нововведень полягає в тому, щоб визначити права й обов’язки емітентів та інших сторін для тих випадків, коли інвестиційні цінні папери випущені в недокументованій формі (параграф 1(b) ст.8-102). Хоча основна увага фокусувалася на акціях корпорацій, “бездокументна система” поширюється на різні види цінних паперів, у тому числі боргові зобов’язання, облігації державної позики (бонди).

Останній субстантивний розділ 9 ЄТК присвячений регулюванню забезпечувальних угод, що відіграють величезну роль у межах комерційного фінансування і захисту інтересів кредиторів. Його називають новаторським і навіть найціннішим, оскільки він перетворив ту систему забезпечувальних механізмів, яка сформувалася на базі статутів і загального права XIX ст. Ця система включала різні форми угод (іпотеку рухомості, заставу, умовні продажі, цесію), для кожної з яких існували свої вимоги до реквізитів, порядку реєстрації в різних реєстрах на рівні штатів і графств. Окрім складнощів, пов’язаних з юридичною кваліфікацією укладених угод, колишня система страждала істотними недоліками, наприклад, щодо технічної застосовності існуючих форм до фінансування виробничого процесу (коли забезпечувальне майно є спочатку сировиною, потім матеріалом у переробці і, нарешті, продукцією), або до створення забезпечувального інтересу в правах на демонстрацію теле- чи кіно постановок, правах на патентні або авторські роялті. Така ситуація породжувала необхідність прийняття нормативних актів для регламентації нових форм забезпечувальних механізмів, що виникають у діловій практиці.

Розділ 9 встановив спрощену й однакову структуру, у межах якої можуть здійснюватися як різноманітні сучасні, так і здатні з’являтися в майбутньому механізми забезпечення. Не виключаючи можливості використання видів угод (перелік яких у ст. 9-102 (2) має суто ілюстративний характер), що склалися, розділ 9 передбачає узагальнену характеристику цього інституту: замість запоруки, умовного продажу, цесії введено поняття “Забезпечувальна угода” (параграф (1) ст. 9-105 (1)), замість заставника й заставодержателя – “боржник” (пункт (d)) і “забезпечена сторона” (пункт (m)), сам об’єкт угоди іменується

ся в пункті (с) “майно, що служить забезпеченням” (collateral), а інтерес у цьому майні, що передається боржником забезпеченій стороні, – “забезпечувальним інтересом” (параграф 37 ст. 1–201). Ці поняття й уся схема регулювання застосовуються до забезпечувальних угод незалежно від того, як вони будуть названі сторонами, причому вирішальною ознакою є не форма, а лише “намір сторін створити забезпечувальний інтерес” (пункт (а) ст. 9–102 (1)). Щоб уникнути сумнівів, які могли б виникати на практиці, положення цього розділу поширені, разом із забезпечувальними угодами, і на “продаж платежів або паперів на рухомість”, що є різновидами “нематеріальної рухомості” (intangibles).

Піддалися змінам також й інші розділи ЕТК. Більш того, продовжує роботу постійний редакційний комітет з Кодексу, який готує пропозиції щодо переробки офіційного тексту.

IV. Висновки

Примітною особливістю є динамізм кодифікаційного процесу, який не завершився розробкою ЕТК у 1952 р. і його прийняттям штатами, але, навпаки, триває у межах НКУ і АІП, по-перше, шляхом ревізії і внесення поправок в існуючий текст з обліком, зокрема, розвитку торгової і правозастосовної практики і, по-друге, за допомогою розробки нових розділів.

Досягнення одноманітності правового регулювання доволі широкого кола стосунків у юридично незалежних одна від однієї правових системах штатів є складним практичним завданням. Одноманітності правового регулювання в умовах прецедентного права неможливо добитися тільки шляхом прийняття законодавчими органами штатів однакових текстів законів. Відомо, що до того ж деякі штати ухвалили запропонований проєкт ЕТК з деякими поправками. Необхідно також добитися одноманітності тлумачення статей і їх застосування судами. У ЕТК містяться правила тлумачення, якими повинні керуватися суди (ст. 1–102). Відповідно до цих правил, закон повинен вільно тлумачитися й застосовуватися для досягнення його основних цілей і завдань. Втім не вдається досягти одноманітності в тлумаченні закону в масштабах усієї країни, оскільки, з одного боку, рішення одного штату не є обов'язковими для судів іншого штату, а з іншого – суди, розглядаючи аналогічні справи навіть у межах одного штату, посилялися на різні правила тлумачення і приходили до діаметрально протилежних результатів. Крім того, Кодекс надає великий простір суддівському розсуду, оскільки містить такі правові категорії, як “сумлінність”, “комерційна доцільність”. Неоднозначному тлумаченню статей Кодексу сприяють його складна юридична мова, що для правильного розуміння вима-

гає досить високого рівня професійної підготовки. Технічно Кодекс відрізняє складність побудови багатьох статей, їх громіздкість.

Офіційний постатейний коментар до Кодексу повинен, за задумом авторів, сприяти однаковому його застосуванню, проте в судовій практиці є прецеденти, за яких суді відмовлялися наслідувати коментар, а вирішували справи відповідно до власної інтерпретації тексту ЕТК. Окрім офіційного коментаря видається велика кількість наукових коментарів постатейно й за прив'язкою до окремих слів і фраз, використовуваних у Кодексі.

Необхідно також назвати ті інститути комерційного права, які в ЕТК не увійшли. Так, незважаючи на те, що продаж нерухомості й інтереси кредиторів у нерухомості безперечно є питаннями торгового права, вони не регулюються Однаковим торговим кодексом, за винятком угод з рухомістю, сполученою з нерухомістю. Кодекс також не регулює питання укладення, виконання і позовного захисту страхових договорів. Не висвітлене в Кодексі й питання поручительства (за винятком випадків, коли воно згадується в оборотних документах). Кодекс не регулює питання банкрутства. Кодекс не розрізняє законні платіжні засоби. Таким чином, Кодекс не є всеосяжною кодифікацією торгового права.

У Кодексі навіть не розглядаються усі аспекти угод, які регулюються окремими положеннями Кодексу. Наприклад, у Кодексі можна знайти декілька новаторських положень відносно укладення договорів про продаж, хоча більшість питань укладення договорів за загальним договірним правом залишилися нерозглянутими.

Зауважимо, що ЕТК містить чимало приписів, що регулюють банківську діяльність. Це дало змогу в американській юридичній літературі називати цей Кодекс “кодексом банкірів”. Поза всяким сумнівом, великі банки США були зацікавлені у його створенні й введенні в дію. За межами правового регулювання Кодексу залишилися такі важливі питання, як правове положення корпорацій, неспроможність, торгове представництво, страхування та ін.

Більшість положень Кодексу не мають імперативного характеру. Сторони можуть змінювати них або ж нехтувати ними, оскільки свобода договору є швидше правилом, ніж виключенням. Тому норми торгового права містяться зовсім не в Кодексі, а в приватних угодах, у тому числі заведений порядок, торгові звичаї і стандарти виконання зобов'язань.

Основною допомогою при тлумаченні ЕТК є прецедентне право; попередні проєкти й попередні офіційні тексти, інші джерела із законодавчої історії; офіційні коментарі до кожного розділу, наукова література, стан-

дартна техніка тлумачення, правила інтерпретації і тлумачення.

У підсумку зазначимо, що введення практично на усій території держави єдиного закону, що регулює таку широку сферу стосунків, має велике практичне значення і істотним чином впливає на розвиток цивільного та торгового права США.

Список використаної літератури

1. Единообразный торговый кодекс США : пер. с англ. – Москва : Прогресс, 1969. – 388 с.
2. Единообразный торговый кодекс США : пер. с англ. // Серия: Современное зарубежное и международное частное право. – Москва : Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 427 с.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2014.

Гороховская Е. В. Единообразный торговый кодекс США как регулятор гражданских и торговых правоотношений

В статье рассмотрены общие положения ЕТК США, принимая во внимание реформы за последние два десятилетия. Отмечено влияние данного документа на законодательство отдельных штатов США.

Ключевые слова: *единообразный торговый кодекс США, торговое право, общее право, кодификация.*

Gorokhovska O. Uniform Commercial Code of the USA as a Regulator of Civil and Commercial Relations

This article gives general provisions of the Uniform Commercial Code of the USA, having regard to reforms for the last two decades. It is noted that this document influenced on the legislation of the separate states of the USA.

The Uniform Commercial Code, first published in 1952, is one of a number of uniform acts that have been promulgated in conjunction with efforts to harmonize the law of sales and other commercial transactions in all 50 states within the United States of America.

The goal of harmonizing state law is important because of the prevalence of commercial transactions that extend beyond one state. For example, goods may be manufactured in State A, warehoused in State B, sold from State C and delivered in State D. The Uniform Commercial Code therefore achieved the goal of substantial uniformity in commercial laws and, at the same time, allowed the states the flexibility to meet local circumstances by modifying the UCC's text as enacted in each state. The Uniform Commercial Code deals primarily with transactions involving personal property (movable property), not real property (immovable property).

Other goals of the Uniform Commercial Code were to modernize contract law and to allow for exceptions from the common law in contracts between merchants.

The Uniform Commercial Code is the longest and most elaborate of the uniform acts. The Code has been a long-term, joint project of the National Conference of Commissioners on Uniform State Laws and the American Law Institute, who began drafting its first version in 1942. Judge Herbert F. Goodrich was the Chairman of the Editorial Board of the original 1952 edition, and the Code itself was drafted by some of the top legal scholars in the United States.

The Code, as the product of private organizations, is not itself the law, but only a recommendation of the laws that should be adopted in the states.

In 2003, amendments to Article 2 modernizing many aspects (as well as changes to Article 2A and Article 7) were proposed by the NCCUSL and the ALI. Because no states adopted the amendments and, due to industry opposition, none were likely to, in 2011 the sponsors withdrew the amendments. As a result, the official text of the UCC now corresponds to the law that most states have enacted.

Key words: *Uniform Commercial Code of the USA, Commercial Law, Common Law, Codification.*

РЕЦЕНЗІЇ

А. О. Монаєнкодоктор юридичних наук, професор
Класичний приватний університет**ЦІКАВЕ НОВЕ НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Найбільш загальною системною категорією фінансового права, що виражає функціональну єдність фінансових ресурсів і всіх органів держави, що здійснюють фінансову політику, загальноновизнано виступає фінансова система. Забезпечення єдності й цілісності функціонування всіх складових фінансової системи досягається встановленням міцних і прозорих зв'язків між окремими відособленими складовими.

Події останніх місяців, криза, в якій опинилася країна, відсутність коштів на казначейському рахунку, коливання національної валюти вимагають осмислення та термінового підвищення ефективного правового регулювання фінансових правовідносин для стабілізації фінансової ситуації взагалі та фінансової системи зокрема.

Вирішення завдань оптимізації фінансових відносин потребує науково обґрунтованої структуризації фінансової системи, виділення її складових. Від того, наскільки вдало проведена така структуризація, багато в чому залежить ефективність і наукового пошуку, і практичної фінансової діяльності.

У монографії А. С. Нестеренко¹ на високому науково-теоретичному рівні досліджено концептуальні засади функціонування фінансової системи, визначено комплексну характеристику стану та перспектив розвитку елементів (інститутів) фінансової системи. Будь-яка система (зокрема, фінансова система), як переконливо доводить А. С. Нестеренко, не є ізольованою від навколишнього середовища, навпаки, тісно взаємодіє з ним і являє собою складову суспільної системи, до складу якої включаються всі сфери фінансових відносин, а не тільки централізовані, як це було раніше.

У монографічному дослідженні запропоновано нові підходи до розгляду та вирішення зазначених проблем з урахуванням особливостей сучасного розвитку країн з перехідною економікою, що декларують побудову правової держави.

Монографічне дослідження відрізняється оригінальною побудовою, праця має фунда-

ментальний характер. На особливу увагу заслуговує дослідження теоретико-правових основ формування структури фінансової системи України. Застосовуючи системний метод, автор аналізує фінансову систему як структуровану модель системи, з її взаємозв'язками із зовнішнім середовищем, та взаємозв'язки її складових усередині системи. Це дало змогу авторові надати всебічну характеристику фінансової системи як відкритої, динамічної, складної, ієрархічної системи та сукупності таких складових, як публічні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, міжнародні фінанси та фінансовий ринок. Всі положення та висновки монографії мають практичну спрямованість і націлені на вдосконалення функціонування фінансової системи держави.

Застосовуючи різні методи дослідження, серед яких – системний, логічний, діалектичний, порівняльного аналізу, історичного аналізу, структурно-функціональний, автор комплексно розкриває проблеми, поставлені у монографічному дослідженні, які сьогодні є особливо актуальними, і обґрунтовано та логічно, відповідно до мети та завдань дослідження, викладає матеріал. А. С. Нестеренко не тільки використала загальноприйняті в науці фінансового права підходи, а й запропонувала нові, оригінальні ідеї, які у майбутньому повинні набути нового розвитку. Тому ця монографія є комплексним і системним викладенням проблеми в теоретичному та практичному плані.

На високому теоретичному рівні висвітлено поняття фінансової системи, яке в юридичній літературі носить дискусійний характер. Автор, аналізуючи різні підходи до розуміння такого поняття, дає своє визначення цього явища, що заслуговує на особливу увагу, оскільки фінансова система не тільки забезпечує механізм перерозподілу фінансових ресурсів, а й є ключовим центром, який забезпечує соціально-економічне зростання країни. У силу своєї специфіки фінансова система, по-перше, зачіпає інтереси широкого кола осіб, а, по-друге, здатна впливати на економічні процеси в країні у цілому. Від стану фінансової системи держави суттєвим чином залежить захищеність та стабільність національної економіки держави, що має першочергове значення для державного суверенітету.

¹ Нестеренко А. С. Фінансова система України: проблеми теорії: монографія / А. С. Нестеренко. – Юридична література, 2014. – 576.

Вагоме місце у роботі відведено дослідженню історичного й сучасного досвіду правового регулювання фінансової системи. А. С. Нестеренко зазначає, що легального визначення фінансової системи на сьогодні немає. З'являється необхідним закріпити на законодавчому рівні поняття фінансової системи України, а саме в Конституції України, що позитивно позначиться на однаковому розумінні цієї складної фінансово-правової категорії, що є значущим для розвитку суспільства й держави. А. С. Нестеренко надає визначення фінансової системи в матеріальному, економічному та правовому аспектах, що доповнює вже існуючі концепції щодо класифікації фінансової системи. У сучасних умовах дуже важливими є знання особливостей правового регулювання фінансових відносин та їх взаємодії в

країнах з розвинутою ринковою економікою з метою використання досвіду таких країн для підвищення ефективності здійснюваних реформ у нашій державі.

Автор обґрунтовує низку нових висновків та рекомендацій, які сьогодні є необхідними, оскільки відсутність науково обґрунтованих рекомендацій певним чином позначається на реалізації фінансово-правової політики держави, яка не можлива без чіткого визначення фінансової системи, її складових, взаємозв'язків між складовими фінансової системи.

Тому поява цієї монографії, з властивими для неї новизною наукового погляду й глибиною досліджуваних проблем, – це новий крок в осмисленні функціонування фінансової системи. Рецензована монографія є актуальною та своєчасною.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2014.

А. О. Монаєнкодоктор юридичних наук, професор
Класичний приватний університет**НОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ
У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ**

У сучасних умовах функціонування української держави має місце недостатня теоретична розробленість питань державної безпеки. Поряд з великою кількістю досліджень різних аспектів національної безпеки, проблеми державної, як правило, або взагалі залишаються поза межами наукових розробок, або розглядаються поверхово. Таким чином, спостерігається витіснення національною безпекою державної. Цей процес не можна назвати позитивною тенденцією, оскільки державна безпека є найважливішим видом національної. Ця обставина додає актуальності комплексному теоретично-правовому дослідженню питань забезпечення державної безпеки. Саме такий характер має монографія В. В. Бєлевцевої "Організаційно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України"¹, яке забезпечило новий підхід до вирішення вказаної проблематики.

Заслугує на увагу спроба автора аналізувати сферу державної безпеки як стан захищеності державного ладу, державних органів, територіальної цілісності держави, а також її суверенітету від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Враховуючи тезу про те, що змістовна сторона державної безпеки є складною системою, що включає, окрім суб'єктів, об'єктів та загроз державній безпеці, ще й сукупність сил і засобів, необхідних для її забезпечення, автор порушує проблему, пов'язану із з'ясуванням ролі інструментів адміністративного права – адміністративно-правових режимів – у досліджуваній сфері.

Слід звернути увагу на чітку побудову викладеного матеріалу та аргументацію висновків, зроблених за результатами дослідження.

Монографія відрізняється науковою новизною запропонованих автором підходів до розкриття актуальних питань застосування адміністративно-правових режимів суб'єктами, що беруть участь у забезпеченні державної безпеки. Її структура є послідовною й узгодженою, підпорядковується загальній меті дослідження та складається з трьох розділів, які містять шість підрозділів, кожен з яких присвячений окремому етапу дослідження. Пер-

ший розділ є своєрідним підґрунтям подальшого наукового пошуку, де розкрито роль та місце адміністративно-правових режимів у сфері забезпечення державної безпеки, окреслено коло суб'єктів забезпечення державної безпеки, наведено характерні ознаки адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки. Позитивне враження складається стосовно авторської позиції, викладеної у другому підрозділі, де досліджено категорію "базові функціональні адміністративно-правові режими у сфері державної безпеки" (с. 38–50).

У наступному розділі подано системний огляд законодавчого регулювання базових функціональних адміністративно-правових режимів. Слід звернути увагу на опрацювання автором монографії значного масиву нормативно-правових актів, що дало змогу визначити його позицію стосовно сутності та завдань цих режимів, вимог і правил їх використання, повноважень суб'єктів, які їх застосовують.

У монографії висвітлено питання, пов'язані з адміністративною відповідальністю за порушення законодавства, вимог і правил адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки. Зокрема, у другому розділі подано детальний аналіз конкретних складів правопорушень та їх науковий коментар.

Особливу увагу приділено питанням удосконалення законодавчого забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України. Ці питання розкрито в третьому розділі монографії, присвяченому авторським рекомендаціям з оновлення структури законодавчого забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки, а також напрямам удосконалення адміністративного провадження у сфері їх застосування. Зокрема, запропоновано проект Закону України "Про систему адміністративно-правових режимів".

Аналіз монографії свідчить, що автор спирається на вітчизняні і зарубіжні наукові праці, а також значну кількість актів законодавства України. Окремо слід відзначити науковий стиль подання матеріалу, логіку та належну обґрунтованість наукових позицій, що також доводить використання юридичної термінології й дає змогу читачеві більш глибоко сприймати і розуміти сутність поданого матеріалу.

Монографія містить цілу низку позитивних аспектів, однак, як і будь-яка творча робота, не позбавлена деяких недоліків. Так, наприклад, на с. 49 автор доходить висновку, що базові адміністративно-правові режими у сфері

¹ Бєлевцева В. В. Організаційно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України : монографія / В. В. Бєлевцева. – Харків : Право, 2013. – 352 с.

державної безпеки покликані забезпечувати виконання завдань та обов'язків Служби безпеки України. Однак, з огляду на те, що в тексті монографії неодноразово доводиться багатосуб'єктність забезпечення державної безпеки, автору необхідно або посилити свою наукову аргументацію з цього питання, або скорегувати це твердження, урахувуючи також завдання й обов'язки інших суб'єктів, що беруть участь у забезпеченні державної безпеки. Крім вказаного, на с. 329 зроблено висновок про те, що запропоновані напрями законодавчого забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки (наприклад, проект Закону України "Про систему адміністративно-правових режимів") можна розглядати як елементи уніфікованих

стандартів, які є єдиними для всієї системи органів сектору безпеки. У порядку рекомендації автору хотілося б вказати на недостатню аргументацію позиції стосовно можливості за допомогою наведеного проекту Закону сформувати єдині уніфіковані стандарти для всієї системи органів сектору безпеки.

У цілому ж необхідно зазначити, що монографія В. В. Белівцевої "Організаційно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України" становить значний науковий інтерес та заслуговує на увагу науковців-дослідників, практичних працівників сектору безпеки, а окремі її положення можуть бути застосовані для правотворчої та правозастосовної діяльності.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2014.

Н. О. Рибалкадоктор юридичних наук, радник юстиції
Національна академія прокуратури України**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Є. Ю. СОБОЛЯ
“АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ
І ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ІНВАЛІДІВ”**

Одним із помітних явищ у становленні та розвитку демократичної державності в Україні стало відродження поваги до інвалідів, яке є не лише показником високої культури та стійких моральних засад суспільства, а й традицією, яка визначає його життєздатність. Водночас це питання є досить неоднозначним щодо свого вирішення, має багатотисячну історію, пронизуючись філософськими й релігійними засадами, що змінювалися відповідно до епохи, глобальної локалізації та світосприйняття конкретного соціуму, а тому наразі потребує ґрунтовного наукового дослідження та аналізу в межах становлення адміністративно-правового регулювання діяльності публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів, а також зумовлює актуальність рецензованої монографії.

Заслугує на увагу дослідження науковцем процесу формування різних правових аспектів реабілітації інвалідів з урахуванням особливостей політичного та економічного розвитку різних країн з метою оцінювання реальної можливості трансформації вітчизняного законодавства, а також імплементації положень зарубіжних нормативно-правових актів з питань забезпечення діяльності публічної адміністрації щодо реалізації й захисту прав та свобод інвалідів у норми вітчизняного права.

Автор на підставі системного, структурного аналізу, функціонального, історичного, компаративістського методів наукового дослідження, а також використовуючи такі методи пізнання, як абстрагування, узагальнення, аналіз, синтез, індукція і дедукція, досліджує проблеми формування таких основних понять і категорій у сфері діяльності публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів, як: “публічна адміністрація”, “інвалід”, “діяльність публічної адміністрації щодо реалізації та захисту прав і свобод інвалідів”, “захист прав і свобод інвалідів”.

Здійснене дослідження свідчить про необхідність подолання багатьох проблем і колізійних положень сучасного законодав-

ства, що, з одного боку, дало б змогу подолати труднощі під час систематизації чинного законодавства, а з іншого – більш повно й адекватно забезпечити дотримання прав та свобод інвалідів. З огляду на викладене, надане на рецензування монографічне дослідження є важливим і своєчасним.

Крім теоретичного значення, усі положення й висновки монографії мають практичну спрямованість: вони націлені на вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів на сучасному етапі формування громадянського суспільства та правової держави в Україні. Основні положення роботи матимуть позитивний вплив на нормотворчу діяльність, а також можуть визначити напрями подальших наукових пошуків.

Результати дослідження Є. Ю. Соболя є переконливими, оскільки отримані завдяки вдало обраній методиці дослідження, оригінальності його структури, використанню досягнень сучасної юридичної науки. Загалом автором опрацьовано значний масив літератури, що безпосередньо чи опосередковано торкається теми дослідження. Це свідчить про високий рівень обізнаності автора в питаннях, які ним досліджуються та забезпечує відповідний рівень обґрунтованості зроблених висновків.

Монографічне дослідження становить значний науковий і практичний інтерес, є корисним для фахівців адміністративного, інформаційного та фінансового права, науковців інших юридичних спеціальностей, науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів, курсантів, слухачів, студентів, аспірантів і працівників органів державної влади.

Таким чином, монографія Соболя Євгена Юрійовича “Адміністративно-правове регулювання діяльності публічної адміністрації щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів” є дослідженням актуальної проблеми та може бути рекомендована до затвердження Вченою Радою Класичного приватного університету.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2014.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**Вимоги до авторських оригіналів статей,
поданих до науково-виробничого журналу
“Держава та регіони. Серія: Право”**

*(фахове видання з юридичних наук та державного управління,
Постанова Президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1-05/5)*

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, **написані українською мовою**, обсяг – 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті має містити такі необхідні елементи (бажано виділені **напівжирним шрифтом**):

Тематична рубрика.

УДК.

Назва статті українською, російською та англійською мовами

Прізвище та ініціали автора (авторів) українською, російською та англійською мовами.

Анотація українською (500 символів), російською (500 символів) та англійською (2000 символів) мовами.

Ключові слова українською, російською та англійською мовами (3–10 слів).

I. Вступ (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).

II. Постановка завдання (формулювання цілей статті).

III. Результати (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

IV. Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі.

Список використаної літератури за алфавітом (оформляти слід згідно з вимогами стандарту з бібліографічного опису).

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх боків – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст порівняно з текстовою формою викладу. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

4. Якщо рукопис статті підготовлено у співавторстві, то на окремому аркуші слід чітко визначити особистий внесок кожного автора у створення рукопису та посвідчити це своїми підписами.

5. Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена **рецензія** доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), **довідка** про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, адреса, телефони з кодом міста, e-mail, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа), копія документа про **сплату** (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, редакція журналу “Держава та регіони”.

6. Гроші треба перераховувати за реквізитами:

КПУ / АТ “УкрСиббанк”

р/р 26001504757200 / ОКПО 19278502 / МФО 351005

За друк статті у науково-виробничому журналі “Держава та регіони”.